

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADALET PARTİSİ DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI
(1965-1971)

Ömer Faruk ARTAR

AĞUSTOS – 2022

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ADALET PARTİSİ DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI
(1965-1971)**

Ömer Faruk ARTAR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz KAAN

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

(İmza)

ÖMER FARUK ARTAR

ÖZ

ADALET PARTİSİ DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKA UYGULAMALARI (1965-1971)

Artar, Ömer Faruk

Yüksek Lisans, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Tez Yöneticisi: Dr. Öğretim Üyesi Oğuz Kaan

Nisan 2022

Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar sosyal politika ile ilgili konular dernekler, vakıflar ve diğer kuruluşlar aracılığıyla yapılırken 2. Abdülhamit dönemiyle birlikte kanunlar ile sosyal politikalar yapılmaya başlanmış, Cumhuriyet döneminde de uygulanmaya devam edilmiştir. Çok partili hayata geçiş ile sosyal politika siyasetin önemli bir tartışma ve mücadele alanı haline gelmiştir. Bu noktada sosyal politikaya yönelik olarak partilerin sahip olduğu ideolojik yaklaşım ve bu ideoloji doğrultusunda benimsenen sosyal politikaların hayata geçirilmesindeki başarının incelenmesi sosyal politika literatürünün önemli bir unsurudur.

Bu araştırma bir merkez sağ parti olan AP'nin tek başına iktidarda olduğu 1965 ile 1971 yılları arasında hayata geçirdiği sosyal politikaları incelemeyi amaçlamıştır. Bunun için araştırma da literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması için gazete, meclis tutanakları, seçim beyannameleri, hükümet planları, tezler ve makaleler incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre AP sosyal politika olarak tarım, çalışma hayatı, sağlık, konut, eğitim, ücret ve yardıma muhtaç kişiler için belli adımlar atmıştır. Çalışma hayatı ile ilgili AP sınırlı bir gelişme göstermiştir. Sağlık konusunda eşitsizliğin sağlanamadığı hizmetlerin tek elden verilemediği ile ilgili eleştirilmiştir. Eğitim konusunda sayısal artış olmuş fakat nitelikli bir artış olmamıştır. Konut ile ilgili yapılması gereken yatırımlar uygulamada

sınırlı kalmıştır. Ücretler ile alakalı net ücretteki artış oranı brüt ücret ile aynı miktar olmamıştır. Tarımda küçük üretici ile büyük burjuvazi karşılaştırıldığında imkanların çoğu büyük burjuvaziye tanınmıştır. Bu eksiklikler ve artılarıyla birlikte AP sosyal politika konusunda değerlendirilmesi zordur. Çünkü politikaların temelini planlı ekonomi sürecinin başında belirlenmiş olması ve iktidardayken 1971 muhtırası ile iktidardan uzaklaştırılması sebebiyle değerlendirilmesi zorlaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politikalar, Adalet Partisi, çalışma hayatı, sosyal sigortalar, sosyal yardımlar, sosyal refah, hükümet planları

ABSTRACT

SOCIAL POLICY PRACTICES IN THE ADALET PARTY PERIOD (1965-1971)

Artar, Ömer Faruk

Master Degree, Labour Economy and Industry Relations

Supervisor: Dr. Faculty Member Oğuz Kaan

April 2022

While social policy issues were handled through associations, foundations and other organizations until the last period of the Ottoman Empire, social policies began to be made with laws and continued to be implemented in the Republican period with the period of Abdülhamit II. With the transition to multi-party life, social policy has become an important area of discussion and struggle in politics. At this point, the ideological approach of the parties towards social policy and the examination of the success of the social policies adopted in line with this ideology are an important element of the social policy literature.

This research aimed to examine the social policies implemented by the AP, a centre-right party, between 1965 and 1971, when it was in power alone. For this purpose, a literature review was conducted in the research. For literature review, newspapers, parliamentary minutes, election manifestos, government plans, theses and articles were examined.

According to the results of the research, the EP has taken certain steps as a social policy for people in need of agriculture, working life, health, housing, education, wages and assistance. Regarding working life, FP has made limited progress. It has been criticized that services that cannot be provided with inequality in health cannot be provided from a single source. There has been a numerical increase in education, but not a qualified increase. Investments to be made in housing have been limited in practice. The rate of increase in net wages related to wages was not the same as the gross wage. When comparing the small producer with the big bourgeoisie in agriculture, most of the opportunities are given to the big bourgeoisie. With these

shortcomings and advantages, it is difficult to evaluate the FP in social policy. Because the basis of the policies was determined at the beginning of the planned economy process and it was removed from power with the 1971 memorandum while in power, it becomes difficult to evaluate.

Key Words: Social policies, Adalet Party, working life, social insurance, social assistance, social welfare, government plans,

ÖNSÖZ

1960 yılında yapılan darbe sonrası 1961’de yeni Anayasa çıkartılmıştır. Bu anayasa da geçen sosyal devlet kavramı ile Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Yeni kurulan partilerden AP bir merkez sağ parti olduğunu belirtebilmek için DP’nin miras partisi olduğunu söylemiştir. Ardından anayasada geçen sosyal devlet kavramının gerektirdiği sosyal politika ile ilgili parti programları ve seçim beyannamelerinde vaatlerde bulunmuştur.

Bunların sonucunda AP 1961 ve 1965 yılları arasında koalisyonda kalırken 1965 ve 1971 yılları arasında tek başına iktidar olmuştur. 1971 yılında ise AP, DP ile aynı kaderi yaşamıştır. DP askeri darbeye maruz kalırken AP’de askeri muhtıraya maruz kalmıştır.

Bu çalışmada da AP’nin tek başına diğer partilerin etkisi altında kalmadan yaptığı ve yapmak istediği sosyal politikalar incelenmiştir. Bu sebeple 1965 ve 1971 yılları araştırılmıştır.

Çalışmamın en başından en sonuna kadar bana maddi ve manevi yardım eden bütün bilgi ve birikimini benimle paylaşan kıymetli tez danışmanım Dr. Öğretim üyesi Oğuz KAAN hocama teşekkürlerimi sunarım.

Bütün yüksek lisans ve lisans eğitim ve öğretim hayatım boyunca bana yardımcı olan her konuda tecrübelerini benden esirgemeyen üniversite hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Tez yazımda bana yardımcı olan ablam Kader Güllüce’ye ve bana ömrüm boyunca katkıları olan aileme sonsuz teşekkürleri bir borç bilirim.

Ömer Faruk ARTAR

Ağustos 2022

İstanbul

İÇİNDEKİLER

BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
TABLolar	xii
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLANINDAN 1960'LI YILLARA KADAR SOSYAL POLİTİKALAR	3

1.1 Tek Parti Döneminde Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler (1923-1945)	3

1.1.1. İzmir İktisat Kongresinde Sosyal Politikaya İlişkin İzdüşümler..	3

1.1.2 Çalışma Hayatı ile İlgili Düzenlemeler.....	4

1.1.3.Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar	7

1.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler (1946-1950).....	8

1.2.1 Çalışma Hayatı ile İlgili Düzenlemeler.....	8

1.2.2 Sosyal Sigortalar Alanında Düzenlemeler	10

1.2.3. Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar	11

1.3 Demokrat Parti Döneminde Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler (1950-1960).....	12

1.3.1 Demokrat Partinin Sosyal Politikalara Bakışı.....	12

1.3.2 Çalışma Hayatı ile İlgili Düzenlemeler.....	14

1.3.3 Sosyal Sigortalar Alanında Düzenlemeler	17
1.3.4. Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar	17

2. BÖLÜM

ADALET PARTİSİNİN KURULUŞU (1961-1965) YILLARI ARASINDA SOSYAL POLİTİKALAR.....21

2.1. Adalet Partisinin Kuruluşu	21
2.1.1. Adalet Partisinin Temel İlkeleri	22
2.2. 1961 Seçimleri ve Adalet Partisi – Cumhuriyet Halk Partisi Koalisyonu	25
2.2.1 Birinci Koalisyon Dönemi	25
2.2.2 İkinci Koalisyon Dönemi	30
2.2.3. Üçüncü Koalisyon Dönemi	39
2.2.4 Dördüncü Koalisyon Dönemi	43
2.3 1961-1965 Yılları Arasında Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler .	49
2.3.1. 1961 Anayasası ve Sosyal Devlet Anlayışı.....	49
2.3.2 Birinci Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar	51
2.3.3 İkinci Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar	53
2.3.4 Üçüncü Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar	55
2.3.5 Dördüncü Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar	56

3. BÖLÜM

1965-1971 YILLARI ARASINDA SOSYAL POLİTİKALAR 59

3.1 Adalet Partisinin Tek Başına İktidarı ve Demirel Hükümetleri.....	59
3.1.1 1965 ve 1969 seçimleri ve Partilerin Vaatleri.....	59
3.1.2 AP'nin 1965 ve 1969 Seçim Beyannameleri	71
3.2 Demirel Hükümetlerinin Sosyal Politika Anlayışının Temelleri	77

3.2.1 Hükümet Planları	77
3.2.2. Kalkınma Planları.....	82
3.3. Demirel Hükümetleri Döneminde Uygulanan Sosyal Politikalar	87
3.3.1. Çalışma Hayatıyla İlgili Düzenlemeler	87
3.3.2. Sosyal Sigortalar Alanında Düzenlemeler	89
3.3.3. Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar	92
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	105

TABLÖLER

Tablo 1: 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Üretim Veriler	19
Tablo 2: 15 Ekim 1961 Milletvekili Seçim Sonuçları.....	25
Tablo 3: 15 Ekim 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları	26
Tablo 4: CHP-AP Birinci Koalisyon Hükümeti.....	27
Tablo 5: İkinci Koalisyon Hükümeti’nde Bakanlıkların Dağılımı	33
Tablo 6: CHP-YTP-CKMP ikinci Koalisyon Hükümeti.....	34
Tablo 7: 17 Kasım 1963 Belediye Başkanlık Seçim Sonuçları	37
Tablo 8: 17 Kasım 1963 İl Genel Meclis Sonuçları.....	38
Tablo 9: Üçüncü Koalisyon Hükümeti CHP-Bağımsızlar	39
Tablo 10: Üçüncü Koalisyonda Bakanlıkların Partilere Göre Dağılımı	39
Tablo 11: 7 Haziran 1964 Senato Seçimleri.....	41
Tablo 12: 10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimleri.....	48
Tablo 13: 1965 yılı seçim sonuçları	63
Tablo 14: 1965 yılı AP’nin kurduğu hükümet	64
Tablo 15: 12 Ekim 1969 seçim sonuçları.....	69
Tablo 16: AP’nin 3 Kasım 1969’da kurduğu hükümet	70
Tablo 17: Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı	86
Tablo 18 : 1968-1972 Yılları Arası Konut Sayısı	93

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomi Topluluğu

AP: Adalet Partisi

BMM: Büyük Millet Meclisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DDY: Devlet Demir Yolları

DP: Demokrat Parti

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DR: Doktor

GE: General Electric

GM: General Motor

GP: Güven Partisi

MBK: Milli Birlik Komitesi

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MP: Millet Partisi

NATO: Türkiye Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü

SHGM: Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü

SSYB: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

YSE: Yol Su Elektrik Kurumu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Sosyal politika kelimesi geniş ve dar anlamda iki şekilde tanımlanmaktadır. Dar anlamdaki sosyal politika işçilerin sorunları ile ilgilenmektedir. Geniş anlamdaki sosyal politika ise sağlık, konut, eğitim, istihdam, yaşlılar, engelliler, kadınlar, işsizler, emekliler, korunmaya ve bakıma muhtaç olanlar, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ile ilgilenmektedir. Osmanlı Devleti dar anlamlı sosyal politika uygulamıştır.

Son dönemlerinde geniş anlamlı sosyal politikaya geçmek için sosyal politika alanındaki düzenlemeleri kanunlar ile yapmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde de bu devam etmiştir.

1961 Anayasası ile Türkiye’de siyasal açıdan yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem, özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı demokrasi dönemidir. 1961 Anayasası ile devlete yeni nitelikler getirilmiştir. Devlet bundan böyle milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olma nitelikleri ile donatılmıştır. Sosyal devlet ilkesi bu anayasa ile ilk kez bir anayasal hüküm haline gelmiştir. Siyasal partiler, sosyal devlet anlayışına uygun bir şekilde programlarını yeniden düzenlemeye başlamıştır. Çok partili hayata geçildikten sonra siyasal hayatta çoğunlukla merkez sağ partiler hükmetmiştir. Bu nedenle merkez sağ partilerin sosyal devlet anlayışı çerçevesinde sosyal politikalar ile ilgili düşüncelerinin ve uygulamalarının incelenmesi önem kazanmaktadır. Türkiye siyasal hayatında 1960-1980 yılları arasında önemli bir aktör olan AP 1965-1971 yılları arasında tek başına iktidar olmuş, kendi parti politikalarını uygulama fırsatı bulmuş cumhuriyet dönemi sosyal ve ekonomik tarihi içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Bu nedenle AP sosyal politika yaklaşımı ve iktidar olduğu dönemde yaptığı uygulamaların incelenmesi cumhuriyet dönemi sosyal politika tarihi açısından önem arz etmektedir.

Literatür incelendiğinde partilerin seçim beyannamelerinde, parti programlarında ve hükümet programlarında sosyal politika ile ilgili araştırmaların az olduğu görülmektedir. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak

amacıyla bu çalışmada, 1965 ile 1971 yılları arası AP'nin tek başına iktidar olduğu dönemde hayata geçirdiği sosyal politikalar incelenmiştir.

Çalışmada literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması olarak bu alanda yapılan çalışmaların yanı sıra eski gazete kupürleri, dergiler, meclis tutanakları incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümüne “Cumhuriyet’in ilanından 1960’lı yıllara kadar olan sosyal politikalar” başlığı konulmuştur. Bu kısımda Tek parti dönemi, çok partili hayata geçiş (1946-1950) ve DP dönemindeki sosyal politika gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümüne “AP’nin kuruluşu ve 1961-1965 yılları arasında sosyal politikalar” başlığı konulmuştur. Bu kısımda 1961 Anayasasının devlet anlayışı, AP’nin kuruluşu ve temel ilkeleri anlatılmıştır. 1961 seçimlerinden sonra birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü koalisyon dönemlerinde olan siyasi olaylara yer verilmiştir. Bu koalisyon dönemlerinde yapılan sosyal politikalar da incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü “1965-1971 yılları arasındaki sosyal politikalar” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak AP’nin tek başına iktidarı ve Demirel hükümetleri, 1965-1969 seçimler ve partilerin vaatleri, 1965 ve 1969 yıllarında kurulan hükümetlerin seçim beyannameleri, Demirel Hükümetlerinin sosyal politika anlayışının temelleri, hükümet planları, Demirel hükümetleri döneminde uygulanan sosyal politikalar, çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeler, sosyal sigortalar alanında düzenlemeler, sosyal refah politikası ve sosyal yardımlar üzerine incelenmiştir.

1. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLANINDAN 1960'LI YILLARA KADAR SOSYAL POLİTİKALAR

1.1 Tek Parti Döneminde Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler (1923-1945)

1.1.1. İzmir İktisat Kongresinde Sosyal Politikaya İlişkin İzdüşümler

Yeni kurulan Büyük Millet Meclisi (BMM)'nde ekonomi önemsenmiştir. Bu nedenle İktisat Bakanlığı kurulmuş ve savaş nedeniyle ertelenen ekonomi kalkınmanın gerçekleşmesi amacıyla 17 Şubat 1923'te 1135 üye ile İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. (Kipal & Uyanık, 2001, s. 17).

İzmir İktisat Kongresinde bütün mesleklerden temsilciler katılmış ve belli isteklerde bulunmuşlardır (Komisyon, 1981, s. 10).

Çiftçi grubunun istekleri: Aşar vergisinin kaldırılması, tütün ekimine serbestlik getirilmesi, Reji 'nin kaldırılması, tarımsal kredilerin düzenlenmesi, hayvan hastalıklarının önlenmesi için mücadele, göllerde balık üretimi yapılması, tamir atölyelerinin kurulması ve tarım derslerinin okullarda olması istenmiştir (Komisyon, 1981, s. 11).

İşçi grubunun istekleri: Kendilerine amele yerine işçi denilmesi, çalışma saatlerinin 8 saate indirilmesi, 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması, gece çalışmaya çift maaş verilmesi, maaşlarının gününde ödenmesi, verilecek minimum ücreti belediyelerin belirlemesi, hayat sigortası yapılması, hammadde işlenmesi, Cuma gününün tatil olması ve işçi çocuklarının gece okullarında ücretsiz okutulması istenmiştir (Komisyon, 1981, s. 11).

Bunları isteyen çiftçi ve işçi grubun bazı istekleri kabul edilirken bazıları da kabul edilmemiştir. Tütünün ticareti serbestleşmiştir. Köylere iptidai mektepleri açıp ziraat dersleri verilmiştir. Açılan okullarda köylüye lazım olan bilgileri vermek amaçlanmıştır. Okul olmayan köylere de seyyar ziraat mektebi açılmıştır (Kipal & Uyanık, 2001, s. 24). Hayvan hastalıklarının önlenmesi için hayvanlar sürekli kontrol altında olacak ve denetim yapılacaktır;

eğer hastalanırsa diğer hayvanların da karantinaya alınması kararı alınmıştır (İnan, 1989, s. 27).

İşçi grubu ile görüşme sonucunda: Amele diye çağırılan işçilere artık işçi denilmesine, çalışan ailelerin çocukları için kreşlerin açılmasına, işçiler hastalandığında hastane masraflarının ödenmesi için sıhhat vergisinin çıkarılmasına, Cuma günü tatil ilan edilmesine, çalışma sürelerinin 8 saat olmasına, eğer gece çalışılacak ise en fazla 4 saat çalıştırılmasına, gece çalıştırıldığında gündelik ücretin 2 katı verilmesine, madenlerde ise günlük çalışmanın 6 saati geçmemesine ve son olarak 1923’de 1 Mayıs gününün işçi bayramı olmasına karar verilmiştir. Fakat bir yıl sonra yasaklanmıştır (İnan, 1989, s. 38-50).

1.1.2 Çalışma Hayatı ile İlgili Düzenlemeler

1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti anayasaya ek olarak kanunlar, tüzük ve yönetmelikler ile çalışma hayatını düzenlemiştir. İlk olarak çalışma koşullarıyla ilgili bazı yasa ve yönetmeliklerle karşılaşmıştır. Ülkedeki tüm çalışanları kapsayan ve çalışma koşullarını düzenleyen genel bir kanun olmamakla birlikte, bunlar her alanın ve bölgenin şartlarını kapsayan ayrı kanunlardır. Kanunlardan iki tanesi 28.04.1921 tarih ve 114 sayılı Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesi’nde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesi’ne olarak Furuhtuna Dair Kanun ile 10.9.1921’de 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun olarak karşımıza çıkmaktadır (Koray, 2005, s. 85).

10.9.1921 yılında Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna ilişkin 151 sayılı Kanun işçi-işveren ilişkisini düzenlemeyi ve işçileri sermayeden korumayı amaçlamaktadır. Kanun çalışma saatlerini günde 8 saatle sınırlandırmaktadır. İşverenin çalışanlarına ek mesai yaptırabilmesi için kanuna göre ek mesai ücretinin iki kat fazla olması gerekmektedir. Yasanın öngördüğü kömür madenlerinde asgari çalışma yaşı 18 olarak belirlenmiştir (Dilik, 1943, s. 93-94)

1920’lerde devlet çalışma hayatını düzenlemek için bütün meslek grupları eşit dese de önce maden ve sanayide çalışanlara düzenlemeler

getirmiştir. İlk olarak kömür işinde çalışanların konut sorununun giderilmesi için işverenlerin işçi koğuşu yapmalarının zorunlu tutulması, işçilerin çalışma süreleri ile ilgili olarak onların da diğer meslek gruplarındaki gibi insani bir yaşayış sürmeleri için en yüksek çalışma süresi 8 saat olarak belirlenirken ek mesai yapılabilmesi için işçinin rızasının olması şartı getirilmiştir. Ek mesaide ise iki kat ücret ödenmesinin zorunlu tutulması ve çalışmak için 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalıştırılması yasaklanmıştır (Talas, 1992, s. 81-82).

15 Ocak 1924 yılında işçilerin haftada bir gün dinlenmesi için resmi, özel, sını ve diğer bütün mesleklerde haftada bir gün dinlenme hakkı tanınmıştır. Tatil günü ise cuma günü olarak belirlenmiştir. Fakat 27 Mayıs 1935 yılında ise ulusal ve genel tatiller yasası ile haftalık tatil günü Pazar olarak değiştirilmiştir. Hafta tatilinin 35 saatten az olmamak şartı ile cumartesi günü saat 13.00'da başlatılması gerektiği düzenlemesi yapılmıştır. Buna ek olarak yasa da ulusal bayram olarak 1 Ocak, 23 Nisan, 1 Mayıs, 30 Ağustos, 29 Ekim, Ramazan ve Kurban Bayramı günleri belirlenmiştir (Özbek, 2006, s. 126-127).

1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasa genel olarak işçileri, çocukları ve kadınları korumak için çıkarılmıştır. Yasada hamilelerin korunması için 155. Madde konulmuştur. Bu madde ile hamile olanların doğumdan önce ve sonra 3 hafta çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Doğumdan sonraki 3 haftadan sonra kadınların 6 ay boyunca çocuklarını emzirmek için 30 dakikalık mola almalarına izin verilmiştir (Talas, 1992, s. 88).

Çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanununda çocukların korunması ile ilgili olarak 12 yaşından küçük çocukların fabrika ve sanayi gibi yerlerde çalıştırılmaları yasak iken tarım, ticaret ve ulaşım da çalışmalarına bir engel konulmamıştır. Yasa, 12 ile 16 yaşları arasındaki çocukların gece çalışmalarını yasaklamıştır. Gün içerisinde ise çalışma sürelerini 8 saat olarak belirlemiştir (Talas, 1992, s. 88-89).

İşçiler ile ilgili olarak Umumi Hıfzıssıhha Kanununda gece çalışma ve yer altı çalışma süreleri 8 saat olarak belirlenmiştir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği için gerekli ekipmanların neler olduğu tüzük ile belirtilmiştir. Bir iş yerinde

50'den fazla işçi çalıştırılıyorsa iş yerinde çalışanların durumları doktor ile gözetim altında tutulması gerektiği belirlenmiştir. 500'den fazla işçi çalıştırılıyorsa 100 işçiye bir yatak şeklinde bir hastane kurulması gerekmektedir. İş yerinde çalışan işçilere hastalık, kaza gibi durumlarda sağlık yardımı yapılması kararlaştırılmıştır (Koray, 2005, s. 158). Çalışma süresinin dışında bir saatlik bir dinlenme yapılmasına karar verilmiştir (Talas, 1992, s. 89).

İşçilere yıllık izin tarihleri üç şekilde belirlenmiştir.

- 1) Bir ile beş yıl arası olanlara 12 gün,
- 2) Beş ile on beş yıl olanlara 18 gün,
- 3) On beş yıl ve üzeri olanlara 24 gün, ücretli izin verilmektedir. Fakat 18 yaşından küçük olan işçilere 18 günden az izin verilmesi yasaklanmıştır (Talas, 1992, s. 90).

1936'da 3008 sayılı ilk İş Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunun olumlu yönleri ve olumsuz yönleri bulunmaktadır. Kanunun olumlu yönleri; kanun bireysel özellikli işçi-işveren ilişkileri düzenlemeleri açısından genellikle olumlu ve çağın gelişmelerine uygundur. İşe bağlı ücret, en az ücret, çalışma süreleri, çocuk ve kadın işçilere ilişkin özel normlar ve koruyucu önlemler, kıdem tazminatı, işçi sağlığı, iş güvenliği, işçi ve iş bulma hizmetlerinin kamu hizmeti niteliğine dönüştürülmesi, sosyal sigortalara ilişkin ilke hükümleri ve uygulamanın etkinliğini sağlayacak denetim mekanizmaları ele alınan, düzenlemelere bağlanan başlıca konular olmuştur (Çetin, 2017, s. 82).

Kanunun olumsuz yönleri; grev ve işten çıkarmalar yasaklanmıştır. Kanun yaptığı işçi tanımı ile fikir işçilerini kapsamı dışından bırakmıştır. Bunun yanında tarım kesimi, deniz, hava nakliyatı ve ev hizmetlerinde çalışan kesimleri uygulama alanı dışına çıkarmıştır. Kanun sayısal bir sınır getirerek 10'dan az işçi çalıştıran işyerlerini de kanun kapsamı dışında bırakmıştır (Çetin, 2017, s. 82).

Kanunun bu eksiklikleri giderilmesi için yeni yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalar yılları itibariyle ilerleyen bölümlerde anlatılacaktır.

İş Yasası ile yapılan düzenlemeleri denetlemek için 1937’de İşçi Sigorta İdaresi kurulmuştur (Talas, 1992, s. 95).

1.1.3.Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar

Bu bölümde devletin 1923’ten 1945’e kadar yaptığı sosyal refah politikaları ve sosyal yardımların neler olduğu ile ilgili bilgiler verilmektedir.

1924 Anayasası, sosyal refah devletinin anlaşılmasına ilişkin hükümleri açıkça içermese de Cumhuriyetin ilanından sonra formüle edilen ilk Anayasadır. Anayasanın 5. Bölümünde Türklerin kamusal hakları başlığı ile bireysel hak ve özgürlükler ele alınmaktadır.

1924 Anayasası’nın 70. Maddesinde çalışma hakkının yer aldığı görülmektedir; "Kişisel dokunulmazlık, vicdan, düşünce, konuşma, yayın, seyahat, kâğıt, çalışma, mal edinme, kendi mal ve haklarını kullanma, dernek kurmak, ortaklık kurmak ve özgürlük Türklerin doğal hakkıdır.” denmektedir. Anayasa’nın 80. Maddesine göre eğitimdeki bütün değişiklikler hükümet ve hukukun gözetim ve denetimi altındadır. Bu gözetim ve denetim altında her türlü eğitim ücretsizdir. 87. Maddesinde: “Bütün erkekler ve kadınlar ilköğretimi geçmek zorundadır. İlköğretim Devlet Okulu bedavadır.” Eğitim ve öğretime ilişkin yasa ve yönetmelikler belirlenmiştir (Kaftancı, 2010, s. 76-77).

Sosyal politika alanı olarak en önemli adım, 1925’te çiftçileri sıkıntıya sokan Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Bu dönemde köylülerin ve çiftçilerin koşullarının iyileştirilmesine yönelik faaliyetler; Ziraat Bankası üzerinden fon kurulması, tarımsal satış kooperatifi ve tarım kredi kooperatifi kurulması, “İskân Kanunu’nun” çıkarılması, Toprak Mahsulleri Ofisi kurulması ve Devlet Su İşleri’nin kurulması olmuştur (Batur, 2011, s. 68).

İlk sosyal sigorta yasası 1945’te 4772 sayılı kanundur. İş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortası kanunları ve 1945’te 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kanunu yasalaşmıştır (Tokol, 2000, s. 15), (Çiçek Ş. E., 2012, s. 27).

Bu dönemde yardımlara ihtiyacı olan büyük bir çoğunluk bulunmaktadır. Buna karşın, ilk zamanlarda bu çoğunluğun gereksinimini sağlamak ve sosyal yardımların verilebilmesi için düzenli bir teşkilat kurulmamıştır. Bu dönemde

özellikle çocuklar Türkiye Kızılay'ı ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile devletin arasındaki dolaylı bağlantılar sosyal yardım ile alakalı çeşitli kuruluşlar mühim bir rol oynamıştır. Savaş yıllarında Kızılay Cemiyeti'nin büyük şehirlerde kurduğu aşevleri güzel bir örnek oluşturmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı , 2009, s. 110).

Bir sivil toplum kuruluşu olarak Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921'de kurulmuştur; bu kurum, korunmaya muhtaç çocuklara bakmaktadır. 1935'te Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ismi Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir. Bu dönemde Osmanlı'dan devralınan devlete ait yetimhaneler olan darüleytamlar 1922'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiştir. Sonrasında bu kurumlar 1926'da çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır (Çağlar, 1973, s. 71-74).

Sosyal yardım alanındaki önemli bir gelişme de 1941 yılında İhtiyaç sahibi askerlerin ailelerine yardım amacıyla çıkartılan 4109 sayılı Kanun'dur. Kanun 45 günden fazla barış ve savaşta hizmet veren asker ailelere yardım sağlamaktadır. Bu yardım askerlik süresi ile sınırlıdır, bu yardımı alabilmek için ailenin asker tarafından desteklendiğinin ve onun yardımına ihtiyacı olduğunun kanıtlanması gerekmektedir (Çiçek Ş. , 2012, s. 28).

Bu dönemde yapılan sosyal yardımlar genellikle özel, vakıf ve derneklerin kurulması ile yapılmıştır. Devletin bu dönemde kısmi sosyal yardımları varken bütün ülkeye dair sosyal yardımları az bulunmaktadır. Devlet bu dönemde sosyal yardım konusunda yetersiz kalmıştır.

1.2. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler (1946-1950)

1.2.1 Çalışma Hayatı ile İlgili Düzenlemeler

İkinci Dünya Savaşının son bulması ile dünyada genel olarak bir demokratikleşme dalgası başlamıştır. Bu gelişme Türkiye'de de görülmüş ve çok partili hayata geçilmeye başlanmıştır. Bu dönemde demokratikleşme ile ilgili ekonomi, siyasette ve sosyal refah alanında önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır.

İş ve çalışma yaşamıyla ilgili yasaları ve sorunları düzenleme, yürütme ve denetimden sorumlu olarak Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Ardından emek piyasasını düzenlemek için bir iş ve işçi bulma kurumu kurulmuştur (Koray, 2005, s. 162).

Çalışma Bakanlığının kuruluşundan sonra bakanlığın kuruluş ve görevleri hakkında 1946 yılında 4841 sayılı kanun çıkarılmıştır. Mesleki hastalıklar sebebiyle malulen emekli olanların tazminat almaları için 1946 yılında 4846 sayılı kanun çıkarılmıştır. Sanayide çalışanların hafta tatili yapması için uluslararası sözleşmenin 14. Maddesinin yenilenmesine ilişkin 1946 yılında 4865 sayılı kanun çıkarılmıştır (Ar, 2013, s. 98).

Demokratikleşmenin bir diğer adımı olarak 1946 yılında, Cemiyetler Yasası'ndaki sınıf esasına göre dernek kurma yasağı kaldırılmıştır. Bir yıl sonra da ilk Sendikalar Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, sendikaların siyaset ile uğraşmalarını ve grevi yasaklamış ancak sınıf temeline dayalı örgütlenmeleri serbest bırakmıştır. Bu kanunla işçilere şu haklar tanınmıştır: (Koray, 2005, s. 162-163)

- Sendikalar, işçi ücretlerinin artırılması için toplu iş uyuşmazlıkları başlatabilir ve üyelerine fayda sağlayacak faaliyetlerde bulunabilirler.
- Sendikalar ve işveren sendikaları, iş uyuşmazlıklarında hakem heyetlerine görüş bildirir ve arabuluculuk yapar.
- Sendikalar, üyelerine sosyal ve hukuki yardımda bulunur ve kooperatifler kurar.

İşçi ücretleri ile ilgili olarak 16 Haziran 1947 yılında 5088 sayılı kanun ile Kazanç Muvazene ve İktisadi Buhran vergileri hakkında bir kısım hükümler değiştirilmiştir. Bu kanunda 22.03.1934 tarih ve 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanununda değişiklik yapılarak; bir ay içerisinde bütçe, katma veya özel bütçelerden aylık alanlar içerisinde 20 liraya kadar ücret alanlar ile 100 liraya kadar olan ücretlerin 20 lirası; 50 lira ve daha aşağı emekli, malullük, yetim ve dul aylıkları; 200 kuruşa kadar işçi gündeliği, daha yüksek işçi ücretlerinin 200 kuruşa kadar olan kısmı; Aralık 1931'de ve 1890 sayılı İktisadi Buhran Vergisi Kanununda değişiklik yapılarak aylık veya ücret

adıyla aldıkları para 30 liradan aşağı olanlar (Ankara için 60 lira) 200 kuruşa kadar ücretler ile bunu aşan ücretlerin 200 kuruşa kadar olan kısmı; yine 26.05.1932 tarih ve 1980 sayılı Muvazene Vergisi Kanunu'nun da 20 lira 43 kuruşu geçmeyen aşağı emekli, malullük, yetim ve dul aylıkları, 20 liraya kadar olan aylık ve daha yüksek aylıkların 20 liraya kadar olan kısmı ve 200 kuruşa kadar günlük ücretler, bunun üzerindeki ücretlerin 200 kuruşa kadar olan kısmı vergiden muaf tutulmuştur (Ar, 2013, s. 115).

1947 yılında çıkarılan bir diğer kanun ise 5109 sayılı maden ocaklarında ve yeraltında çalışan işçi maaşlarının, Kazanç, Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine yardım vergileriyle damga resminden bağışık tutulması hakkında çıkarılmıştır (Ar, 2013, s. 116).

1.2.2 Sosyal Sigortalar Alanında Düzenlemeler

İşçi Sigortaları kurumun ilk işi olarak 1945 (Dilik, 1943, s. 94) tarihinde 4772 sayılı İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Yasasını uygulamaya başlamıştır. 1945 yılında 4792 sayılı İşçi Sigortaları Yasası çıkarılmıştır (Ar, 2013, s. 98).

1949'da çıkarılan 5434 sayılı yasa ile T.C. Emekli Sandığı kurulmuştur. Emeklilik statüsünü belirlemede çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmasından dolayı genel ve katma bütçeli dairelerden aylık alanların yanında, daha önce özel kanunla kurulmuş sandıklara bağlı olanları da bu kanunla kurulan T.C. Emekli Sandığı kapsamına almıştır (Tokol, 2000, s. 15). 1950 yılında Emekli Sandığı Yasası yürürlüğe girmiştir. Dönemin şartlarına göre sosyal güvenlik hakları yeniden düzenlenmiş ve dağınık olan sandıklar tek çatı altında birleştirilmiştir (Talas, 1976, s. 397).

1942 yılında özel sigorta şirketleri kurulmaya başlamıştır. Bunlardan 24'ü yabancı şirket 7'si ise yerli şirketlerden oluşmaktadır. 1942'de Doğan Sigorta, 1944' te Halk Sigorta, 1945' te Destek Reasürans, 1948'de Türkiye Genel Sigorta ve 1950'de İnan Sigorta kurulmuştur (Fişek, Özşuca, & Şuğle, 1998, s. 54).

1.2.3. Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar

İkinci dünya savaşının sona ermesi ile dünya genelinde ekonomik sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bu sıkıntıların giderilmesi için Amerika ve Sovyetler Birliği ülkelere yardım edeceklerini söylemişlerdir. Türkiye de Amerika ile Ekonomik İş Birliği adlı sözleşmeyi imzalamasıyla birlikte artık Amerika'dan yardım alacağını resmi bir şekilde belirtmiştir. Aldığı yardımlar 1948-1950 yıllarını kapsamaktadır. Amerika 4 tür yardım yapmıştır. Hibe, ödünç, dolaylı yardım ve teknik yardımdır.

Hibe olarak Türkiye'ye 62.376.000\$ vermiştir. Amerika ödünç olarak 72.840.000\$ vermiştir. Dolaylı yaptığı yardım ise İktisadi İş Birliği idaresinde olmasından dolayı iş birliğine üye olan Avrupa ülkeleri mal satın aldıklarında bedelini Amerika 'Karşılık Fonu' ismi ile milli bir bankaya para yatırmaktadır. Dolaylı yardımda Amerika 17.000.000\$ vermiştir. Teknik yardım olarak da Amerika Türkiye'ye teknik uzmanlıkları öğrenmek için farklı ülkelere gönderdiği mühendis, teknisyen gibi elemanların zaruri masraflarını karşılamıştır. Masrafların tutarı 3.000.000 dolardır (Ülman, 1961, s. 155).

Bu yardımların planlaması 1948 ile 1950 yılları arasında yapılmış fakat planların hayata geçirilmesi 1950 yılında sonra olması sebebiyle Marshall planının detayları "1.3.4 Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar" alt başlığında anlatılmaktadır.

Türkiye sosyal politika alanında 1949 yılında korunmaya muhtaç çocuklarla ilgili olarak 5387 sayılı "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun" ile şehirlerde "Muhtaç Çocukları Koruma Birlikleri" kurulmuştur. Bu yasanın asıl amacı, muhafazaya ve bakıma muhtaç çocukların tespiti ve korunmasına ilişkin gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktır (İpek, 2016, s. 63). Kanuna göre çocuklar reşit olana kadar bakım ve yetiştirilmeleri ile ilgili bütün sorumlulukları Köy İhtiyar Heyetlerine, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na (SSYB) ve Millî Eğitim Bakanlığı'na (MEB) yüklemiştir. Bir ailenin yanına yetiştirilen çocukların takip edilmesi sorumluluğunu muhtar ve ihtiyar heyetine yüklemiştir. Bu görev belediye var ise belediyeye yüklenmiştir (Artan, 2012, s. 45).

Okul okuma yaşına ulaşmamış çocukların SSYB tarafından bakılması, okul okuma yaşına gelmiş olanların ise MEB tarafından bakılması bu kanun ile kararlaştırılmıştır. Evlat edinme ile ilgili şartlar da bu kanun ile düzenlenmiştir. Kanun ile düzenlemeler yapılmış olsa da yeterli miktarda bütçe ayrılmadığı için sorunların çözilememesine sebep olmuştur (Karatay, 2007, s. 54).

Köylere, belediyelere ve bakanlıklara yeterli miktarda bütçe verilememesi, sorunların çözülmesini olumsuz etkilemiştir. Kanunda birçok sorumlunun olması ve sorumluların alanlarının tam belli olmamasından dolayı karışıklıklar meydana gelmiştir. Kanunun SSYB ve MEB'e göre hazırlanmasından dolayı daha farklı sorunların çözilememesine sebep olmuştur. Ek olarak eğitim almış meslek elemanların eksik olmasından dolayı da sorunlar daha çok çıkmaya başlamıştır (Karatay, 2007, s. 97).

1.3 Demokrat Parti Döneminde Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler (1950-1960)

1.3.1 Demokrat Partinin Sosyal Politikalarla Bakışı

Türkiye 1945 yılında çok partili hayata geçmeye karar vermiştir. Ardından 1946 yılında seçim yapılmıştır. Seçimde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP) ve bağımsız 6 aday bulunmaktadır. İlk sağ parti olarak DP seçimlere girmiştir. 1946 yılında CHP seçimleri kazanmıştır. 1950 yılında yeniden seçim yapılmıştır. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimde DP %53 oy alırken Mecliste 408 sandalye kazanmıştır. CHP ise yaklaşık %40 oy almasına rağmen sadece 69 sandalye kazanmıştır (Lewis, 2013, s. 417).

AP ve DP aynı tabandan ve aynı düşünceden geldiği için DP'nin sosyal politikaya bakışı parti programı üzerinden incelenmiştir.

DP, 1950 parti programının paylaştığı maddelerden 88. Maddesi başta olmak üzere birçok maddede ayrı ayrı sosyal politika ile ilgili ifadeler yer almıştır. 88. Maddede Çalışanların ve ailelerinin maddi ve manevi güvence altına alınması için tüm ekonomik ve teknik önlemlerin alınması ifade edilirken memurlar için de alınması istemektedir. 88. Maddenin C bendinde geliri az olan vatandaşların gıda, giyim ve barınma koşullarının iyileştirilmesi

esas hedef yapılmıştır. D bendinde öksüz ve yetim çocuklar için koruyucu tedbirler alınmasını gerektiği ifade edilirken E bendinde de işçiler için ücretli tatil vurgusu yapılmıştır (İcra, 1992, s. 146).

87. Maddesinde sağlık ile ilgili olarak yeterli miktarda bütçe ayrılması ve hastalıkların çözümü ile ilgili olan vasıtaların temin edilmesinin en büyük ihtiyaç olduğu düşünülmüştür (İcra, 1992, s. 145).

Eğitim, orman, hayvancılık, sanayi, ticaret ve adalet gibi diğer konularla ilgili de maddeler yazılmıştır. Eğitim ile ilgili olarak Madde 34'ten 42'ye kadar her konu ile ilgili ayrı madde yazılmıştır. Örneğin Madde 36,37,38,39'a kadar ilköğretim, orta öğretim, teknik öğretim, yüksek öğretimin geliştirilmesi, yeterli bütçenin ayrılması, gerekli aletlerin, vasıtaların alınması öğrencilerin okuması için teşvik edilmesi ve buna ek olarak farklı ilimlerin üzerinde çalışılabilmesi için Araştırma Enstitülerin kurulmasına çok önem verilmiştir (İcra, 1992, s. 130-132).

Tarım ve orman için 56. Maddeden 72'ye kadar tarım ve orman ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. 58. Madde de tarımla uğraşan çiftçi alet, hayvan, makine, tohum ve iyi ilaç almakta sıkıntı yaşadığı belirtilmiştir. Çiftçinin kalkınması için hem ihtiyaçların karşılanması hem de gerekli bilgi ve eğitimin verilerek daha verimli tarım yapması sağlanacaktır. Zirai kredilerin daha ucuz ve daha çok verilebilmesi için Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılmalıdır. Bundan ayrı olarak kooperatifleşme nedeniyle kredi sıkıntısı çekenlere kooperatif hareketleri genişletileceği ve çiftçiye daha rahat kredi alabileceği mahalli bankalar kurulması istenmektedir. Kredi kooperatiflerin yanında satış kooperatifleri de kurulması ve bunların çoğaltılması gerektiği söylenmiştir. 65. maddede Devlet, çiftçilere her bölgenin doğal koşullarına uygun, ucuz alet ve yedek parçalar sağlamalıdır. Bu amaçla ülkede çok geniş kullanma yeri olan basit ziraat aletleri sanayisinin hızla kurulmasına olanak sağlanması gerektiği ifade edilmiştir (İcra, 1992, s. 137-139).

Orman işleri ile ilgili olarak köylünün odun, kömür ihtiyacını zamanında, yeterli miktarda, ucuz fiyatla verilmesi gerekmektedir. Çalışmalarda köylü emeği ve aletlerinin kullanılmasının köylüleri rahatlatacağı ve işletmelerin işlerini azaltacağı söylenmiştir. Madde 72'de de önemli tesislerin kurulması

onun ile ilgili büyük orman işlerinin devlet elinde bulunması gerektiği ve faydalı olduğu söylenmiştir (İcra, 1992, s. 141).

Son olarak DP'nin parti programı bir bütün olarak değerlendirildiğinde dönemin şartları gereği ciddi şekilde yoksullaşan geniş halk kitlelerinin acil ihtiyaçlarını çözmeye yönelik geniş anlamda sosyal politikalar öngörülmüştür.

1.3.2 Çalışma Hayatı ile İlgili Düzenlemeler

3008 sayılı İş Kanunu'nun olumsuz yönlerinden birisi işçi tanımı kapsamının çok kısıtlı kalmış olmasıdır. 3008 sayılı İş Kanunun 1. maddesine göre işçi “Bir iş akdi dolayısıyla başka bir şahsın iş yerinde bedenlen veyahuk fikren çalışan kimsedir.” (T.C., 1936, s. 1) Kanun, fikir olarak çalışanları işçi tanımının dışında bırakmıştır (Talas, Türkiyenin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, 1992, s. 105). Fakat basında çalışanların da korunması için bazı haklar verilmesi gerekmektedir. Bu hedef doğrultusunda bakanlık tarafından 13 Haziran 1952 tarihinde Basın İş Kolundaki işçiler ile işverenler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili kanun yasalaştırılmıştır (Talas, 1992, s. 105).

Önceden sadece devlet memurlarına verilen yıllık ücretli izin hakkı bu yasa ile gazetecilere de verilmiştir. Kanunda işverenle gazete çalışanı arasında sözleşme yapılması zorunlu olmuştur. Sözleşmenin içeriğinde işin türü, ücret miktarı, gazetecinin kıdemi gibi maddelerin bulunması zorunlu tutulmuştur. Sözleşme feshedilmeden önce bildirilmesi, tazminat ödenmesi zorunluluğu, haftalık tatil, sendika kurma ve sosyal sigorta hakkı sözleşmeye eklenmiştir (Zaim, 1956, s. 11). Basın İş kanunu ile ilgili sadece 1954 ve 1961 yıllarında birkaç değişiklik yaşanmıştır.

İş Kanunundaki bir diğer olumsuz konu çalışan sayısı ile ilgilidir. İş Kanunu'nun 2. maddesinin A fıkrasında “*Bu kanun, mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmayı icap ettiren işyerlerine ve buralarda çalışan işçilerle bunların işverenlerine tatbik olunur.*” ifadesi yer almıştır. İşverenlere getirilen sınırlamada 10'dan az işçi çalıştıran iş yerleri yasanın kapsamı dışında kalmıştır (Talas, 1992, s. 106).

Fakat 1952 yılında yapılan düzenleme ile sayı 4 kişiye indirilmiştir (Talas, 1992, s. 110).

1953 yılında Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları ile ilgili kanun çıkarılmıştır. Kanuna göre: otel, pansiyon, lokanta, kahvehane, gazino, bar, dans salonu, kulüp, birahane ve içki verilen mahallelerde tüketilmek üzere her türlü yiyecek ve içecek satılan yerlerde bahşiş usulünün uygulandığı işletmelerde işveren veya işveren vekili tarafından servis karşılığı gibi isimlerle müşterilerin hesap pusulalarına bahşiş olarak yüzde ilavesi suretiyle veya sair şekillerde alınan paraların veya kendi arzusu ile işveren veya işveren vekiline bırakılan veya bu kimselerden birinin nezdinde yahut bunlardan birisinin nezaret altında bir araya toplanan bütün bahşiş paraların işveren veya işveren vekili tarafından işçilere aynen ve tamamen ödenmesi hükmüne bağlanmaktadır. Kanun bu hususun nasıl yerine getirileceğine ve ihlali halinde uygulanacak müeyyidelere dair hükümlerde getirmiştir (İşçi Sigortaları, 1953, s. 3-5).

1950 yılının Nisan ayında kabul edilen Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu, DP iktidarı döneminde uygulanmaya başlamıştır (TBMM, 1954, s. 313-315).

2 Mart 1954 yılında 6301 sayılı Öğle Dinlenmesi Kanunu onaylanmıştır. (TBMM, 1954). Hatta işçilerin öğlen dinlenmesi vaktinde başka bir iş ile uğraşmamaları ve uğraşanları caydırmak için para cezası da verilmiştir (Talas, 1992, s. 144-145).

1954'teki öğlen dinlenme kanununun ardından 1956 yılında Ek Ödeme yapılması ile ilgili yasa yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre İş Kanunu'na giren bütün çalışanlara her yıl bir aylık maaşı kadar ek ödeme yapılması gerekmektedir. Yer altlarında ağır işlerde çalışan ve madenlerde çalışanlara ek bir ay daha maaş verilmesi zorunlu tutulmuştur. Bir ay daha fazla maaş verilmesinin sebebi ise çalışanları ödüllendirme ve diğer insanları özendirmeye çalışmaktan dolayı kanuna eklenmiştir (Talas, 1992, s. 145).

10 Mart 1954 yılında 6379 sayılı Deniz İş Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun 150 groston ve üzeri ticaret gemilerinde istihdam edilen kişileri kapsar. Ancak, aynı işverene ait gemilerin gros tonajı veya iş sözleşmesinin içeriğinin

bu seviyeye ulaşması ve iş sözleşmesinin feshi, ödenek, ücret, gemi işçilerine ödenecek asgari ücretin belirlenmesi ve ödenekleri mevcuttur; Ayrıca çalışma saatlerini, yıllık ücretli izinleri, sosyal sigortaları ve sendikaları düzenler. Ceza ve denetim konularında İş Kanunu hükümlerinin uygulanması öngörülmüştür (Makal, 2002, s. 367).

11 Nisan 1960 tarihinde Yıllık Ücretli İzin Kanunu çıkarılmıştır. Kime ne kadar izin verileceği ile ilgili olarak hizmet süresi 1 ile 5 yıl arası olanlara yılda 12 gün, 5 yıl ve üzeri olanlara 18 gün, 15 yıl ve üzeri olanlara yılda 24 gün izin verilmektedir. 18 yaşından küçük olanlara ve müstahdemlere 18 günden az tatil verilememektedir (Makal, 2002, s. 305).

DP programının içinde en önemli maddesi olan 7. Maddede “*Genel olarak hayatın her alanında dengeli ve uyumlu bir gelişme sağlamak için sadece siyasi partiler kurmak, yani siyasi alanda örgütlenmek yeterli değildir. İşçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek sahiplerinin, memur ve öğretmenlerin, yükseköğrenim öğrencilerinin, milletimizin mesleki, sosyal ve ekonomik amaçları doğrultusunda örgütlenmeleri, dernekler, kooperatifler ve birlikler kurmaları gerektiğine inanıyoruz.*” Denilmektedir (Dağlı & Aktürk, 1988, s. 67).

Her kesimin örgütlenmesine olanak verilmesi özgürce dernek ve sendika gibi kuruluşların kurulması halkta da çağdaşlaşmaya doğru bir atılım olduğu ile ilgili bir inanç oluşturmuştur. Fakat 7. Maddenin son fıkrasında “Tüm bu sendika ve meslek kuruluşlarının tüzel kişilik olarak herhangi bir siyasal etki ve amaç dışında tutulmamak kaydıyla sendikalara grev hakkının verilmesi gerektiğine inanıyoruz.” denilmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 1950). Fakat bu açıklamaya göre grev hakkının tanınması ile ilgili açık ve kesin bir açıklama bulunmamaktadır. İşçi, memur sendika hakkı tanınacağı söylenen açıklamada 10 yıl için aktif bir düzenleme bulunmamaktadır (Kanca, 2012, s. 51).

DP grev hakkı ile ilgili düzenleme yapmamasının dışında DP 1950 yılından 1957 yılına kadar işçi sınıfı ile ilgili politikalara önem vermiştir. 1957 yılına kadar işçi sınıfı DP’yi desteklemiştir. İşçi sınıfı ile uzun dönem sağlıklı bir ilişki sürdürülmüştür (Sanal, 2002, s. 13).

1.3.3 Sosyal Sigortalar Alanında Düzenlemeler

Sosyal sigorta alanında en önemli gelişmelerden biri 1951 yılında yapılan Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu'nun çıkarılması olmuştur. Kanun 12 yıl boyunca İstanbul ve Trakya Bölgesinde yürürlüğe girmiştir. 12 yılın bitimi ile Zonguldak dışında bütün ülkeye yayılmıştır (Fişek, Özşuca, & Şuğle, 1998, s. 114).

1952'de Basın İş Kanunu içerisine giren çalışanlar ile 1954 yılında Deniz İş Kanunu içerisine giren çalışanlar Sosyal Sigortalar kapsamına girmiştir. 1957 yılında Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu çıkartılmıştır (Talas, 1992, s. 137). 1954'te yayınlanan Deniz İş Yasası ile işçi ve işveren arasındaki çalışma ilişkileri düzenlenmiştir. Çalışanlara sendika içi örgütlenme hakkı verilmiştir (Makal, 2002, s. 65).

1.3.4. Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar

DP'nin döneminden önce savaş yıllarında (1939-1945) yüksek enflasyon ve pahalılık dönemi yaşanmıştır. Bu nedenle DP çalışanlar ile ilgili önemli ilkelere yer vermiştir. DP programının 5. maddesinde sosyal adaletten bahsettikten sonra *“İnsanlık onurunun korunması için çalışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi durumlarda yurttaşların yardım görmelerini demokrat bir toplumun başlıca amaçlarından sayarız.”* denilmektedir (İcra, 1992, s. 142).

DP ülkede var olan yoksulluğun giderilmesi için ekonominin ve istihdamın ağırlıklı kısmını oluşturan tarım sektörünün gelişmesi için adımlar atmıştır.

Tablo 1'de DP'nin tarım ile ilgili üretim verileri gösterilmektedir. 1950 ile 1960 yılları arasında Türkiye'de yeni tarım arazileri açıldı. Tablodan da anlaşılacağı üzere 1950 yılında 14.542 hektarlık tarım alanı yaklaşık 18.000 hane halkına ait tarım arazileri paylaşılarak üretime kazandırılmıştır. 1960 yılında 23.264 hektara ulaşmıştır. 1950 yılında 16.585 olan Marshall Yardım Programı ile Türkiye'ye getirilen traktör sayısı olan bu oranların 1960 yılında 42.135'e çıkması, tarımsal mekanizasyonun hızlanmasında ve tarımsal üretimin artmasında etkili olmuştur. Bu dönemde tarımın gelişmesinin temel

nedeni, traktör sayısındaki ciddi artışa bağılı olarak ekilebilir arazi alanlarının artmasıydı. Bu arada 1950-1954 döneminde Türkiye'nin yıllık ortalama büyüme oranı %13 idi. 1950-1960 yılları arasında tarımı desteklemeye yönelik politikalar sayesinde tarımsal krediler önemli ölçüde artmıştır. 1950 yılında 810 milyon olan tarım kredileri 1960 yılında 4,7 milyar liraya yükselmiştir (Kepenek, 2016, s. 103-107).

Marshall yardımları, hazine toprakların tarıma açılması ve seferberliğin sona ermesi ile genç erkek nüfusun iş kaynakların tarıma dönmesi ile buğday üretimi 1950'den 1960'a 4 kat artmıştır. Bu dönemde Türkiye buğday ihraç etmeye başlamıştır. Bu tarımsal üretim genel refahı arttırmıştır. (Şahin, 1995, s. 100)

DP köylünün elde ettiği ürünlerini pazarlarda satabilmesi için tarım politikaları ile köylüyü çiftçi yapmıştır. Çiftçi yapmasının yanında daha fazla imkân sağlayabilmek için limanlar, barajlar, köprüler, köy içme suları yapmıştır (Yücel, 2001, s. 102).

Birleşmiş Milletlerin önderliğinde birçok ülkede sosyal hizmet okulları açılmaya başlamıştır. Türkiye'de de 1959 yılında 7355 sayılı yasa ile SSYB'ye bağılı olarak Sosyal Hizmetler Enstitüsü açılmasına karar verilmiştir. Enstitünün yaptığı en önemli vazife yoksulluğun nedenlerini araştırmak ve ona göre tedbir almaktır. Bu kurumun oluşturulması diğer kurumlar arasındaki koordinasyonu sağlama görevi de bu enstitüye verilmiştir. Buna ek olarak sosyal hizmet alanına yönelik mevzuat değişiklikleri ile ilgili yardımcı olma vazifesi de bu kuruma verilmiştir (Kut, 1988, s. 32). Bu kurumun en önemli görevi yoksul olan insanların neden yoksul olduğunu araştırmak ve buna göre tedbirler belirlemektir. Buna ek olarak sosyal hizmet ile ilgili mevzuat çalışmalarına yardımcı olma vazifesi de bu kuruma verilmiştir (Kut, 1988, s. 32).

Tablo 1:1950-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Üretim Veriler

Yıllar	İşlenen Tarım Alanı (Bin Hektar)	Traktör Sayısı (Adet)	Buğday Üretimi (Bin Ton)	Arpa Üretimi (Bin Ton)	Tarım Kredileri (Milyon TL)
1950	14.542	16.585	3.870	2.040	412
1951	15.272	24.000	5.600	2.700	648
1952	17.361	31.345	6.440	3.180	1.067
1953	18.812	35.600	8.000	3.640	1.213
1954	19.616	37.743	4.900	2.400	1.497
1955	20.998	40.282	6.900	2.980	1.558
1956	22.453	43.727	6.400	2.900	1.888
1957	22.161	44.144	8.300	3.650	2.108
1958	22.765	42.525	8.550	3.600	2.161
1959	22.940	41.896	7.850	3.300	2.313
1960	23.264	42.135	8.450	3.700	2.392

Kaynak: (Tokgöz, 1997, s. 143), (Kepenek & Yentürk, Türkiye Ekonomisi, 2000, s. 109)

2. BÖLÜM

ADALET PARTİSİNİN KURULUŞU (1961-1965) YILLARI ARASINDA SOSYAL POLİTİKALAR

2.1. Adalet Partisinin Kuruluşu

1960 darbesinin ardından siyasal yaşamın kısıtlanmasıyla birlikte DP'lilere de siyaset yasağı getirilmiştir. DP'nin aynı isim ile siyasete girmesi ve DP'deki öncü isimlerin politika yapmaları yasaklanmıştır. DP'nin kapatılmasından dolayı büyük bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluğu doldurmak için yeni siyasete girenler eski demokratları kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. AP'nin kurulmaya başlaması 1960 yılının ağustos ayına dayanmaktadır. Orduda yapılan tasfiye hareketleriyle Orgeneral Ragıp Gümüşpala emekliye sevk edilmiştir. İzmirli İş İnsanı Mehmet Yorgancıoğlu'nun Gümüşpala ile olan görüşmesi olumlu sonuçlanmıştır (Hüsrev Tokin, 1965, s. 105).

13 Ocak 1961 yılında İçişleri Bakanlığının tebliği üzerine siyasi parti kurma faaliyetlerine başlanılmıştır. Tebliğ ile siyasi partiler etkinliklerini Ankara'nın dışında İstanbul ve İzmir'de de yapmaya başlamıştır. 11 Şubat 1961 yılında Gümüşpala Genel Başkanlığa getirilmiştir. Gümüşpala başkan olduktan sonra askeriye'nin ne diyeceğini öğrenmek için Ankara'ya gelmiştir. Sonraki gün de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i ziyaret etmiştir. Gümüşpala ziyaretinden sonra basın mensuplarına şöyle bir açıklama yapmıştır. *“Gayemiz, memlekette ‘sıcak’ politika takip etmek, vatandaşlar arasında maalesef yaratılan fitneyi (ikiliği) kaldırmak, vatandaşları birer kardeş olarak birleştirmek ve 28 milyonun birliğini temin edecek bir politika olacaktır... Partimiz komünizme ve gericiliğe karşı sıfır tolerans göstermektedir.”* demiştir (Akis, 1961, s. 20-21). Bu görüşme ile Çankaya'dan icazet almıştır. Kurulan partiye Adalet Partisi ismi verilerek DP tabanına mesaj verilmek istenmiştir. Partinin Sözcüsü olan Şinasi Osma yaptığı ilk demecinde Adalet Partisini şöyle tanımlamıştır. *“Atatürk'ün izinden gidecek, sağa sola tolerans göstermeyecek, sıcak siyaset izlenecek, iç irtica ve komünizme müsamaha gösterilmeyecek, dış politika konularında*

iktidarla uzlaşmaya çalışılacak ve ekonomik politika liberalizm olacaktır.” (Cumhuriyet, 1961, s. 5). AP’si kurucuları şu kişilerdir; Ragıp Gümüşpala (Emekli Orgeneral), Tahsin Demiray (eski Köylü Partisi lideri), Ethem Menemencioğlu (Profesör eski Köylü Partili), Necmi Öktem (Emekli General), Cevdet Perin (Doçent), Muhtar Yazır (İş adamı), Kamran Evliyaoğlu (Gazeteci), Mehmet Yorgancıoğlu (İş adamı), İhsan Önal (Doktor), Emin Acar (Avukat) ve Şinasi Osma (Emekli Albay) dır (Demirel, 2004, s. 29).

Partinin kuruluşunda farklı siyasi geçmişe sahip üyeler bulunmaktadır. Bu üyelerden Gümüşpala, Öktem ve Osma emekli askerlerdir. Yorgancıoğlu, Perin ve Evliyaoğlu eski DP’lidir. Demiray ve Menemencioğlu Türkiye Köylü Partisinden gelmektedirler. Bu kadar farklı yerlerden gelen isimlerin ortak noktası 27 Mayıs darbesi ve MBK’ye karşı duydukları tepki olmuştur (Bektaş, 1993, s. 150).

Partide farklı meslek ve görüşten insanların birleşmesiyle her kesimden insanın partiye katılması daha da kolaylaşmıştır. Kurucu kişiler içinde halkın siyasette tanıdığı tek kişi Ragıp Gümüşpala’dır (Avner, 1991, s. 137). Darbe sonrasında ordu sadece DP’yi kapatırken diğer partilere müdahale etmemiştir. Bundan dolayı yeni oluşturulan 13 siyasi partinin eski DP’li kitleyi temsil etmesi gerekmektedir. Çünkü DP’yi seçmenler tasfiye etmemiştir. AP’nin Demokrat Partinin bölgesel mirasını devir alması ülkede örgütlenmesini çok daha kolaylaştırmıştır. DP’nin levhalardan adının silinmesi yerine AP yazılması ile Adalet Partisi adı artık “miras parti” konumuna gelmiştir (Bektaş, 1993, s. 150).

2.1.1. Adalet Partisinin Temel İlkeleri

Adalet Partisinin temel ilkeleri genel olarak DP programına benzetilmektedir. AP’nin kurucuları halka DP’nin devamı olduklarını söylemektedirler (Akkaş, 1989). AP tüzük ve programına göre devlet “milletin kendi işlerini yürütmek üzere kurduğu teşkilattan ibarettir.” (AP, 1961, s. 43). Parti programında milleti en az sürede kalkındırmak ve batı uygarlığı düzeyinde bir mutluluk hedefi vardır. “Ülkeyi ulaştığı ilerleme aşamasına geri getirecek her türlü siyasi ve sosyal ruhu reddeder. AP kamu

sektöründe reformist bir yol izleyeceğini belirtmiştir. Beşinci maddesinde, "Amacımız milli ve edebi değerleri korumak, tarihi önemlerini tespit etmek, yaygınlaştırmak, bilimsel araştırmaları teşvik etmek, eğitim ve kültürü geliştirmektir." Müzeleri, kütüphaneleri, sanat ve spor merkezlerini çoğaltarak kültür ve oluşturmak bilimimizi ve kültürümüzü tekrardan kurtaracak akademiler ve araştırma enstitüleri kurmak hedefimizdir" denilmektedir (AP, 1961, s. 44).

AP'nin 18 temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar;

1. Atatürk'ün izinde dürüst politika takip etmek
2. Milli menfaatlere hürmet etmek
3. Oy avcılığından kaçmak
4. Sağ ve sola ödün vermemek
5. Vatandaşlar arasında kalp birliği kurmak
6. Devletçiliği zaruret halinde başlatmak
7. Kültür seferberliği yapmak
8. İşçilerin sosyal durumlarını yükseltmek
9. Tabii kaynakların yararlı bir duruma sokulması
10. Milli seferberlik yapmak
11. Hukuk devletinin devamı ve ilerlemesini temin etmek
12. Vatandaşlar ile otoritenin münasebetlerini kesin sınırlar arasında halletmek
13. Ananelere sadakat
14. Laikliği din aleyhtarlığı şeklinde anlamamak
15. Ordunun modern durumunu korumak
16. Ağır vergileri desteklememek
17. Basını dördüncü kuvvet olarak tanımlamak
18. Prensip ve ideal partisi olmaktır (AP, 1961, s. 37).

AP'nin 1961 programında belirttiği amacı şöyledir: *“Çağdaş Garp Medeniyeti Hukukuna ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet düzeni ve Hukuk Devletin gereği gibi kurulması ve tekemmül ettirilmesi (olgunlaşması) dir.”* 1. maddede AP'nin hedeflediği muasır toplum düzeni Batı'nın liberal demokrasi anlayışına benzemektedir. Türkiye'yi çağdaş medeniyetler düzeyine çıkarmak ile ilgili 4. Maddede bütün kamu hizmetlerinde ve her alanda yenilikçiliğin ön plana koyulacağı ve bunların “Milli Bünye ve Türk Hasletlerine” göre yapılacağı belirtilmiştir. 5. Maddesinde *“Milli ve edebi değerleri korumak, bunların tarihi mana, değerlerini belirtmek, yaymak, ilim araştırmalarını teşvik etmek, müzeleri, kütüphaneleri, güzel sanat ve spor yuvalarını çoğaltarak halkın terbiye ve kültür işlerini sağlamak, ilim ve kültürümüzü kurtaracak akademiler ile enstitüleri kurmak hedefimizdir.”* denilmiştir. Altıncı maddede çalışma özgürlüğünden bahsedilmektedir. “Devletçilik girişimciliğin bitti yerde başlar. Fakat zorunluluk durumlarında tatbik edilebilmektedir.” “Yabancı sermayenin teşvik edilmesi savunulmaktadır.” Yedinci maddede “Devlet yollar, limanlar, enerji ve sulama santrallerinden sorumlu olmaktadır.” Sekizinci maddede AP laiklik anlayışını ortaya koymuştur. Laikliğin din aleyhtarlığı olarak anlaşılmaması gerekmektedir. Devletin laik olması demek vatandaşların din ile ilişkilerin kesmek değildir. Her vatandaş kendi dinini yaşamakta serbest bırakılmıştır. Dokuzuncu maddede sosyal problemlerin çözümünde devlet ile halkın birlikte hareket etmeleri öngörülmektedir. 10. Maddede milli irade ile yapılmayan her çeşit sultaya karşı olduklarını belirtmektedirler. 11. Maddede milliyetçilikten bahsedilmiştir. *“Fertlerin şahsiyet sahibi olmaları ve milletlerin kuvvet ve kudretlerini teşkil ettiği gibi milletlerinde şahsiyetlerini muhafaza etmelerini insanlık aleminin ahenk içinde yaşaması için zaruri saymaktayız.”* denilmiştir. 12. Maddede sosyal güvenliğin öneminden bahsedilmiştir 13. maddede sağlık kurumlarının sayılarının artırılarak sigortalı işçilerin kendi doktor ve sağlık kurumlarını seçme hakkının sağlanması hususu düzenlenmiştir. 19. Maddede idari ademi merkezîyet uygulaması ile mahalli idarelere önem verileceği vurgulanmaktadır. 20. Maddede ülkenin iktisadi ve coğrafi olarak bölgelere ayrılması her bölgenin kendi özellikleri göz önünde

tutularak reform programları uygulanması sonuçta her bölgenin kendi olanakları içerisinde kalkınması planlanmaktadır. 21. Maddede ülkenin kalkınması için ziraat dışında yeni iş olanakları yaratılması üzerinde durulmaktadır (AP, 1961, s. 45).

2.2. 1961 Seçimleri ve Adalet Partisi – Cumhuriyet Halk Partisi Koalisyonu

2.2.1 Birinci Koalisyon Dönemi

AP 1961 seçimlerine girene kadar birçok baskılara maruz kalmıştır. Bunlardan bazıları; Devlet Başkanı Cemal Grsel bir konuşmasında, “DP’yi eski pervasız alışkanlığı içinde hortlatmaya çalışanlar vardır. Bunu yapmakla ateşle oynadıklarının farkında değillerdir.” (Ahmad, 1976, s. 230). Mehmet Turgut, “CHP militanları ve 27 Mayıs şarlatanlarının” korkusundan Yenişehir ve Kızılay civarındaki sinemaların Birinci Büyük Kongre için salon arayan AP’lilere ret cevabı verdiklerini ve kongreyi Yenimahalle’de bir sinemada gerçekleştirdiklerini belirtir (Turgut, 2000, s. 175). AP 1961 seçimlerine bu kritik ortamda katılmıştır. AP’nin seçmenine iletmeye çalıştığı en önemli mesaj DP’nin devamı olduğudur. Devamı olduğunu kanıtlamak için intihar eden eski İçişleri Bakanı Namık Gedik’in eşi Melahat Gedik’in mitinglerde kürsüye çıkarılması ve idamları hatırlamak için hoparlörleri darağaçlarını andıran kalaslara bağlamışlardır (Cumhuriyet, 1961, s. 1).

Tablo 2:15 Ekim 1961 Milletvekili Seçim Sonuçları

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	3.527.435	%34,8	158
CHP	3.724.752	%36,7	173
CKMP	1.415.390	%14	54
YTP	1.391.934	%13,7	65
Bağımsızlar	0.081.732	%00,8	---
Toplam	10.141.243	%100	422

Kaynak: DİE

Tablo 3: 15 Ekim 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları

Partiler	Aldığı Oy	Oy Oranı%	Senatör Sayısı
AP	3.560.765	%35,5	71
CHP	3.734.285	%37,2	36
CKMP	1.350.892	%13,5	16
YTP	1.401.637	%14,0	27
Bağımsızlar	0.039.558	%00,4	---
Toplam	10.087.137	%100	150

Kaynak: DİE

1961 Anayasasından sonra gelen yeni seçim sistemi ile yapılan ilk seçimden sonrasında TBMM 25 Ekim 1961 tarihinde açılmıştır (Milliyet, 1961, s. 1). Bu sonuçtan memnun olmayan ordudaki birçok üst rütbeli subaylar “21 Ekim Protokolü” olarak bilinen belgeyi imzalamışlardır. Protokol bütün siyasi partilerin yasaklanmasını, Milli Birlik Komitesi (MBK)’nin feshini ve seçim sonuçlarının geçersiz sayılmasını istemektedir. Eğer bunlar yapılmazsa ordunun yönetime el koymaya hazır olduğunu bildirmektedir. Cemal Gürsel ve İsmet İnönü’nün bunun imkânsız olduğunu anlatmaları üzerine hazırlıksız olan subaylar geri çekilmiştir. Seçimlerden sonra ilk siyasi sorun Cumhurbaşkanlığı seçiminde ortaya çıkmıştır. AP Ali Fuat Başgil’i Cumhurbaşkanlığına aday olarak göstermiştir. Bu politikası ve düşüncesi siyasi bir sorun yaratmıştır. Bunun nedeni MBK’nin Cumhurbaşkanı adayı Cemal Gürsel’dir. Protokolün uygulanması için AP ve Ragıp Gümüşpala’nın ikna edilmesinin ardından Ali Fuat Başgil adaylıktan ve milletvekillikten ayrılmıştır. 26 Ekim 1961 yılında Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı olmuştur (Tokin, 1965, s. 54). Cemal Gürsel en çok milletvekiline sahip CHP’den İsmet İnönü’ye hükümet kurma görevini vermiştir. İnönü, hükümet kurma çalışmaları kapsamında ilk olarak çalışmalara Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) başkanı Bölükbaşı ile görüşmüştür. Bölükbaşı koalisyonla katılmayacağını söylemiştir. AP ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) de koalisyonla katılmak istememişlerdir. İnönü, AP ile

görüşmeye gittiğinde koalisyona katılmak için AP’li idareciler bazı şartlar ileri sürmüştür. Bu şartlardan ilki, şart olarak İnönü’nün partiden ayrılması ikincisi de Yassıada’dakiler için siyasal af getirilmesini istemişlerdir (Cumhuriyet, 1961, s. 1- 5).

AP kendi içinde yaptığı toplantılardan sonra YTP’siz İnönü ile koalisyon kurmalarının partinin menfaatine olacağı ile ilgili görüşler ağır basmıştır. Yassıada’dakilerin gönderdikleri haberlerde İnönü ile koalisyon yapmaları istenmiştir. CHP ile AP görüşmelerinden sonra AP koalisyona evet demiştir (Milliyet, 1961, s. 1).

İsmet İnönü başkanlığında AP-CHP koalisyonu 20 Kasım 1961 yılında kurulmuştur. AP’den Akif İyidoğan (Başbakan yardımcısı), Nihat Su, Necmi Öktem (Devlet Bakanı), Ahmet Topaloğlu (İçişleri Bakanı), Cavit Oral (Tarım Bakanı), Kamuran Evliyaoğlu (Basın Yayın Turizm Bakanı), İhsan Gürsoy (Ticaret Bakanı), Muhittin Güven (İmar ve İskân Bakanı), Dr. Suat Zeren (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı), Cahit Akyar (Ulaştırma Bakanı) olarak koalisyon hükümetinde yer almıştır (Cumhuriyet, 1961, s. 5).

Tablo 4: CHP-AP Birinci Koalisyon Hükümeti

Partiler	CHP	AP	CHP-AP Toplam Üyelik
Milletvekili Sayısı	173	158	331
Bakanlık Sayısı	11	11	22
BS/MS Oranı	0.06	0.07	Güven Oyu Yeter Sayısı 226

Kaynak: (Sayan, 1980, s. 232)

Koalisyon hükümetinin yaptığı ilk icraat olan memur zammına AP Başkanı Gümüşpala karşı çıkmıştır. Önceki hükümet tarafından alınan kararda memurlara %15 zam uygulanacağı söylenmiştir. Fakat Birinci Koalisyon bütçede yeterli kaynağın olmamasından dolayı bir yıl sonrasına ertelenmesini gerekli görmüştür ve 10 Ocak 1962’de oy birliği ile kabul edilmiştir (Milliyet, 1962, s. 1). Gümüşpala hükümetin daha önemli sorunlarının olduğunu örneğin: siyasi af, üniversiteden çıkarılan profesörlerin

geri dönmesi ve 27 Mayıs iktidarının faaliyetlerine son verilmesi gerektiğidir. AP'lilere göre çözülmesi gereken ilk sorun siyasi af meselesidir. Bunun için YTP ve CKMP ile iletişime geçmiştir. Bu iletişimin ardından Devrim Ocağı, Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti dernekleri protestolar yapmışlardır. Hükümet af konusu ile ilgili yaptığı çalışmada *“Geçmişteki siyasi mücadelelerin yaralarının tamamen sarılması için dikkatle ve ciddiyetle ele alınacağı, ancak bunun daha sonra belirleneceği ilkesini tanımlar.”* Diyerek af konusu ertelenmiştir (Cumhuriyet, 1962, s. 4).

9 Şubat 1962'de 54 üst düzey kumandan bir araya gelip toplantı yapmışlardır. Toplantıda Albay Necati Ünsalan: *“Hükümetin ülkeyi yönetmekte yetersiz kalması, Türkiye gerçeğini değerlendirememesi ya da olumsuz bir durumda olması ve yerinde bir hükümetin tutumuna silahlı kuvvetlerin tepkisinin artarak devam etmesi ve her geçen gün daha da artması, subaylar, ordunun ihtiyaç duyduğuna ve gerçekten de güce sahip olduğuna daha fazla ikna olmuşlardı. Bugünü sevmiyoruz ve gelecek için çok endişeliyiz.”* demiştir (Milliyet, 1966, s. 6).

Albay Talat Aydemir'de: *“Başkomutanlığa durumu önceden bildirdiğini, yeni bir devrimin ülkeyi kurtaracağını, ordudaki farklı grupların devrimci bir örgüt oluşturmaya devam ettiğini, ancak müdahalenin silahlı kuvvetleri dağılma felaketinden kurtarabileceğini”* söylemiştir (Milliyet, 1966, s. 6).

Toplantı sonrasında oy birliği ile müdahale kararı çıkmıştır. 9 Şubat 1962'de protokol imzalanmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel kumandanları vazgeçirmek için 18 Şubat'ta görüşmeler yapmıştır. Fakat Kumandalar vazgeçmeyeceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine İnönü ve Sunay kumandaları dağıtma ve emekliye ayırma kararı almıştır. 24 Şubat'ta Aydemir ve arkadaşları tutuklanacaktır. Fakat Aydemir bunu 20 Şubat'ta öğrenmiştir. 22 Şubat 1962'de Talat Aydemir ve arkadaşları eylemi gerçekleştirmeye karar vermişlerdir. 22 Şubat'ta Kara Harp Okulu ve ona bağlı tanklar Ankara'nın önemli yollarını tutmuşlardır. O an Gürsel, İnönü ve diğer yetkililer Çankaya'da toplantı halindedir. Aydemir'e bağlı olan Muhafız Alayı, Süvari Bölük Kumandanı Fethi Gürcan aynı dakikalarda Muhafız Alayı'nı denetim altına almıştır. Gürsel, İnönü ve diğer üst düzey

yöneticilere ne yapması gerektiğini Aydemir'e soran Fethi Gürcan “Bizim onlarla işimiz yok, bırak gitsinler” demiştir. İnönü ve bazı bakanların çıkmasına izin vermiştir. İnönü ve diğer bakanlar Hava Kuvvetler Komutanlığına gitmişlerdir. Hava Kuvvetler Komutanlığında Aydemir'e karşı harekât yönetilmiştir. Yalnızca birkaç birlik Aydemir'e katılmışlardır. Durumu ele aldığını anlayan İnönü asilerin önderlerine “Emekli edilmek ile affedileceklerini” söylemiştir. Pazarlıklar sabaha kadar devam etmiştir. En sonunda Aydemir ve arkadaşları İnönü'nün teklifini kabul etmiştir (Çavdar, 2000, s. 128-129).

22 Şubat Darbe teşebbüsünde 500'ü subay olmak üzere 8 bin asker yer aldı, Başbakan İnönü'nün talebi üzerine bu subaylar hakkında herhangi bir işlem yapılmadı. Sadece 69 subay ordudan çıkarılmıştır (Koçak, ve diğerleri, 2008, s. 165).

İkinci sorun MBK tarafından atılan 114 sayılı kanun ile 28 ordinaryüs profesör, 57 profesör, 40 doçent, 3 eylemsiz doçent, 7 baş asistan, 11 asistan ve 1 öğretim görevlisinin geri getirilmeye çalışılması olmuştur (Milliyet, 1960, s. 1 ve 5). MBK bu olayı birkaç gün içinde çözebileceklerini söylemiştir. Fakat çözülmemiştir. Çözümü birinci koalisyona kalmıştır. 12 Nisan 1962'de Koalisyon, uygulamanın yanlış olduğunu kabul etmiştir (Cumhuriyet, 1962, s. 1 ve 5). Üçüncü sorunda 27 Mayıs iktidarlarına son vermektir.

AP'nin sürekli hükümet içi muhalefetinden dolayı İnönü başkanlığında bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya AP Genel Başkanı ve GİK tarafından görevlendirilen Şinasi Osmâ, Kamuran Evliyaoğlu, Kadri Eroğan katılmıştır. İnönü müspet neticeler için mutabakat halinde olduklarını söylemiştir. Koalisyonun daha da güçlenmesi için AP ve CHP'deki idarecilerin birlikte toplantı yapmaları kararı alınmıştır. Bu sayede gelecek gensoru, kanun, meclis soruşturmaları bu toplantılarda tespit edilecektir (Cumhuriyet, 1962, s. 4). Bu koalisyon ile ilgili halk pankartlara “Ömürlü Koalisyon Afla Mümkündür” yazıları yazılmıştır. Bu pankart gibi “Gaf değil Af istiyoruz”, “Önce Af sonra ekmek”, “Kayıtsız Şartsız Af istiyoruz” diye pankartlar da asılmıştır (Cumhuriyet, 1962, s. 3-4). Gümüşpala bu sözlerin karşısında

“Sizin seçtiğiniz senatör ve milletvekili arkadaşlar Meclis çatısına ilk adımlarını attıkları andan itibaren, hükümetin itimat oyunu alışının on ikinci günü bu mevzuu Meclis grubuna getirilmek suretiyle işe başlamışlardır. Hükümet nezdinde de teşebbüsleri yapmışlardır. Biliyorsunuz ki af bir kanun mevzuudur. Bir kanun hazırlanması ve meclise getirilmesi zamana muhtaçtır. Ama bu uzun bir zaman değil normal bir zaman ifade eder. Sizin seçtiğiniz senatörler ve milletvekilleri de aynı fikir istikametinde olduklarından bu konuda çalışmaktadırlar. Bana itimat ediniz.” demektedir (Cumhuriyet, 1962, s. 1).

Hem AP hem de CHP tabanı bu koalisyonu hoş karşılamamaktadır. AP etkinliğini artırmak için siyasal af istemiştir. Af istemelerin sonucu olarak hapisanelerden beraatlar olmuştur (Tokin, 1965, s. 112). Bu beraatların arasında Celal Bayar da sağlık nedenleriyle hapisaneden çıkartılmıştır. Ancak CHP tabanı tarafından bu politika ve kararları protesto etmek için AP aleyhine gösteriler yapılmıştır. Hatta AP genel merkezi binası taşlanmıştır. AP’nin af konusunda ısrar etmesinden dolayı İsmet İnönü “Artık Adalet Partisi ile çalışamayız, bu gemiyi birlikte yürütemeyiz.” diyerek 30 Mayıs 1962’de Başbakanlıktan istifa etmiştir. AP-CHP koalisyonu siyasal suçların affı konusunda çıkan anlaşmazlık nedeni ile 31 Mayıs 1962’de bozulmuştur. Bu koalisyon sadece 6 ay sürmüştür (Tokin, 1965, s. 155).

2.2.2 İkinci Koalisyon Dönemi

İsmet İnönü’nün başbakanlıktan istifa etmesiyle birinci koalisyon hükümeti dönemi bitmiştir. Yeni bir hükümetin kurulması için YTP ve CKMP yeni kurulacak koalisyona ortak olmaya hazır olduklarını belirtmişlerdir. AP’nin bir kısmı ise CHP ile yeni bir koalisyon kurmaya hazır olduklarını söylemişlerdir (Ecvet, 1962, s. 1-7). CHP’de ise bir taraf yeni oluşumda yer almamalarını söylerken bir taraf ise seçeneklerin değerlendirilmesini savunmaktadır. Bu belirsizlikte devreye giren Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel İsmet İnönü’nün istifasını kabul ettiği 31 Mayıs 1962’in ertesi günü İsmet İnönü’ye İkinci Koalisyon Hükümetini kurma görevini vermiştir. Resmi olarak 2 Haziran 1962’de açıklanmıştır.

Yeni Hükümet İsmet İnönü'nün Başbakanlığında kurulmuştur (Cumhuriyet, 1962, s. 1-5).

Koalisyon kurma görevini alan İsmet İnönü kendi partisinin yetkilileriyle görüştüktan sonra Koalisyona katılmak isteyenler için bazı koşullar belirlemişlerdir. Bu koşullardan birisi AP Koalisyonda yer alırsa Ragıp Gümüşpala'nın Bakanlar Kurulunda yer alma zorunluluğu olduğunu belirtmiştir. AP'nin bu şartından sonra CMKP'nin bir kısmı koalisyon için hazır olduklarını söylerken CMKP'nin genel başkanı Osman Bölükbaşı ve 29 kişi karşı çıkmıştır. Bundan dolayı CKMP ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımda Osman bölükbaşı ve arkadaşları partiden ayrılınca bu sorun da son bulmuştur (Cumhuriyet, 1962, s. 1-5). CHP'de koalisyon ile ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisi eğer AP kendini düzeltirse ve CHP'nin şartlarını kabul ederse AP ile yeni bir koalisyona gidilebileceğini savunmaktadır. İkinci grup ise YTP'nin Genel Başkanı Ekrem Alican partideki aşırı uçlu insanları çıkartarak onların yerine bağımsızlardan birkaçının katılmasıyla ihtiyaçları olan sayıya ulaşacaklarını düşünmektedir. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican CHP ile koalisyon kurma görüşünde ama parti içinde bu görüşe karşı olan kişiler bulunmaktadır. Bu nedenle CHP-YTP koalisyonu kurulsa da yeterli çoğunluk sağlanması kesin görünmemektedir (Ecvet, 1962, s. 7).

İnönü bu tartışmalardan sonra 11 Haziran 1962'de CKMP ve YTP ile koalisyon kurulacağını söylemiş ve partiler arası pazarlıklar başlamıştır. Her parti kendi isteklerinin olduğu bir yazıyı İsmet İnönü'ye vermiştir. YTP koalisyon için beş şart sunmuştur. Birinci şart başbakanın olduğu parti dışındaki partilere birer başbakan yardımcılığı verilecek. İkinci şart koalisyondaki partilerle beraber "Ortak Koalisyon Kurulu" kurulacak. Üçüncü şart hak ve özgürlüklerin sömürülmesine neden olarak demokratik düzen denilmesine son verilecek. Dördüncü şart ekonomi ile ilgili politikaları eşitlikçi olacak ve özel kesime gereken önem verilecek. Beşinci şart siyasal af ile ilgili kesin bir tarih açıklanacak. Bu şartlar gerçekleştirilirse koalisyona katılacaklarını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 1962, s. 1-5).

CKMP'nin koalisyon için şartları;

1) Siyasal affın partiler ile alakalı olmadığı uygun bir şekilde kesin sonuca bağlanmalıdır.

2) 105 sayılı Ağalar Kanunu hızlı bir şekilde kaldırılmalı ve hakları geri verilmelidir.

3) Devlet özel girişimciliğini yapamayacağı tesisleri kendisi amme hizmeti olarak yapmalıdır.

4) Devletin kurduğu işletmeler hemen özel sektöre devredilmelidir. Özellikle çimento ve tekstil sanayisi özel sektöre aktarılmalıdır.

5) İstimlak gerçekleşmiş olanlar iade edilmeyecek ama bu konu toprak reformu ile düzenlenecektir.

6) Servet beyannameleri kaldırılmayacaktır.

7) Bakanlıkların dağılımı Başbakanla beraber CHP'ye 12, YTP'ye 6, CKMP'ye 3 Bağımsızlara 2 bakanlık verilecektir. Bu şartlar sağlanırsa koalisyonda olacaklarını belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 1962, s. 1-7).

YTP Lideri Ekrem Alican İç İşleri Bakanlığını istemektedir. İstemesinin sebebi Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'yi kendine bağlamaktır. Liberal bir kişi olmasından dolayı İnönü Alican'dan kaygılanmıştır. Bundan dolayı da hükümet kurma görevinden çekilmiştir. Bu olaylardan sonra silahlı kuvvetler rahatsız olmuşlardır. Silahlı kuvvetlerin baskısıyla CHP, YTP ve CKMP İkinci Koalisyon Hükümeti Protokolünü imzalamışlar ve 24 Haziran 1962'de İkinci Koalisyon kurulmuştur (Cumhuriyet, 1962, s. 1).

Ardından 25 Haziran 1962 günü bir araya gelinmiştir. Görüşmelerin sonucunda YTP'ye yedi, CKMP'ye beş bakanlık verilmiştir.

Tablo 5: İkinci Koalisyon Hükümeti'nde Bakanlıkların Dağılımı

Bakanlıklar	Partiler
Başbakanlık	CHP
Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı	YTP
Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı	CKMP
Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı	CHP
Devlet Bakanlığı	CHP
Devlet Bakanlığı	YTP
Devlet Bakanlığı	Bağımsız
Adalet Bakanlığı	CKMP
Millî Savunma Bakanlığı	CHP
İçişleri Bakanlığı	CHP
Dışişleri Bakanlığı	Bağımsız
Maliye Bakanlığı	CHP
Millî Eğitim Bakanlığı	CHP
Bayındırlık Bakanlığı	CHP
Ticaret Bakanlığı	CKMP
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	YTP
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	CHP
Tarım Bakanlığı	YTP
Ulaştırma Bakanlığı	YTP
Çalışma Bakanlığı	CHP
Sanayi Bakanlığı	CHP
Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı	CKMP
İmar ve İskân Bakanlığı	YTP

Kaynak: (Sayarı, 1980, s. 231)

Bu yeni bakanlar kurulu oluşumundan rahatsız olan kesimler çıkmıştır. Bu kesimler oluşturulan yeni bakanlar kurulunun yaşlı olduğundan hükümeti ve ülkeyi düzeltecek kararlar alamayacaklarını söylemişlerdir. Bakanların bir kısmı iş adamlarını bir kısmı da muhafazakarları temsil etmektedir. Fakat işçileri temsil eden bakan sayısı azdır. Bakanlar kurulu kamuoyundan iyi bir dönüş alamamıştır. Bu nedenle güven oylaması yapılmıştır.

Tablo 6: CHP-YTP-CKMP ikinci Koalisyon Hükümeti

Partiler	CHP	YTP	CKMP	CHP-YTP-CKMP Toplam Üyelik
Milletvekili Sayısı	171	62	33	266
Bakanlık Sayısı	12	6	4	22
BS/MS Oranı	0.007	0.10	0.12	Güven Oyu Yeter Sayısı 225

Kaynak: (Sayarı, 1980, s. 232)

7 Temmuz 1962’de yapılan güven oylamasında 259 olumlu, 134 olumsuz ve 4 çekimser oy verilmiştir. Oylamaya 397 kişi katılmıştır. Güven oyunu aldığı gün TBMM tatil edilmiştir.

Kurulan İkinci Koalisyon hükümetinin protokolüne bir madde konulmuştur. Protokole göre 2510 sayılı yasaya ek olarak çıkarılan 105 sayılı yasanın kaldırılması ve elli beş ağanın kamulaştırılan topraklarından beş bin dönüme kadar olan bölümü kendilerine geri verilmesidir. Eğer bu konuda yasal bir düzenlemeye gidilmezse ve kamulaştırma olmazsa bu toprakların geri verilmesi yasaklanmıştır (Cumhuriyet, 1962, s. 1-5).

Siyasal af sorunu İkinci Koalisyon içinde önem taşımaktadır. Af ile ilgili görüşler 5 maddede toplanmıştır. Birinci maddede, dört, beş ve altı yıllık siyasal cezalar affedilecektir. İkinci maddede altı yıldan fazla ceza alan siyasi suçluların cezaları dört yıla indirilecektir. Üçüncü maddede af konusu 1962 yılının Ekim ayında Parlamento’da görüşülecek ve yürürlüğe girecektir. Dördüncü maddede Koalisyon ortağı partilerin af konusunu istismar etmemeye çalışacakları belirtilmiştir. Beşinci maddede ise 113 sayılı yasada bir değişikliğe gidilerek siyasal suçların dışındaki suçlara da bazı aflar getirileceği açıklanmıştır (Savcı, 1963, s. 391).

AP siyasal af konusunu ülke gündemine taşımıştır. Bu kişilerin sadece siyasal fikirlerinden dolayı tutuklu olduklarını başka bir suç işlemediklerini ve dünyanın hiçbir yerinde düşünceden dolayı hapse atılmadıklarını bu

kişilere af çıkarılmasını söylemiştir. AP'ye karşı olan insanlar ise siyasal affın olmamasının gerektiğini eğer olursa 27 Mayıs'ın yasallığının sorgulanacağını söylemektedir. İsmet İnönü Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanmakta olan af tasarısı çalışmalarının bitmekte olduğunu ve TBMM'ye sunulacağını 3 Eylül 1962 Salı günü CHP grup toplantısında söylemiştir. Hazırlığı biten af yasa tasarısının görüşüldüğü Adalet Komisyonu'nda AP Milletvekili Reşat Özarda ve arkadaşlarının hazırladığı genel siyasi affa yönelik yasa önerisi hükümet ortakları tarafından reddedilmiştir (Cumhuriyet, 1962, s. 1-5). Ardından bir ay sonra 6 Ekim 1962 yılında siyasal af yasa tasarısı Bakanlar kurulu ile meclise sunulmuştur. Meclis önce Adalet Komisyonuna göndermiştir. Komisyonda görüşüldükten sonra Meclis'te oylamaya sunulmuştur. CHP'den dokuz karşı oy çıkmıştır. Bunun üzerine İsmet İnönü "Af tasarısına karşı olanlara karşıyım." diyerek herkesin evet oyu vermesini sağlamıştır. Meclise sunulan sınırlı siyasal af yasası sadece 5 karşıt oy ile 12 Ekim 1962'de yasalaşmıştır. 347 hükümlüden 258'in yararlanacağı siyasal af yasası 18 Ekim 1962'de Resmî Gazete'de yayınlanmıştır ve yayınlandığı gün Yassı Adada tahliyeler başlamıştır (Milliyet, 1962, s. 1-7).

Koalisyonun bir başka önemli sonunu da kalkınma planları ile ilgilidir. 1961 Anayasası'nın 41. Maddesi gereğince Türkiye'nin kalkınma planlarını DPT'nin hazırlaması gerekmektedir (Akis, 1962, s. 4). DPT 1963-1967 yıllarını kapsayan ilk 5 yıllık kalkınma planını hazırlamıştır. Kalkınma planı için kaynak olarak tekel, akaryakıt, tarım ve memur maaşlarından yapılacak kesintiler ile kaynak belirlenmiştir. Hazırlanan kalkınma planı meclise sunulmuştur. Mecliste karşıt olanlar olmasına rağmen 21 Kasım 1962'de yapılan oylamada verilen 93 olumsuz oy, 43 çekimser oy ve 219 olumlu oy ile plan onaylanmıştır. 3 Ocak 1962'de Resmî Gazete 'de yayınlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilat, 1963, s. 3).

1963 yılında planlı dönem başlamıştır. Ülkenin potansiyelini değerlendirmek, hedeflerini ve önceliklerini 15 yıllık planla hazırlama gerekliliği duyulmuştur. 1. Kalkınma planında alt yapı ve istihdam problemlerini çözmeye ağırlık verilmiştir. 2. Kalkınma planında sanayi sektörünün niteliği arttırılmaya çalışılmıştır (Yalçın, 2005, s. 335-336).

İkinci koalisyon dönemindeki bir başka önemli gelişme NATO ile ilgilidir. Türkiye Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü'ne (NATO) üye olduktan sonra Avrupa Ekonomi Topluluğu'na (AET) 31 Temmuz 1959'da tam üye olmak için başvurmuştur. Başvuru sonrası yapılan görüşmelerin sonucu olarak anlaşmanın imzalanması aşamasına gelinmiştir. İmzalar 12 Eylül 1963'te TBMM Şeref salonunda atılmıştır. İmza töreninde AET "Ortak Pazar" adına Komisyon Başkanı ve Hollanda temsilcisi Joseph Lunz, Belçika adına Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak, Almanya adına Dışişleri Bakanı Gerhard Schröder, Fransa adına Dışişleri Bakanı Maurice Couve De Murville, İtalya adına Hazine Bakanı Emilio Colombo, Lüksemburg adına Dışişleri Bakanı Eugene Schaulz ve Türkiye adına Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin imzalamışlardır. Bu anlaşmaya Türkiye'den sadece Türkiye İşçi Partisi karşı çıkmıştır. Karşı çıkma nedeni tam bağımsızlığı zedelediği ve sömürüyü kolaylaştırdığı görüşünde olmalarıdır (Feyzioğlu, 1962, s. 1-7).

ABD Kalkınma Borç Fonu'ndan Türkiye'ye açılan %3,5 faizli, on beş yıl vadeli ve geri ödemeli on milyon dolarlık krediyle Devlet Demir Yolları (DDY) otuz üç elektrikli lokomotif ve yedek parçası istemiştir. Türkiye'nin bu ürünler için açtığı lokomotif ihalesine üç Amerikan firması katılmıştır. Bunlar; Alco, General Electric (GE) ve General Motors firmalarıdır. DDY Satın alma Komisyonu ihalede General Motors (GM)'u seçmiştir. Alco ve GE'yi Türkiye mahkemelerinin kabulü, lokomotiflerin Haydarpaşa Limanı'nda teslim edilmesi, işletme güvencesi verilmesi ve yaklaşık 60.000 dolar tutan sözleşmenin pul bedelini satıcının ödemesini içermekteydi ve bunlardan dolayı ikisi seçilmemiştir. Bunun üzerine ihalenin GM üzerinde kalacağı görüldüğünde, Cumhurbaşkanı Gürsel'in ve İnönü ailelerinin de adları GM'un kayırıldığı yönünde kamuoyunda tartışılmıştır. Gürsel ve İnönü ailelerinin adlarının ihaleye karıştırılmasından sonra AP'liler tarafından bir koz olarak gündeme getirilmiştir (Akis, 1963, s. 12). 33 Lokomotif sorunu daha sonra AP'li milletvekilleri tarafından TBMM'ne taşınarak konunun soruşturulması için bir inceleme komisyonu kurulmuştur. Soruşturma önergesinde Cumhurbaşkanı Gürsel ve oğlunun, Başbakan İnönü'nün oğlu ve damadının yanında Koalisyonun büyük ortağı CHP'nin ihaleyle ilişkileri olduğu örtülü olarak ileri sürülmektedir (Akis, 1963, s. 12-21). Lokomotif

sorunu bir çözüme kavuşturulamadan İkinci Koalisyon Hükümeti dağılınca sorun Üçüncü Koalisyon Hükümeti dönemine taşındı. Üçüncü Koalisyon Hükümeti'nin Ulaştırma Bakanı Ferit Alp İskender de bu konu nedeniyle soruşturma tehlikesi geçirmiştir. TBMM tarafından Alp İskender hakkında soruşturma açılması önergesi kabul edilmemiştir. 33 Lokomotif soruşturması kanıt olmadığından dolayı 3 Temmuz 1964'te sona ermiştir (Cumhuriyet, 1964, s. 1-7).

Bütün partiler 17 Kasım 1963'te yapılacak olan yerel seçimleri önemsemişlerdir. Çünkü yerel seçim genel seçimin bir göstergesi olacaktır. AP seçim propagandasında gelecekteki siyasal iktidarın en şanslı ve en güçlü adayın kendi partileri olduğunu işlemiştir. Yerel yönetim seçimlerinde kazanacağı yerel birimlerde yerine getireceği hizmetlerle iktidardaki yönetim yeteneğinin kanıtlanacağı iddia edilmiştir (Cumhuriyet, 1963, s. 7). 1963 yerel seçimlerinde Türk seçmeni Belediye Başkanlarını, Belediye Meclis Üyelerini ve İl Genel Meclis üyelerini seçmiştir.

Tablo 7: 17 Kasım 1963 Belediye Başkanlık Seçim Sonuçları

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	Belediye Meclis Üyeliği	Belediye Başkanlığı
AP	1.489.648	%45,39	%46,75	50
CHP	1.170.296	%35,66	%35,77	337
YTP	117.111	%3,57	%4,22	55
MP	88.940	%2,71	%2,73	6
CKMP	45.448	%1,38	%2,17	8
TİP	24.016	%0,73	%0,63	0
Bağımsızlar	346.541	%10,56	%1,33	139
Toplam	3.282.000	%100	%100	1045

Kaynak: DİE

Tablo 8: 17 Kasım 1963 İl Genel Meclis Sonuçları

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Aldığı Oy Oranı	İl Belediye Başkanlığı	İl Genel Meclis Üyeliği
AP	4.344.185	%45,48	42	803
CHP	3.458.972	%36,22	23	573
YTP	621.600	%6,51	1	103
MP	295.523	%3,09	1	26
CKMP	292.596	%3,06	0	17
TİP	37.898	%0,4	0	1
Bağımsızlar	500.315	%5,24	0	53
Toplam	9.551.089	%100	67	1576

Kaynak: DİE

Bu sonuçlara göre AP alınan %45 oy oranı ile yerel yönetimlerde ülke düzeyinde birinci parti olmuştur. Bu seçim sonucundan sonra genel seçim kararı alınması ile ilgili gündemde baskı oluşmaya başlamıştır. Kamuoyunda seçim sonucunu değerlendirirken AP'nin başarı sağladığını CHP, YTP, CKMP ve MP'nin ise mağlubiyete uğradıkları belirtilmiştir.

17 Kasım 1963 de yapılan yerel seçim sonucu, AP, 1961 genel seçimlerde %34,7'lik oy alırken yerel yönetim seçimlerde oylarını yaklaşık %45'e yükseltmiştir. YTP'nin oyları %13,7'den %6,5'e ve CMKP'nin ise oyları %13,7'den %2,6'ya düşmüştür. Bu düşüşten sonra AP, DP'nin tek temsilcisi olduğunu kanıtlamıştır. YTP ve CKMP yaşanan bu oy düşüşünden sonra 26 Kasım 1963'te hükümetten çekilme kararı almışlardır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ayrılmalılarını istemiştir. Fakat partiler İnönü'ye çekilme kararını resmi olarak vermiştir. Bunun üzerine 2 Aralık 1963'te İsmet İnönü'nün görevden çekilmesiyle koalisyon sona ermiştir (Milliyet, 1963, s. 1-7).

2.2.3. Üçüncü Koalisyon Dönemi

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 2. Koalisyon Hükümeti dağılınca yeni bir hükümet kurmak için partilerle görüşmelere başlamıştır. İlk olarak hükümet kurma görevini tekrar İsmet İnönü'ye vermiştir. Fakat İsmet İnönü görevi kabul etmemiştir. Gürsel'de AP başkanı Gümüşpala' ya hükümet kurma görevini vermiştir (Ahmad, 2010, s. 78). Gümüşpala hükümet kuramayacağını anlayınca görevi iade etmiştir. Cumhurbaşkanı Gürsel hükümet kurma vazifesini tekrar İsmet İnönü'ye vermiştir (Çakmak, 2013, s. 87). İnönü, Partilerle yaptığı görüşmelerden sonra partilerle bir koalisyon kurulamayacağını görünce bağımsızlar ve kendi partisiyle 25 Aralık 1963'te bir "Azınlık Hükümeti" kurmuştur (Milliyet, 1963, s. 4).

Tablo 9: Üçüncü Koalisyon Hükümeti CHP-Bağımsızlar

Partiler	CHP	Bağımsızlar	CHP ve Bağımsızlar Toplam Üyelik
Milletvekili Sayısı	175	33	208
Bakanlık Sayısı	18	4	22
BS/MS Oranı	0.10	0.12	Güven Oyu Yeter Sayısı

Kaynak: (Sayarı, 1980, s. 174)

Tablo 10: Üçüncü Koalisyonda Bakanlıkların Partilere Göre Dağılımı

Bakanlıklar	Partiler
Başbakan	CHP
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	CHP
Devlet Bakanlığı	CHP
Devlet Bakanlığı	Bağımsız
Devlet Bakanlığı	CHP
Adalet Bakanlığı	CHP
Millî Savunma Bakanlığı	CHP
Dışişleri Bakanlığı	Dışardan
İçişleri Bakanlığı	CHP

Maliye Bakanlığı	CHP
Millî Eğitim Bakanlığı	CHP
Bayındırlık Bakanlığı	CHP
Ticaret Bakanlığı	CHP
Gümrük ve Tekel Bakanlığı	Bağımsız
Tarım Bakanlığı	CHP
Çalışma Bakanlığı	CHP
Ulaştırma Bakanlığı	Bağımsız
Sanayi Bakanlığı	CHP
Turizm ve Tanıtma Bakanlığı	CHP
Köy İşleri Bakanlığı	CHP
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı	CHP
İmar ve İskân Bakanlığı	CHP
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı	CHP

Kaynak (Sayarı, 1980, s. 174)

Azınlık Koalisyonun kurulmasından sonra 3. Koalisyon hükümetinin ilk gündemi Kıbrıs sorununun çözülmesi olmuştur.

Kıbrıs sorunu: 1959'da Londra ve Zürih antlaşmalarıyla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasını Rumlar tam olarak benimsememiştir. Türkiye'deki iç karışıklıklardan faydalanan Rum toplumu Türklerin haklarını gasp etmişlerdir. Bunun üzerine Rum lideri Başpiskopos Makarios Türklerin ayrı belediye oluşturma kararını tanımamıştır (Cumhuriyet, Makarios Belediyeler Konusunda Dışarıdan Müdahale Kabul Etmiyor, 1963, s. 3). Bu olaydan sonra Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin konuyu TBMM'ye getirmiştir. Makarios'un anayasayı ihlal ettiğini söylemiştir. Kıbrıs Rumları Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlayacaklarını söylemişlerdir. Bu sebeple Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçisi Kıbrıs Hükümeti'ne bir nota vermiştir. Görevlerini kötüye kullandıklarını belirtmiştir. Kıbrıs Türkleri Anayasa mahkemesine başvurmuştur. Anayasa mahkemesi alınan kararı geçersiz saymıştır (Milliyet, 1963, s. 1,7).

Rumlar 2 Eylül 1963'te Gönendere Köyü'nde Hasan Pehlivan'ın öldürülmesi için yapılan saldırıya izin vermiştir. Bu olurken Denya köyündeki Türk evleri taşlanmıştır. Makarios saldırılar ile ilgili hiçbir şey söylememiştir. Makarios Türklerin toprak haklarının olmadığını azınlık olduklarını söylemiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'ta Rumların Türklere yapmış oldukları saldırılardan sonra Türkiye müdahale etmek istemiştir. Fakat Amerikan Birleşik Devletler (ABD) Başkanı Johnson İnönü'ye bir tehdit mektubu göndermiştir (Armaoğlu, 1983, s. 788-790). Bu gönderilen mektuptan sonra Hükümet ve İnönü ABD'ye karşı cephe almıştır. Fakat AP ABD'yi desteklemiştir (Ahmad, 2010, s. 277-278). Şinasi Osma *"AP olarak batı alemine bağlı kalmakla beraber milli bir dış politika takibini zaruri görmekteyiz. Bugünün şartları karşısında, tarihi, manevi ve iktisadi yönlerden bağlı bulunduğumuz Ortadoğu İslam Devletleri ve Asya Afrika bloku devletleri ile yakın dostluk münasebetlerinin yeniden tanzim zarureatine inanmaktayız"* diyerek dış politikasını açıklamıştır. Hükümetin aktif politika izlemediğini ve başarısız olduğunu belirtmiştir (Tercüman, 1964, s. 1).

7 Haziran 1964'te Senato seçimleri yapılmıştır. Seçim ile ilgili çalışmalar devam ederken 6 Haziran'da AP genel başkanı Ragıp Gümüşpala vefat etmiştir.

Tablo 11: 7 Haziran 1964 Senato Seçimleri

Partiler	Aldığı Oy Sayısı	Kazanılan Senatör Sayısı	Oy Oranı
AP	1.418.878	31	%49,73
CHP	1.175.778	19	%41,21
YTP	111.809	0	%3,93
CKMP	85.362	0	%2,99
Bağımsızlar	76.767	1	%2,14

Kaynak: (Çakmak, 2013, s. 25)

AP için bu seçim çok önem kazanmıştır. Çünkü nispi seçim olmasına rağmen oyların yarısından fazlasını AP almıştır. Bu seçim oranlarından sonra AP genel seçim için çalışmaya başlamıştır.

1965 seçimleri için yeni seçim yasası getirilmiştir. Yasaya göre: “Siyasal partilerin ilçe seçim kurullarına üye gönderebilmeleri ve sandık kurullarında üye bulundurabilmeleri için gereken koşullara ek olarak TBMM birleşik toplantısında gruba sahip olma koşulu eklenerek seçimin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki yasanın ilçe seçim kurullarıyla ilgili 19. maddenin 1/2 fıkrası şöyle düzenlenmektedir. İlçe seçim kurulu başkanı tüzüklerine göre siyasal partiler; a) ilk genel kongrelerini yapmış olup b) en az on beş seçim çevresinde altı aydan beri il ve ilçe örgütlerini kurmuş bulunan veya TBMM birleşik toplantısında grubu bulunan ve son olarak c) seçime katılan siyasal partilere birer kişinin adını iki gün içinde bildirmelerini tebliğ eden” olarak tanımlanmıştır (Ulus, 7, s. 1). İsmet İnönü bu yasa ile ilgili “Bu sistemde yeni hükümetlerde mutlaka koalisyon olacaktır. Koalisyonların doğasında yararlar ve zararlar vardır. Bir koalisyonda partiler şiddet kullanamaz, zulme alet olamazlar. Siyasal partilerin güvencesi koalisyon yönetimlerin de daha çok sağlamlaşacaktır. Bütün bunları sağlamak küçük partilerin kalkınması ile olasıdır. Çoğunluk sisteminin demokratik rejimlerde güçlü hükümetler kurulması yerine bir daha gitmeme eğilimini arttırdığı geçirdiğimiz deneylerden anlaşıldı. Bu nedenden nispi yönetime geçildi. Biz şimdi küçük partilerin yaşamasını istiyor muyuz? İstemiyor muyuz? sorun budur. Ulusal egemenlik ve ulusal istencin gerçek görünümünü istiyorsak küçük partilerin yaşamasını istiyorsak bu getirdiğimiz sistemi kabul etmeliyiz, bu tasarı ülkemizin çıkarıdır.” demiştir (Cumhuriyet, 196, s. 1). AP bu seçim yasasına tamamıyla karşı çıkmıştır. Fakat CHP ve diğer bağımsızların oylarıyla 22 Ocak 1965’te yasa kabul edilmiştir.

AP Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın vefatından sonra Genel Başkanlık için Doktor (Dr.) Saadettin Bilgiç, Süleyman Demirel ve Tekin Arıburun aday olmuştur. Seçim daha çok Bilgiç ile Demirel arasında geçmiştir. AP’nin 2. Büyük Kongresinde Demirel konuşmasından önce “Bu bir hizmet yarışmasıdır. Diğer adaylar da liyakatli ve vatanperverdir” demiştir. Ardından Mason musunuz? Sorusuna “Ben mason değilim, ben sabah kahvaltısına Kur’an-ı Kerim okunmadan oturmayan bir ailenin çocuğuyum... Mason olmadığımı dair cemiyetten aldığım belgeyi Divan’a veriyorum. İstifa

müessesini korkaklık saymak yanlıştır. Bugün şartlar dünden de daha çetindir... Görev tevdi edildiği (verildiği) zaman bayrağı kaleye dikmeye çalışacağım” demiştir (AP, 1965, s. 12). Son olarak Demirel “*Birincisi Adalet Partisi demokratik rejimin teminatıdır. İkincisi Türk halkının iktisadi bir mucize yaratılmasına ihtiyacı vardır ve bu mucize partimizin gayreti ile yaratılacaktır”* demiştir. Yapılan delege oylamasında Bilgiç 552, Demirel 1072, Arıburun 39 oy almıştır (Ahmad, 2010, s. 239).

Süleyman Demirel Başkanlığa geldikten sonra AP ivme kazanmaya başlamıştır. Süleyman Demirel CHP’yi indirmek ve bütçe görüşmelerinde gerekli olan 226 oyu almak için çalışmalara başlamıştır. İnönü YTP ve CKMP’den olumlu oylar aldıktan sonra bu partilerin milletvekilleri ile temasa geçmemiş, onlarla işler yapmamıştır. İnönü YTP ve CKMP’yi kendine küstürmüştür (Duru, 1965, s. 5). AP’nin İnönü ve CHP’siz bir seçim olmasını istemesi diğer partilere de çekici gelmiştir. AP, MP’den aldığı destek ile 13 Şubat 1965 yılı bütçe oylamasında 226 ret oy, 197 onay almıştır. Bütçe kabul edilmemiştir. Bu sebeple İsmet İnönü ve Cemal Gürsel görevden çekilmiştir. Bu nedenlerden dolayı 3. Koalisyon Hükümeti dağılmıştır (Cumhuriyet, 1965, s. 1-7).

2.2.4 Dördüncü Koalisyon Dönemi

İsmet İnönü Başbakanlık’tan istifa ettikten sonra onun yerine Başbakanlığa sağ partiler bağımsız birinin gelmesini istemişlerdir. Bu isteklerini yerine getirmek için Cumhurbaşkanı bağımsızlardan Suat Hayri Ürgüplüyü Başbakan olarak seçmiştir. Bunun ardından koalisyonu oluşturan AP, CKMP, YTP ve Millet Partisi (MP) için Ürgüplü 6 şart sunmuştur. Bu şartlar: Anayasaya ve Atatürk ilkelerine bağlı olmak, aşırı sağ ve sol akımlara karşı olmak, dinsel duyguları sömürmemek, Ordu’yu hiçbir siyasal çalışmanın içinde tutmamak, memurlara eşit hak tanımak ve gelecekte Türkiye’yi yönetecekleri en iyi biçimde yetiştirmektir (Hürriyet, 1965, s. 1).

4. Koalisyon 20 Şubat 1965’te protokol imzalayarak kurulmuştur. 4. Koalisyon’nun protokolü; “*Atatürk ilkeleri, Aşırı Akımlar, Yansız-Tarafsız Yönetim, Tarımsal ve Endüstriyel Kalkınma, Toprak Reformu, Karma Ekonomi, Para ve Kredi Politikası, Ordu ve Gençlik ve Tarafsız Seçim ana*

başlıkları altında dokuz ana başlık ve on sekiz madde altında işlenmiş ve protokolün sonuna üç maddeden oluşan bir "Yardımcı Kurul" da eklenmiştir (Forum, 1965, s. 3-4).

Dördüncü Koalisyonun imzaladığı protokolde 15 genel hat belirlenmiştir. Bunlar;

1) Atatürk ilkelerine ve 27 Mayıs'ın temeline dayanan Anayasanın ruhuna hâkim olması koalisyonun hedefidir. Atatürk devrimlerini Türkiye'nin temeli sayıp koalisyonda her daim bu düşüncenin savunucusu olacaktır. Devrim kanunlarını zedeleyecek her türlü fikre karşı olacaktır.

2) Anayasa'nın belirlemiş olduğu sınırlar içerisinde herkesin fikir, vicdan ve basın özgürlüğü bulunmaktadır.

3) Koalisyonda tarafsız bir idare olması milli huzurun temeli sayılmıştır.

4) Devlet memurlarını partizan bir idarenin tatbikatçısı haline getirmek veya getirilmelerine karşı durulmuştur. Doğru hizmet anlayışı ile çalışan memurların güvenliği ve huzuru için çalışılmaktadır.

5) Türkiye'nin kalkınması için idari reform ile ilgili çalışmalar hızla sonuçlandırılmalıdır. Hükümet bu konu üzerindeki görüşlerini tespit etmelidir ve personel kanun tasarısı yürürlüğe girmesi gerektiği düşünülmüştür.

6) Tarım kalkınması ile ilgili üzerinde durulmalı çünkü Türkiye'nin %70'i tarım ile meşgul olmaktadır. Hem tarımdaki fazla nüfusun bir kısmı sınıai sektörüne aktararak sınıai sektörünün gelişim hızı artmış olacak hem de topraksız olan köylüye toprak verilmiş olup modern şartlarda tarım yapılacağı düşünülmüştür.

7) Hükümetin iktisadi politikası, karma ekonomi düzenine ve planlı kalkınma esasına dayanacaktır. Hükümet 1965 programının uygulanabilmesi için gerekli bütün tedbirleri almalıdır. Hükümet girişimciliğe ve devlet teşebbüsüne eşit önem vermiştir. Emek ve sermaye sosyal adalet ilkesine bağlı olarak bir çalışma düzeni kurulmuştur.

8) Hükümetin para ve kredi politikası ekonomiyi istikrarlı bir hale getirmiştir. Bu politikalar enflasyona yol açmamıştır.

9) Sosyal adalet ve güvenliği korumak için tedbirler alınması ve hakların korunacağı yazılmıştır.

10) Her türlü siyasi olaylardan uzak bir şekilde ordunun görevini ifa edebilmesi için bütün imkanlar sağlanmıştır.

11) Gençlerin kişilik sahibi ve milliyetçi bir ruha sahip olmaları için gerekli bütün tedbirler alınmıştır

12) Siyasi partiler kanunu ile anayasanın öngördüğü kanunlar hızlı bir şekilde çıkartılmıştır.

13) Atatürk tarafından temelleri ve prensipleri belirlenmiş milli dış politikayı güvenlik araçlarını şahsiyetli bir şekilde düzenlemesi ve devamın gelmesi sağlanmıştır. Milletlerarası antlaşmalarla dünya barışını ve güvenliğini korumak için her türlü çaba sarf edilmiştir.

14) Haklı taraf olan Kıbrıs davasında milletlerarası antlaşmalara dayanan emrivaki ile farklı bir politika kabul edilmemiştir.

15) Hükümet emniyet, huzur içinde kesin olarak tarafsız bir seçim yapılabilmesinin sağlanması için tedbirler ciddiyetle alınmıştır (Hürriyet, 1965, s. 6).

Hükümet yapacakları ile ilgili bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri 34 maddeden oluşmaktadır.

“1. Madde 1965 Bütçesi 25 Mart 1965 tarihine kadar hazırlanmış ve Meclislere sunulmuş olacaktır.

2. Madde Geçici Bütçe Yasası'nın uygulamasında karşılaşılan bazı uygulama güçlüklerini ortadan kaldırmak için ivedi bir yasa tasarısı Meclis'e gönderilecektir.

3. Madde Toprak Reformu yasa tasarısı üzerinde çalışmalara başlanmıştır.

4. Madde 1965 yılı için gereksinim duyulan 815 bin ton gübrenin sağlanması için gereken önlemler alınmıştır.

5. Madde Tohumluk gereksinimlerini karşılamak için ayrılmış bulunan 20 milyon liraya 40 milyon lira eklenerek 60 milyon liraya çıkarılmıştır.

6. Madde Ege Tütün Pazarı'ndaki var olan ürünün %95'ini oluşturan 110 milyon kilo tütün bugün satılmış bulunmaktadır.

7. Madde Marmara ve Karadeniz Tütün Pazarlarının bir an önce açılması için gerekli önlemler alınmıştır.

8. Madde Tekstil ve sanayimizin ince yün gereksinimini karşılamak için yapılan projenin uygulanması ve merinosculuğun özendirilmesi özenle çalışılacaktır.

9. Madde 6831 sayılı Orman Kanunu ile ilgili değişikliğin ivedi bir biçimde yerine getirilmesiyle 198.981 aileyi ilgilendiren ve 130 bin dosyanın sonuçlanmasını sağlayacak olan uygulamaya girilmiştir.

10. Madde şeker pancarı üreticisine ödenmesi gecikmiş bulunan ödemelerin bir an önce yapılabilmesi için gerekli önlemler alınmıştır.

11. Madde 1965 yılı Nüfus Sayımı hazırlıklarının yerine getirilmesine çaba gösterilmiştir.

12. Madde plan uygulamasında görülen aksaklıkların giderilmesi için gerekli önlemler alınacaktır. Yatırım hizmetlerinin özellikle ve verimli bir biçimde görülmesi izlenecektir.

13. Madde il ve köy yolları yapımında gerekli girişimin yapılabilmesi için gereken önlemler alınacaktır.

14. Madde ABD'den sağlanması düşünülen 180 milyon liralık yol makinalarının bir an önce satın alınarak hizmete konulması için gerekli önlemler alınacaktır.

15. Madde karayollarında can ve mal yitimini en aza indirecek önlemler üzerinde titizlikle durulacaktır.

16. Madde anlaşmalı ülkelerle olan anlaşmaların yenilenmesi sürdürülecektir.

17. Madde tarımsal ve endüstri ürünlerimize yeni pazarlar aranmasına hız verilecektir.

18. Madde yapımı bitmiş, fakat araç-gereci eksik bulunan sağlık tesislerinin bir an önce hizmete girmesi için gerekli önlemler alınacaktır.

19. Madde her türlü sağlık mücadeleleri için yeterli oranda ilaç bulundurulmasına büyük özen gösterilecektir.

20. Madde yerli ilaç endüstrisi özendirilecek, önemini yitiren ilaçların dış satımından sakınılacaktır.

21. Madde sağlık hizmetlerinin geniş çapta köylere götürülmesi için önlem alınacaktır.

22. Madde 440 sayılı yasayla yeniden düzenlenmesi gereken devlet ekonomik girişimleri ile ilgili çalışmalara hız verilecektir.

23. Madde deniz ticaret filomuzun desteklenmesi ve gemi yapımıcılığının özendirilmesi için gerekli çalışmalara girişilecektir.

24. Madde yabancı ülkelerdeki işçilerimizin durumları ile çok yakından ilgilenilecektir.

25. Madde işçi gönderilen ülkelerle sosyal güvenlik anlaşmaları imzalanacak, işçilerin aileleri ile gidebilmesi ve Yurttan habersiz kalmamaları üzerinde durulacaktır.

26. Madde Sosyal Sigortalar Kanunu'nun uygulamasıyla ilgili sorunlar ele alınacaktır.

27. Madde bir plan çerçevesinde onattı bölgede iş mahkemeleri kurulması üzerinde durulacaktır.

28. Madde endüstri kuruluşlarının hammadde gereksinimlerinin sağlanmasında Ticaret Bakanlığı ile iş birliği yapılacaktır.

29. Madde sanayi bölgeleri ve siteleri kurulması sürdürülecektir.

30. Madde Maden Kanunu üzerinde durulacaktır.

31. Madde Keban Barajı'nın dış finansmanının sağlanması için gerekli çalışmalar yapılacaktır.

32. Madde turizmin özendirilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili önlemlerin alınması hızla sürdürülecektir.

33. Madde köy yolları, köy suları, köylere elektrik götürülmesi ve toprak-su ile ilgili çalışmalar hızlandırılacaktır.

34. Madde 15 sayılı Kota'nın hazırlıklarına 25 Mayıs'ta başlanacaktır. Bu Kota'nın hazırlanmasında ayrıca Sanayi Bakanlığı'nın da görüşü alınacaktır.” (Hürriyet, 1965, s. 1-7).

Hükümet ilk başa geldiğinde koalisyondaki partilerin programları TRT’de canlı olarak yayınlamak yerine banttan yayınlamıştır. Bunun üzerine MP Milletvekili İsmet Kapusuz Meclis de “Radyo’yu Hükümete isyan halinde bulundurmakla” suçlamıştır. MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı Meclis’teki konuşmasında “Eski iktidara sadakat nümayişi içinde bulunan Devlet Radyosu'nun son tutumu ancak meydan okuma tabiri ile ifade edilebilir. Yeni Hükümet Programı'nda Türkiye radyolarının tarafsızlığı üzerinde önemle durulacağını ifade etmektedir. Hükümet bu müphem ifade ile iktifa etmemeli, yakından bildiği yaraya neşter vurmali.” demiştir (Akis, 1965, s. 6-10).

Tablo 12:10 Ekim 1965 Milletvekili Seçimleri

Partiler	Alınan Oy Sayısı	Oy Yüzdesi	Milletvekili Sayısı
AP	4.921.235	%52,87	240
CHP	2.675.785	%28,75	134
MP	582.704	%6,16	31
YTP	346.504	%3,72	19
TİP	276.101	%2,97	15
CKMP	208.696	%2,24	11
Bağımsızlar	296.528	%3,19	0

Kaynak: (Sayarı, 1980, s. 230)

Seçim sonuçlarına göre AP çok büyük bir başarı kazanırken Türkiye’nin siyasi tarihinde bir ilk olarak sosyalist ideolojik kimliği olan TİP meclise ye göndermiştir. CHP’nin oyunun düşme sebebi ortanın solu kavramını halka iyi anlatamadığı iddiasıdır (Forum, 1965, s. 3-4).

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü MP’nin bu tutumuna karşı olumsuz davranmıştır. MP Genel Yönetim Kurulu toplantısında Başbakan’ın protokole uymadığını ve çiğnediğini söylemiştir. Bunun zerine Koalisyonunda ilk çatlaklar oluşmaya başlamıştır (Cumhuriyet, 1965, s. 1).

Hükümet 1965 Genel Seçime kadar iyi yönetmiştir. Koalisyon içinde sorunlar ve anlaşamamalar olmasına rağmen 8 ay boyunca iyi yönetilmiştir. Hükümette yaşanan en büyük sorun seçim sonrası hepsinin tek başına iktidar olmak istemesidir. 10 Ekim 1965 seçimlerinden sonrası AP tek başına çoğunluk sağladığı için otomatik olarak koalisyon son bulmuştur (Forum, 1965, s. 3 ve 4).

2.3 1961-1965 Yılları Arasında Sosyal Politika Alanındaki Gelişmeler

2.3.1. 1961 Anayasası ve Sosyal Devlet Anlayışı

Sosyal devlet kavramı hakkında bütün insanların veya ülkelerin uzlaştığı bir tanım yoktur. Sosyal devlet ile ilgili yapılan tanımlar yere, mekna, ülkeye, zamana, ekonomik, siyasi ve sosyal durumlara göre değişmektedir. En temel sosyal haklar ile ilgili ülkelerin ayırdıkları btler de aynı değildir. Bir kısım ülkeler çok fazla bt ayırırken bir kısım ülkeler ise çok asgari bir miktar bt ayırmaktadırlar (Huber & Ansay, 1970, s. 3).

Sosyal devleti tanımlamada bazı insanlar “sosyal” teriminden bazı insanlar ise “refah” teriminden yola çıkarak tanımlar yapmaktadırlar (Gümüş, 2010, s. 179). Gümüş’e göre sosyal devlet; kişilerin asgari yaşam standartlarına göre milli gelirin daha adil verilmesi bununla birlikte sosyal adaletin sağlanması için devletin sosyal hayata ve ekonomiye müdahale etmesinin yanında kişisel ve siyasi haklar da tanınmasını ngren bir anlayıştır (Gümüş, 2010, s. 122).

Özel ve Eren'e göre sosyal devlet; halkın refah seviyesini yükseltmek için kamu yararı düşüncesiyle müdahaleci bir şekilde uygulanan bütün yöntemler olarak tanımlanmaktadır (Özel & Eren, 2008, s. 79). Sosyal kavramı ile bakılan bir diğer görüş ise, sosyal devleti sermaye için çalışan ve kendi müdahaleci araçlarını kapitalist bir devlet yönünde kullanmayı ifade etmektedir (Belek, 2009, s. 302). Sosyal devlet anlayışı Türkiye'de ilk olarak 1924 Anayasasında yer almıştır. 1924 Anayasasında devletin kendine yüklediği sosyal sorumluluklar hüküm altına alınmıştır. Bu maddelere göre eğitim ve öğretimin ücretsiz olması ile ilgili kanuni düzenleme yapılmıştır. 1926 yılında Medeni Kanun kabul edilmiştir. Borçlar kanunun 332. Maddesinde çalışanların sağlığı ve iş kazaları tedbirleri düzenlenmiştir. 112. Maddesinde işverenlerin çalışanlara sigorta yapmaları hükmü yer almıştır (Tokol, 2000, s. 144).

1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı anayasal bir ilke olarak hukuk sistemine girmiştir. Bu sayede sosyal devlet anlayışı pratiğe dönüşmeye başlamıştır. 1961 Anayasası sosyal güvenliği bir hak olarak benimseyen ve güvence altına alan ilk anayasa olmuştur. Bu güvence anayasanın 2. ve 41. maddelerinde yer almıştır. 1961 Anayasasının 2. maddesi "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir." 2. madde ile sosyal devlet anlayışı güvence altına alınmıştır. 1961 Anayasasının 41. maddesi *"Ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesi, adaleti, tam istihdamı ve herkes için insan onuruna uygun bir yaşam standardını sağlamayı amaçlar. Devletin, ulusal tasarrufları artırarak, yatırımları toplumun yararına olacak önceliklere yönlendirerek ve kalkınma planlarını formüle ederek ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik bir şekilde gerçekleştirme sorumluluğu vardır."* Bu madde ile devletin sosyal sorumlulukları belirlenmiştir. Buna ek olarak girişimlerin, ekonominin faydalarına ve sosyal hedeflere uygun olarak yürütülebilmesi için kararlılıkla tedbirler alınacağını kanıtı olmuştur.

2.3.2 Birinci Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar

Birinci Koalisyon döneminden önce yayınlanan 1961 Anayasa'sı ilk sosyal devlet anlayışının yer aldığı anayasa olmuştur. 1961 Anayasa'sının 10. Maddesinde “*Devlet, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini, bireysel barışı, sosyal adaleti ve hukukun üstünlüğünü sınırlayan tüm siyasi, ekonomik ve sosyal engelleri hukuk devleti ilkesine uygun olmayacak şekilde kaldırır. İnsanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.*” Diye yazılmıştır. Buna göre devlete bir vazife verilmiştir. Bu vazifenin iki yönü bulunmaktadır. Bir yönü bazı zorlukları kaldırmak diğer bir yönü daha huzurlu bir toplumun şartlarını hazırlamaktır (Talas, 1992, s. 69).

41. Maddede “*Ekonomik ve sosyal hayatın yönetimi, adaleti, tam istihdamı ve herkes için insan onuruna uygun bir yaşam standardını sağlamayı amaçlar.*” denilmiştir. 41. Maddenin birinci fıkrasında “*Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın demokratik bir şekilde gerçekleştirilmesi için devletin ulusal tasarrufları artırma, yatırımları toplumsal ihtiyaç duyulan önceliklere yönlendirme ve kalkınma planları oluşturma sorumluluğu vardır.*” denilmiştir. Bu fıkra göre bazı kurallara konulmuştur. Bu kurallar; 1) sosyal adalet, 2) tam çalıştırma, 3) insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyidir.

42. Maddede “*Çalışmak herkesin hakkı ve görevidir. Devlet, çalışanlarının insanca yaşamaları ve çalışma hayatının kararlı bir şekilde gelişmesi için sosyal, ekonomik ve mali tedbirlerle çalışmalarını korur ve destekler; işsizliğin önlenmesi için tedbirler alınır. Katılım yasaktır. Devletin gerektirdiği alanlarda vatandaşlık görevi sayılan bedensel veya zihinsel çalışmaların şekil ve koşullarının demokratik ilkelere uygun olarak kanunla düzenlenmesi*” diye yazılmıştır.

43. Maddede “*Hiç kimse yaşı, fiziksel gücü ve cinsiyeti ile bağdaşmayan işlerde bulunamaz. Çalışma koşulları bakımından çocuklara, gençlere ve kadınlara özel koruma sağlanır.*” diye yazılmıştır.

44. Maddede “*Her çalışanın dinlenme hakkı vardır. Ücretli hafta, tatil ve yıllık ücretli izin hakkı kanunla belirlenir.*” diye yazılmıştır.

45. Maddede “Devlet, işçilerin onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için yaptıkları işle orantılı ücret almalarını sağlamak için gerekli önlemleri alır.” diye yazılmıştır.

46. Maddede “İşçilerin, sendika ve sendika kurma, serbestçe katılma ve izinsiz olarak çekilme hakları vardır. Bu alanda işçi olmayan memurların hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendikaların esas sözleşmeleri sendika dernekleri; yönetimi ve işleyişi demokratik ilkelere aykırı olmamalıdır.” diye yazılmıştır.

47. Maddede “İşçilerin, işverenleriyle ilişkilerinde ekonomik ve sosyal durumlarını korumak veya iyileştirmek amacıyla toplu sözleşme ve grev yapma hakları vardır.” diye yazılmıştır.

48. Maddede “Herkes; sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkın güvence altına alınması için Devlet, sosyal güvenlik ve sosyal yardım kuruluşlarını kurmak ve kurmakla görevlidir.” diye yazılmıştır.

49. Maddede “Devlet herkesin beden ve ruh sağlığını korumak ve sağlık hizmetlerinden yararlanmakla yükümlüdür. Devlet, yoksul ve dar gelirli ailelerin barınma ihtiyaçlarını kendi sağlık durumlarına göre karşılamaya yönelik tedbirler alır.” diye yazılmıştır.

50. Maddede “Halkın eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını karşılamak devletin asli görevlerinden biridir. Kadın erkek tüm vatandaşlar için ilköğretim zorunludur ve devlet okulları ücretsizdir. Devlet burs ve diğer yollarla gerekli yardımları sağlar. Maddi güçlüklerden kurtulan başarılı öğrencilerin en üst düzeyde eğitim almalarını sağlamak, Devlet, içinde bulunduğu şartlar nedeniyle özel eğitime ihtiyacı olan kişileri topluma faydalı kılmak için tedbirler alır, Tarihi ve kültürel değeri olan kültürel kalıntıların korunmasını sağlar.” diye yazılmıştır.

Anayasada yazılan bu maddelere göre devlet angaryayı yasaklamıştır. Ücrette adaleti sağlamıştır. 45. Maddede halka sosyal güvenlik ile ilgili haklar vermiştir. 48. Maddede sağlık ile ilgili haklar verirken 49. Maddede eğitim ile ilgili haklar verilmiştir. Bunların yanında devlet sendika hakkı, toplu pazarlık hakkı ve grev hakkı da vermiştir. Anayasadaki bu maddelerden sonra

1. Koalisyon hükümeti kendi programında sosyal politika ile ilgili olarak işçi haklarının korunacağını, kalkınmanın emek ile sermaye arasında eşit bölüneceğini sağlık ve güvenlikte verimliliğin artacağını, işçi ve işveren arasında uyumlu bir çalışma ortamı olması için devletin sorumluluk alacağını, siyasal düşüncelerine göre farklı işlemler uygulanmayacağını, grev ve toplu iş sözleşmesinin yasalaşacağını söylemiştir (Talas, 1992, s. 149).

1. Koalisyon döneminde 5 Ocak 1961 yılında 224 sayılı Sağlık Hizmetleri Sosyalleştirilmesi yasası kabul edilmiştir. Bu kanun öncelikle ülkenin belli bölgelerinde uygulanmaya başlamıştır. Fakat 15 yıl içinde bütün ülkeye yayılacağı planlanmıştır. İlk olarak kanunun uygulanması Batı'da Tekirdağ, İç Anadolu'da Çankırı ve Doğu'da Muş illerinde başlatılmıştır. (Akdur, 2022, s. 5) 15 yıl içerisinde 47 il sosyalleştirilmiştir. Bütün ülkeye yayılamamıştır. Bu sebepten dolayı kanunun uygulanması için 5 yıl daha verilmiştir. Fakat yine 1981 yılına kadar tüm illerde uygulanamamıştır. Bunun ardından 1983 yılında bir gecede 20 ilde uygulamaya sürülerek bütün ülkede sağlık hizmetleri sosyalleştirilmiştir.

1947'de kurulan Çalışma Bakanlığına bağlı olan Çalışma Meclisi 1962'de tekrar toplanmıştır. 29 Ocak 1962'de yapılan kurul çalışmasında bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar; İşçiler sıkı yönetim ve savaş dışında halkın yaşamını aksatmayacak şekilde bütün işçiler grev yapabilirler. İşverenler ise lokavt hakkına sahiptirler. Toplu pazarlık sözleşmesi yapılabilir. İş yasasına emeği ile çalışan herkes işçi olarak yazılmıştır. İşçilerin hastalık sigortasından ailesinin de yararlanacağı ve sendika hakları da güvence altına alınacağı kararları alınmıştır (İpekçi, 1962, s. 1-5).

AP, 1.Koalisyon dönemi içerisinde incelenen meclis görüşmeleri ve cumhuriyet senatosu görüşmelerinde herhangi bir sosyal politika ile ilgili görüşme, kanun sunma, teklif yapma gibi bir girişimde bulunmamıştır.

2.3.3 İkinci Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar

İkinci Koalisyon Hükümeti programında daha çok sosyal politika konuları üzerinde vurgular vardır. İlk olarak ekonomik kalkınma politikası ve sosyal adalet ilkesi üzerinde durulmuştur. Koalisyonun gündeminde olan diğer

konular şunlardır: işsizlik, grev ve lokavt yasasını mecliste yasalaştırmak, iş kazaları, meslek hastalıkları, işçi ücretlerinin geç ödenmemesi, tarım işçilerin haklarını korumak, özgür sendikacılık, kamudaki işçilerin yönetime katılımlarını sağlamak ve işçilerin eğitimini artırmaya çalışmaktır (Talas, 1992, s. 149).

2. Koalisyon hükümeti döneminde 1963'te 274 sayılı Sendikalar Kanunu, 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi ve Grev-Lokavt yasaları çıkarılmıştır. İşçilere örgütlenme hakkı tanınmıştır. Sendikalara da mali destek sağlanmıştır (Tokol, 2000, s. 20-21). 2. Koalisyon hükümeti kısa sürdüğü için hedeflediklerinden bir kısmı gerçekleşmiştir.

Sendikalara 274 Sayılı yasa bazı çalışma ve faaliyetlerde bulunmak için yetkiler vermiştir. Bunlar; Toplu iş uyuşmazlığı çıkartmak, toplu iş sözleşmesi yapmak, iş uyuşmazlıklarında taraf olmak için yetkiler verilmesi, üyelere hukuksal yardımda bulunmak, üyelerin menfaatlerini korumak için dava açmak ve davalarda üyeleri temsil etmek, uluslararası anlaşmalar için toplanılan kurullara temsilci göndermek, yardımlaşma sandıkları kurmak, grev ve lokavta karar vermek ve yönetmek, kooperatifler kurmak, çalışma konuları için araştırma yapmak ve son olarak gelirlerin en az %5'ini eğitim için harcayabilmektedir. Bunları yaparken sendikaların siyasi partilerden maddi yardım kabul etmeleri yasaklanmıştır (Talas, 1992, s. 162).

AP, bu iki yasasının çıkmasını desteklemiştir. Meclis konuşmalarında yasaların içerisinde bazı maddelerde anlaşılammıştır. Anlaşmazlıklarla ilgili yapılan tartışmalar sonunda sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Örneğin AP adına konuşan Cavit Tevfik OKYAVUZ sendika yasasındaki 29. Maddenin 7. Bendine kadar üst üste sıralanan bentlerde sendikaların mali bünyeleri, mali kuvvetleri, mali vaziyetleri, en ince teferruatına kadar Çalışma Bakanlığının elinin altına verilmesini eleştirmiştir. Bu maddenin sendikalar üzerinde manevi bir baskı oluşturacağını ve faydadan çok zarar getireceğini söylemiştir (Cumhuriyet Senatosu, 1963, s. 538). Bu söylemden de anlaşıldığı üzere AP, sosyal politika ile ilgili olan kanunlarda yıkıcı bir tutum yerine yapıcı bir tutum izlemiştir.

2.3.4 Üçüncü Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar

Üçüncü koalisyon hükümeti sosyal politika ile ilgili olarak hükümetin programında şöyle denilmiştir. *“Büyük Meclisçe kabul edilen yasalarla ülkemizde iş hayatımız, işçi ve işveren ilişkilerimiz bir aşamaya gelmiştir. Toplu iş sözleşmesi ile kurulan yeni çalışma düzeninin etkin ve barışçıl işleyişini teşvik edici tedbirler alınmaya devam edilecektir. Grev ve çalışmayı durdurmak Hükümet, planda belirtilen sosyal güvenlik hedeflerine hızlı bir şekilde ulaşılmasını sağlamak için çalışacaktır.”* (Arar, 1968)

Üçüncü koalisyon hükümeti tarafından 1963 yılında 225 sayılı yasa ile sosyal yardımları tanzim etmek, korunmaya ihtiyacı olan çocuklarla, engellilerin ve ihtiyarların bakım, yetiştirme ve rehabilitasyonunu, çalışmayan fakir kişilerin sosyal güvenliğini sağlamak için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı olarak Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü (SHGM) kurulmuştur (Çiçek Ş. E., 2012, s. 29).

Sosyal güvenlik ile ilgili yapılan bir diğer düzenleme 1964'te onaylanıp 1965'te yürürlüğe giren 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Yasası olmuştur. Bu kanun ile daha önceden çıkartılan Emekli Sandığı Kanunu'nun dağınık mevzuatı bir bütün haline getirilmiştir. İşçi sigortalı yerine, sosyal sigortalı anlayışına geçilerek sosyal güvenliğe doğru bir fikir genişliğine ulaşılmıştır. Hastalık sigortasının sağlık yardımları eş ve çocuklara uygulanması kabul edilmiştir. Sosyal sigortalardan faydalanmak için aranılan şartlar hafifletilmiş ve sağlanan maddi yardımlarla sağlık yardımları genişletilmiştir (Kaya E. , 2009, s. 64).

Üçüncü Koalisyon hükümeti Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını (1963-1967) 1963'te uygulamaya başlamıştır. Sosyal politika açısından çok kapsamlı bir plan olmuştur. 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 15 yıllık kalkınma bakış açısı ile hazırlanmıştır. Kalkınma planında sosyal hedefler ile ilgili ilk olarak hedeflerinin 5 yıllık planı geçeceği 15 yıl içinde de hedeflere tamamıyla uyulacağı yazılmıştır. Planda bazı verilere yer verilmiştir. Kamuda çalışan memurların vergileri çıktıktan sonra 1950 fiyatları ile ortalama gelirlerinde, 1960'ta 1950'ye oranla %9 oranında bir artış görülmüştür. Bundan dolayı yaşam düzeyinde %9'luk bir artış olduğu söylenebilmektedir.

1950’de kişi başına düşen gelirden aynı artış görülmemiştir. İşçilerin durumu da birbirine benzemektedir. İşçilerin sorunları ile ilgili olarak sadece genel görüşler açıklanmıştır. Sendika ile ilgili olarak ise daha yeni kurulduğunu buna rağmen sendika yöneticilerinin kısa süre içinde iyi bir başarı elde ettiği vurgulanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 47-48).

İşçi ve işveren ilişkisinin uyumlu bir şekilde devam etmesi için sendikaların geliştirilmesine, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt ile ilgili temel hakların geçtiği yasalar çıkartılacaktır. Uzlaştırma tahkim sistemi geliştirilecektir. Çalışanların en düşük ücret almaları engellenecek, çalışma süreleri ve ücretli izin ile ilgili çalışma şartları belirlenecektir (Talas, 1992, s. 154), (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 47).

Sosyal adalet ile ilgili kalkınma planında aşağıdaki düzenlemeler öngörülmüştür. Bunlar:

- 1) Herkes için yaşlılık ve sağlık sigortalarını da içine alacak bir genel sosyal güvenlik düzeni kurulacaktır.
- 2) Sosyal güvenlik çalışmaları ve kurumları bir yerden yürütülecektir.
- 3) Esnaf ve sanatkârlar sosyal güvenlik düzeni içine alınacaktır.
- 4) İşsizlik sigortası kurulacaktır.
- 5) Özel yardımlaşma sandıkları ile sosyal sigorta düzeninin birleşecektir.
- 6) Sosyal sigorta kurumlarının birleşmesi ve tarımda çalışanlarında sosyal sigortadan yararlanacaktır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

2.3.5 Dördüncü Koalisyon Döneminde Sosyal Politikalar

Şubat 1965’te kurulan Dördüncü koalisyon hükümeti programında sosyal politikalar ile ilgili Suat Hayri ÜRGÜPLÜ “Sosyal haklardan işçiler ile diğer çalışanlarda yararlanması, sosyal güvenliğin bütün halka hitap etmesi, tarımdaki çalışanlarında haklarının korunması ile ilgili işsizlik sigortası en kısa zamanda sonuçlanacaktır” demiştir. Bir yıl sonra istifa ettiği için işsizlik sigortası çıkartılamamıştır (Talas, 1992, s. 150).

Dördüncü Koalisyon hükümeti 1965'te Devlet Personeli Sendikaları Yasasını çıkartmıştır. Yasa çıkartıldıktan sonra birkaç ay içinde memurlar 200 tane sendika kurmuşlardır. 1970 de bu sayı 500'e çıkmıştır. Bu verilere göre iki sonuç çıkmıştır. Bir sonuca göre memurların örgütlenme ihtiyaçlarının çokluğu diğeri ise çok fazla dağınık sendikaların oluşması olmuştur (Mihçioğlu, 1968, s. 96).

Devlet Personeli Sendikaları yasasına göre memurlar “Kamu hizmeti personelinin ortak mesleki, kültürel, sosyal ve ekonomik haklarını korumak, özellikle mesleki gelişimlerini ve aralarındaki iş birliğini sağlamak amacıyla sendikalar kurabilmektedir.” Devlet Personel Sendika yasasına göre çalışma alanları çok yüzeysel kalmıştır. Üyelerin ekonomik, sosyal, kültürel, hak ve menfaatlerini savunma durumlarıyla alakalı toplu iş sözleşmesi yapmak yasaklanmıştır. Sendikalar yardımlaşma sandığına dönmüştür. Devlet ile memur bir araya gelip şartları düzenleyecek kararlar alınmamıştır. Bu sebeple sendikaların çalışma alanları kısıtlanmıştır. Siyasal faaliyet yasağı getirilmiştir. İşçi sendikalarından destek alınması veya destek verilmesi yasaklanmıştır. Uluslararası toplantılara katılmak için bakanlıktan izin alınması gerekmektedir. Bu gibi sınırlandırmalarla memurların sendikal faaliyetleri güçsüzleştirilmiştir. Son olarak 1961 Anayasa'sının verdiği sendika, grev, lokavt haklarını 1965'te yapılan Devlet Personeli Sendika Yasası grev ve lokavtı yasaklamıştır. Bunun üzerine Anayasa mahkemesine gidilmiş fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır (Mihçioğlu, 1968, s. 97).

3. BÖLÜM

1965-1971 YILLARI ARASINDA SOSYAL POLİTİKALAR

3.1 Adalet Partisinin Tek Başına İktidarı ve Demirel Hükümetleri

3.1.1 1965 ve 1969 seçimleri ve Partilerin Vaatleri

1965 seçimleri öncesi aktif siyasette bulunan ve seçimlere giren partiler AP, CHP, MP, YTP, TİP ve CKMP'dir. Seçimlere giren bu partilerden en büyük iki parti AP ve CHP'dir. AP %50 civarında oy alırken CHP'de %30 civarında oy almıştır. Diğer partiler de en fazla %6 oranında oy alınmıştır. AP ve CHP bütün ülkeye hitap ederken diğer partiler belli kesimlere hitap etmiştir. TİP işçilere CKMP de köylüye hitap etmiştir.

1965 seçimleri öncesi partilerin seçimler ile ilgili söylemleri;

CHP Genel Sekreteri Turhan Feyzioğlu iktisadi kalkınma ile ilgili “*CHP olarak hedefimiz sadece iktisadi kalkınmayı, üretimi arttırmak değildir. Bu kalkınmayı ve bunun yanında sosyal adaleti, sosyal düzeni istiyoruz ve bunların üstünde demokratik özgürlüğün korunmasına çalışacağız.*” demiştir (Cumhuriyet, 1965, s. 1).

CHP Ankara Gençlik Kolları Kongresinde yapılan bildiri de şu noktaların üzerinde durulmuştur.

1) İktisat kurallarıyla refah devletini gerçekleştirerek otuz milyonu tüm olarak mutluluğa ve insanca yaşama düzeyine kavuşturmak.

2) Bürokrasinin bürokratik parti ve devlet anlayışını olduğu kadar, fedakâr ve fakir halkımız aleyhine işleyen kapitalist iktisat anlayışını da şiddetle reddetmektedir.

3) Milli haysiyetimizle asla bağdaşmayan hükümrânlık haklarımızı kısıtlayan petrol kanununu derhal değiştirerek ve millileştirerek yabancı şirketlerin saldırılarından Türk petrolünü kurtarmak, milli menfaate en uygun şekilde davranmaktır.

4) Yer altı servetlerinin önemlilerini yabancılara kaptırmamak.

5) Toprak reformunu bir an önce gerçekleştirmektir.

6) Bir tarafta apartman, elektrik, kalorifer, havagazı diğer bir tarafta mağara, tezek, petrol lambası, Anadolu'nun sefaletine eğilmek ve buna son verecek olan güçlü devleti kurmaktır (Cumhuriyet, 1965, s. 7).

CKMP Genel Müfettişi Alparslan Türkeş konuşmasında halkın hızlıca kalkınması için sosyal ve ekonomik reformların derhal yapılması şarttır. Her vatandaş çalışmalı, yaptığı işin karşılığını almalıdır. Milli gelir vatandaşlar arasında adaletle dağılmazsa huzur olmaz. Ancak sosyal adalet memlekete huzur getirir demiştir (Cumhuriyet, 1965, s. 7).

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Cumhuriyet Gazetesine konuşmasında “Toprak mülkiyetindeki dengesizliğin servet ve gelir dağılımındaki eşitsizlikle sonuçlandığı, köyden şehre akımı hızlandığı belirtilmekte, toprak reformunun bu dengesizliği düzeltecek ve üretimi artıracak bir çözüm yolu olduğunu” söylemiştir. Konuşmasının devamında halkın irade serbestliğini ekonomik, sosyal bakımlardan koruyacağını, çalışanların çalışma şartları üzerinde söz sahibi olmalarının ve fırsat eşitliğinin sağlanacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 1965, s. 7). YTP'nin sosyal adalet konusundaki görüşü ilk hedef fakirlikle savaş, işçiye iş, emek ve sermayede denge ile üretimde yüksek verim sağlamaktır. YTP “Ne sağ ne sol orta yol ne şunun ne bunun 30 milyon Türkün hizmetindeyiz” diye afişler asmışlardır (Cumhuriyet, 1965 , s. 7).

CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'e göre toprak reformunu veya zirai reformu düşünüyoruz. Zirai reformda fikirlerimizin dayandığı iki temel vardır:

Birinci temel geniş toprak sahibi ve birçok köy sahibi kimselerin durumunu bugünkü koşulları içinde düzenlemektir. Türkeş “Tarımı makineleştirdiğimizde, araziye ekonomik olmayan yönetime yol açacak şekilde küçültürsek, bu tarımın verimliliğini azaltır.” Demiştir.

İkinci temel miras hukukunda yapılacak değişikliktir. Devamlı bölünmelerin tarım birimlerini küçültüp verimi azaltıyor hatta bu küçülme iktisadi, verimli tarım yapmayı imkânsız hale getiriyor. Bunun içinde miras

yasalarında lazım olan değişikliği yapmak, toprağın gayri iktisadi işletmeciliğe sebep olacak şekilde işletilmesini sağlayacak tarzda kooperatifçilik yoluyla işletilmesini sağlamak gerekmektedir (Cumhuriyet, 1965, s. 7).

TİP seçim ile ilgili radyo konuşmalarında, mitinglerde genellikle şu vaatleri vermiştir: Ağır endüstrinin, devletin elinde bulunması şarttır. Ereğli demir ve çelik tesisi kamulaştırılacaktır. Haftada 5 gün 40 saat çalışacaksınız. Ücretler döner merdivene göre düzenlenecektir. Çalışma hayatı demokratikleşecek, iş bırakmalar kesinlikle yasaklanacaktır. Köylerden şehirlere göç duracaktır. Topraksız ve topraksız çiftçiler ettikleri toprağa sahip olacaklardır. Madenlerin tamamı devlete aittir. Petrol devlet tarafından çıkarılacak ve rafine edilecektir. Döviz kaçakçılığını önlemek için dış ticaret ve bankacılık kamulaştırıldı. Ortak Pazar kaldırılacak ve Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu yürürlükten kaldırılacaktır. Köy enstitüleri açılacaktır, diye vaatler vermiştir (Üstünel, 1965, s. 6).

Demirel AP'nin İkinci büyük kongredeki konuşmasında şunları ifade etmiştir: *"Halk idareden, iktisadi ve mali sıkıntılardan şikayetçidir. Halk aşırı sol cereyanların aile, otorite müesseses nizam üzerinde ika edilen baskılardan tedirgindir. Halk 27 Mayıs'ın ve Türk devletinin ana müesseselerinin halk aleyhine istismarından şikayetçidir. Halk parlamento ve rey müessesesi üzerine düşürülmek istenilen şüphelerden ve Tedbirler Kanununun tek taraflı işlemlerinden gayri mesul tutumlarından şikayetçidirler."* (Cumhuriyet, 1965, s. 7). Demirel halkın şikâyet ettiği konulara karşı alınacak tedbirler olarak şunları söylemiştir: İlk olarak oy çoğunluğuna sahip bir hükümet kurulmalıdır. Türkiye'nin sorunları parlamento aracılığıyla çözülmeli parlamentoya gölge düşürülmemelidir. Devletin temeline saldırı olabilecek her türlü konuların kesin kanunlarla önü kesilmelidir. Eğer AP iktidara gelirse asgari bir hat çizceklerini ve kimsenin bu hattın altında kalmayacağını ifade etmiştir. Bu hat ise herkesin asgari hayat ihtiyaçlarını temin edildiği bir hayat standardı olmuştur. Bununla beraber herkese iş, kazanç, okul, doktor, ilaç ve yerleşim yeri verileceği AP'nin hedefi olacaktır (Cumhuriyet, 1965, s. 7).

Süleyman Demirel ile yapılan bir röportajda Demirel çizilecek olan asgari hattın bütün halka doktor, ilaç, okul, iş ve kazanç sağlaması AP'nin asıl gayesi olduğunu söylemiştir. Buda aslında köylüye, işçiye, çiftçiye, esnafa, dar gelirliye, yaşlıya, malule günlük hayatın icapları altında ezilmekten kurtulacak bir iktisadi emniyetin kurulması demektir. Yurdun her köşesindeki bütün kız, erkek çocukların okuma, aydınlanma ve daha iyi ve daha üreten bir vatandaş olma imkanlarına kavuşturulması da yine bahsi geçen hattı tarif eden unsurlardan olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet, 1965, s. 7).

Süleyman Demirel bir kongrede “Türklerin kin ve nefret duygularından uzak olması gerektiğini ve Türkiye’de demokratik nizam yerleştiğini buna sahip olmamız gerektiğini işaretle buna sahip olursak Türkiye’de komünizm ve faşizm yerleşemez.” İfadelerini kullanmıştır. Demirel Artvin’de yaptığı konuşmada “Halka hiçbir zaman sırtımızı dönmeyeceğiz.” demiştir. Halka kontrol fabrikasının yapılacağını, yol, okul ve su işlerinin yapılacağını vaat etmiştir (Cumhuriyet, 1965, s. 7).

AP halk ile daha fazla yakınlık kurabilmek için amblemini KIRAT olarak değiştirmiştir. Yüksek Seçim Kurulu bu amblemi onaylamıştır. Kırat ambleminden önce AP'nin amblemi kitap ve doğan güneştir. Bu değişiklik ile ilgili olarak CHP Genel Sekreter Yardımcısı Suphi Baykam şunları söylemiştir: “AP'nin Kırat sembolü alması Demokrat Partiyle olan ilgisini tescil ettirmiştir. Seçim arifesinde bunu yapmış olanlar sorumluluğunu da beraberinde düşünmüşlerdir.” Kırat konusu ile ilgili Demirel şu cevabı vermiştir: “*DP kurulmuş kapanmış bir partidir. AP hiçbir şeyi istismar etme durumunda değildir. Milli Bakiye sistemi Türkiye’de milli iradenin tecellisini çok zor duruma getirmiştir. Bu itibarla AP'nin beyaz atı amblem olarak alması istismar konusu şeklinde yorumlanamaz.*” (Cumhuriyet, 1965, s. 1).

1965 seçiminden partiler daha fazla oy almak için bazı konulara ağırlık vermiştir. CHP iktisadi kalkınma, toprak reformu, demokratik özgürlük ve fırsat eşitliğine ağırlık vermiştir. CKMP sosyal ve ekonomik reformların yapılmasını, toprak ve zirai reform ile gelirin adaletli dağılmasına ağırlık vermiştir. TİP ağır sanayinin devlet eliyle yapılması, köylülere toprak

verilmesi, lokavtın yasaklanması, işçilere daha fazla gelir verilmesi, bankaların devletleşmesi ve köy enstitülerin kurulmasına ağırlık vermiştir. AP asgari bir hat çizilmesi ve bu hattın içinde iktisadi gelir sağlanması, köylere okul, su ve yol yapılması, her çocuğun okutulması ve doktor sayısının arttırılmasına ağırlık vermiştir. YTP sosyal adaletin sağlanması, emek ve sermayede dengenin kurulmasına ağırlık vermiştir. MP toprak reformu, köylüye toprak verilmesi ve gelir adaletinin sağlanmasına ağırlık vermiştir.

Tablo 13:1965 yılı seçim sonuçları

Seçime Giren Partiler	Alınan Oylar	Alınan Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AP	4.921.235	%52,9	240
CHP	2.675.785	%28,8	134
MP	582.704	%6,3	31
YTP	346.514	%3,7	19
TİP	276.101	%3	14
CKMP	208.696	%2,2	11
Bağımsızlar	296.582	%3,2	1
Toplam	9.307.563	100	450

Kaynak: (Kaya H. , 2014, s. 235)

Tablo 14:1965 yılı AP'nin kurduğu hükümet

Bakanlıklar	Atanan Kişiler
Başbakan	Süleyman Demirel
Devlet Bakanı	Cihat Bilgehan
Devlet Bakanı	Refet Sezgin
Devlet Bakanı	Kâmil Ocak
Devlet Bakanı	Ali Fuat Alişan
Adalet Bakanı	Hasan Dinçer
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu
İç İşleri Bakanı	Faruk Sükan
Dış İşleri Bakanı	İbrahim Sabri Çağlayangil
Maliye Bakanı	İhsan Gürsan
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Dengiz
Bayındırlık Bakanı	Ethem Erdiç
Ticaret Bakanı	Macit Zeren
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Osman Edip Somunoğlu
Gümrük ve Tekel Bakanı	İbrahim Tekin
Tarım Bakanı	Bahri Dağdaş
Ulaştırma Bakanı	Seyfi Öztürk
Çalışma Bakanı	Ali Naili Erdem
Sanayi Bakanı	Mehmet Turgut
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	İbrahim Deriner
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Nihat Kürşad
İmar ve İskân Bakanı	Haldun Menteşoğlu
Köy İşleri Bakanı	Osman Sabit Avcı

Kaynak (Kaya H. , 2014, s. 238)

1969 seçimleri başladığında aktif siyasette bulunan ve seçimlere giren 8 parti vardır. 189 tane de bağımsız aday vardır. Bu partiler AP, CHP, MP, TİP, Güven Partisi (GP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve YTP'dir. Seçimlere giren bu partilerden en büyük iki parti AP ve CHP'dir. AP %48 civarı oy alırken CHP %28 civarı oy almıştır. Diğer 6 parti belli kesimlere hitap etmektedir. GP liberallere ve esnaflara hitap etmiştir. MHP köylüye hitap

etmiştir. TİP işçilere hitap etmiştir. YTP kapatılan demokrat partinin seçmenlerine hitap etmiştir.

1969 seçimleri olmadan önce partilerin seçimler ile ilgili söylemleri;

Güven Partisi Genel Başkanı Profesör Doktor (Prof. Dr.) Turhan Feyzioğlu Erzurum’da yaptığı kongre konuşmasında; *“Partimiz işçiler gibi esnaf ve sanatkarları da sigorta güvenliğine kavuşturacaktır. Esnaf ve sanatkarların, külfetli defter tutma usulünden kurtarılarak basit ve götürü bir usulle vergi ödemeleri için Millet Meclisine bir kanun teklifi vermiştir. Bunun devlet gelirlerini azaltmayacağı, fakat vatandaşları ağır külfetlerden kurtaracağı inancındayız.”* ifadelerini kullanmıştır (Milliyet, 1969, s. 11).

CHP seçim vaatleri;

- Toprak reformu yapılacaktır. Yapılacak toprak reformu sadece toprak dağılımında adaleti ve özel toprak mülkiyetinden daha çok sayıda çiftçinin faydalanmasını değil, tarımsal verimin artmasını da sağlayacaktır.
- Toprak reformu gereğince; Hazine toprakları, daha verimli duruma getirilerek, az topraklı veya topraksız köylülere dağıtılacaktır.
- Büyük toprak sahiplerine, kendilerini rahat yaşatmağa kâfi olacak kadar toprak bırakılacaktır.
- Fazla toprakları ise, gerçek değeri üzerinden 10 yıl taksitle alınarak topraksız veya az topraklı köylülere dağıtılacaktır.
- Kendileri fiilen çiftçilik yapanlar işledikleri toprakların sahibi olacaklardır. Tarım ürünlerinin taban fiyatları yeniden ve adaletli ölçülerle saptanarak köylülerin gelirleri yükseltilecektir (Milliyet, 1969, s. 11).
- CHP’nin iktidara gelmesi durumunda işçiler, memurlar, esnaf ve sanatkarlar için yeni bir çalışma düzeni getirilecektir.
- Bütün işçiler İş Kanunu kapsamına alınacak, Tarım İş Kanunu’nu bir an önce çıkartılacak, memurların işe alımları, işten çıkarılmaları, emekliye ayrılmaları, terfileri objektif ölçülere ve kurallara bağlanacaktır.

- Esnaf ve sanatkârlar da Sosyal Sigortalar kapsamına alınacaktır.
- Tarım işçilerinin de sosyal güvenlikleri sağlanacaktır. Başkasının arabasında çalışan şoför, esnaf sayılmayacak, işçi sayılacak ve işçilerin bütün haklarında faydalanacaktır.
- Yabancı ülkelere giden işçilerin hakları daha iyi korunacak, hepsinin sosyal güvenlikleri tam olarak sağlanacaktır.
- Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile İşveren ve İşçi Sendikaları Kanununda uygulamanın ortaya çıkardığı aksaklıklar ve eksiklikler giderilecektir.
- İşçi memur ayrımı mutlak olarak yapılacak, kamu sektöründe çalışan herkesin ya işçi ya memur olarak hakları güvenceye bağlanacaktır.
- Çıraklık kanunu çıkarılacaktır.
- Halkın kamu hizmeti görevlileri üzerindeki denetim daha etkili kılınacaktır.
- Ücretler arasındaki dengesizlik, adaletsizlikler kaldırılacak ve kamu hizmeti görevlileri daha iyi yaşama olanaklarına kavuşturulacaktır.
- Esnaf ve sanatkârlara konut kredisi verilecektir. İsteyenler bu krediyi iş yeri yaptırmak için kullanabilecektir.
- Herkesi içine alan bir sağlık sigortası kurulacak, herkesin hastalıkta ücretsiz tedavisi sağlanacaktır. Bu sigorta kuruluncaya kadar da dar gelirli vatandaşların ücretsiz tedavisi imkân dahiline sokulacaktır.
- İşsizlik sigortası kurulacaktır.
- Emeklilik kanunu değiştirilecek, sigortalıların 55 yaşından itibaren veya 25 yıllık sigortalılık devresinden sonra emekliye ayrılmaları sağlanacak, emeklilik maaşları da yüzde 70'e kadar arttırılacaktır.
- Toprak reformu kamulaştırmaları sırasında, kamulaştırma dışında kalanlardan yaşlılık, sakatlık ve hastalık sebebiyle çiftçiliği

bırakmak isteyenler olursa kendilerine toprak bedeli ödemek yerine emekli aylığı bağlanacaktır (Milliyet, 1969, s. 11).

AP 1969 seçimleri ile ilgili şu vaatlerde bulunmuştur;

- Kamu maliyesinin programını bütçe düzenine geçirerek kaynakların en iyi şekilde kullanılması sağlanacaktır.
- Bankalar ve kredi sistemleri inkişaf eden şartlara göre yeniden düzenlenecektir.
- Tarım kazançlarının vergilendirilmesinde ikili sistem uygulanması sürdürülecektir.
- Zirai kredi dağıtımında başarılı çiftçilere teminat kolaylıkları gösterilecek ve kredi ile edinilen araçlar ve tesisler teminat olarak kabul edilecektir.
- Küçük çiftçilerin yıllardır birikmiş banka borçları, faizsiz ve uzun vadelerle taksitlendirilecektir.
- Orman işçilerinin sosyal sigorta kapsamına alınması kısa zamanda sonuçlandırılacaktır.
- Köylerde ucuz elektrik kullanılması sağlanacaktır.
- Demiryolu şebekeleri ıslah edilecek ve ülkenin her yerine dizel lokomotif ile çekilen tren seferleri konulacaktır.
- Maddi imkanları kısıtlı kişiler, bakıma muhtaçlar, küçük çocuklar, yaşlılar ve dar gelirli vatandaşlar ücretsiz tedavi olanaklarından yararlanacaktır.
- Düzenli bir şekilde artan bir sağlık sigortası sistemi geliştirilecektir.
- İşsizliği önlemek için büyük sanayileşme hamlelerinde bulunulacaktır. İşçilerin kalma yerleri için ayrılan fonlar artırılacaktır.
- İşçi Emeklilik Kanunu çıkarılacaktır.
- İşçi memur ayrımı kanunla kesin bir şekilde bağlanacaktır.
- Şoförlerin taşıt sahibi olabilmesi için kurulan özel fon geliştirilecektir.
- Çıraklık, kalfalık ve ustalık kanunu çıkarılacaktır.

- Esnaf ve sanatkârlar Sosyal Sigorta kapsamına alınacaktır.
- Köy Kanunu ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde değiştirilecektir.
- Doğu Bölgesinin Kalkınması için eğitim tesisleri çoğaltılacak, yatılı bölge okullarının sayısı artırılacak, tarım, hayvancılık, orman okulları açılacak, teknik okul ve yüksek teknik okullar açılması yoluna gidilecektir.
- Ulaşım imkanları geliştirilecektir. Elektrik enerjisinin bütün bu bölgeye de yayılması sağlanacaktır (Hürriyet, 1969, s. 7).

YTP'nin 1969 seçimleri ile ilgili vaatleri de şunlardır; Türkiye'yi medeni nimetler seviyesine yükseltmek, eksik olan alt yapı tesislerini tamamlamak yeni iş sahalarını açmak, zirai ve sınai tesisler kurmak suretiyle iktisadi gelişmelere yol açılacaktır. Ülkede devlet eliyle ıslah edilecek geniş sahalara ve şahıslar elinde işlenmeyen veya ortakçılıkla işletilen toprakları topraksız olan çiftçiye verilecektir (Hürriyet, 1969, s. 7).

1969 seçimlerinde partiler hitap ettiği seçmene göre vaatlerde bulunmuştur. CHP bütün ülkeye hitap ettiği için köylünün, işçinin ve memurun haklarını savunmuştur. Köylü için tarım kanunu yapılmasını, işçilerin hepsinin sosyal sigorta kapsamına alınmasını, sigortadaki ücret adaletsizliğin kalkmasını ve emeklilerin maaşların arttırılması için vaatlerde bulunmuştur. AP'de CHP gibi bütün ülkeye hitap ettiği için o da hem köylü hem işçi hem de memurun hakları için vaatler vermiştir. İşçinin sosyal sigortaya alınması, parası olmayan halkın ücretsiz sağlık hizmeti almasını, köylü için okullar yapılmasını, yollar yapılmasını, işçi için emekli kanunun düzenlenmesi ile ilgili vaatler vermiştir. YTP ise belli bir kesime hitap ettiği için ona göre vaatlerde bulunmuştur. YTP alt yapı tesislerin açılması, yeni iş sahaların açılması ve topraksız çiftçinin başka topraklarda çalıştırılması ile ilgili vaatler vermiştir. GP de belli kesim için vaatlerde bulunmuştur. GP esnaf ve sanatkârlara sosyal sigorta güvenliği sağlanması, vergilerin daha kolay ödenmesi basit usulde vergilendirilmesi için vaatler vermiştir.

Tablo 15:12 Ekim 1969 seçim sonuçları

Seçime Giren Partiler	Alınan Oylar	Alınan Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	4.229.712	%46,6	256
CHP	2.487.006	%27,4	143
GP	597.818	%6,6	15
MHP	275.091	%3,0	1
YTP	197.929	%2,2	6
TİP	243.631	%2,7	2
MP	292.961	%3,2	6
BP	254.695	%2,8	8
Bağımsızlar	511.011	%5,6	13
Toplam	9.089.866	100	450

(Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi, 1969)

Tablo 16:AP'nin 3 Kasım 1969'da kurduğu hükümet

Bakanlıklar	Atanan Kişiler
Başbakan	Süleyman Demirel
Devlet Bakanı	Refet Sezgin
Devlet Bakanı	Hüsamettin Atabeyli
Devlet Bakanı	Gürhan Titrek
Devlet Bakanı	Mehmet Turan Bilgin
Adalet Bakanı	Yusuf Ziya Önder
Milli Savunma Bakanı	Ahmet Topaloğlu
İç İşleri Bakanı	Haldun Menteşeoğlu
Dış İşleri Bakanı	İhsan Sabri Çağlayangil
Maliye Bakanı	Ali Mesut Erez
Milli Eğitim Bakanı	Orhan Oğuz
Bayındırlık Bakanı	Turgut Yaşar Gülez
Ticaret Bakanı	Ahmet Dallı
Ticaret Bakanı	Gürhan Titrek
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Vedat Ali Özkan
Gümrük ve Tekel Bakanı	Ahmet İhsan Birincioğlu
Tarım Bakanı	Mehmet İlhami Ertem
Ulaştırma Bakanı	Nahit Menteşe
Çalışma Bakanı	Seyfi Öztürk
Sanayi Bakanı	Mehmet Selahattin Kılıç
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	Sabit Osman Avcı
Turizm ve Tanıtma Bakanı	Necmettin Cevheri
İmar ve İskân Bakanı	Hayrettin Nakipoğlu

(Wikipedia, 1969)

3.1.2 AP'nin 1965 ve 1969 Seçim Beyannameleri

1965 Seçimlerini kazanan AP, 34 sayfalık bir seçim beyannamesi hazırlamıştır. Bu beyannamede sosyal politika ile ilgili ve Sosyal Hizmetler ana başlığı altında birçok alt başlığa ayrılan konular yer almıştır. Bunlar şunlardır:

AP'nin Milli Eğitim Politikası: Tüm köylerde ilkokul olması ve ilköğretim personeline yeterli miktarda öğretmen yetiştirilmesi için ihtiyaç duyulan önlemler alınacaktır. Öğretmenlerin yaşam koşulları, maddi ve manevi gereksinimleri yakından izlenecektir. Devlet, ücretsiz yatılı sayısını artırarak ve yetenekli kırsal çocukların eğitimlerine devam etmelerine izin vererek ihtiyaç sahiplerine ulaşılabilecektir. Teknik eğitim kurumlarının güçlendirilmesi ve üniversiteye gitmeyen, mesleki ve teknik alanlara girmek isteyen gençlerin sayısının artırılacaktır. Halk eğitime ve yetişkinlerin mesleki eğitime gereken önemi verin. Bu konuda sürekli ve geçici kurslar sunulacaktır. Üniversite gençleri için hijyenik, konforlu ve ucuz öğrenci yurtları sağlanacaktır. Büyüyen gençlerin boş zamanlarından yararlanmak için kütüphane ve kitap konularına özen gösterilecektir. İhtiyaç sahiplerine burs verilecektir (AP, 1965, s. 9-10).

AP'nin Basın ile ilgili beyannamesi: Basın Mensuplarının sosyal güvenlik ihtiyaçlarına göre tedbirler ve işsizlik sigortası mevzuata geçirilecektir (AP, 1965, s. 12).

AP'nin Sosyal Adalet ile ilgili beyannamesi: Sosyal adalet; fakirlik ve sefalette vatandaşların eşit durumda olmaları veya bu duruma getirilmeleri değil, artan gelir ve yükselten refahtan herkesin kabiliyeti ve gördüğü hizmet oranında adil bir pay almasıdır. Buna göre adalet partisinin sosyal adalet anlayışı şu şekildedir: Devlet tam istihdam politikası uygular, böylece insanlar daha fazla istihdam ve daha fazla gelir elde eder. Her yurttaşın rahat ve onurlu bir yaşam sürmesi için işsizliğe son verilmelidir. Çiftçiler alın teriyle, işçiler bedenleri emekleri ve çektikleri acılarla, memurlar ve akıl işçileri de gözlerinin nuruyla ödüllendirilmelidir. Girişimciler ve iş adamları kendi çabalarının ve risklerinin meyvelerini almalı ve herkes geliri oranında vergilendirilmelidir. Tüm Türk vatandaşları, geçmişleri veya varlıkları ne

olursa olsun, güçlendirme için çeşitli fırsatlara erişebilmeli, kız ve erkek çocuklar ve yoksul köy ve kasabalardaki çocuklara öğrenme fırsatları sağlanmalıdır. Halkın sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinden geliri ne olursa olsun yararlanması sağlanmalıdır (AP, 1965, s. 15).

AP'nin Sosyal Güvenlik ile ilgili beyannamesi: Primlerini ödeyen serbest meslek sahipleri, tüccarlar ve sanatkârlar sosyal güvenlik sistemine dahil edilecektir. Yetimlerin, dulların, emeklilerin, yaşlıların ve engellilerin durumlarına dikkat edilerek, yoksulluktan korunmaları için gerekli tedbirler alınarak işsizlik sigortası oluşturulacaktır (AP, 1965, s. 16).

AP'nin Çalışma, İş ve İşçi Meseleleri ile ilgili beyannamesi: Ücret ve maaşlar ile hayatlarını kazanan işçi, memur ve fakir halk kütlesinin geçim sıkıntısı çekmemesi için hayat pahalılığının önlenmesine dikkat edilecek ve fiyat istikrarsızlığının meydana gelmemesi için gereken bütün tedbirler alınacaktır. Tarım işçilerinin sosyal sigorta sistemi ve iş kanunu kapsamına alınması için gerekli hazırlıklar yapılacaktır. İşçi lojmanlarının yapımı hızlandırılacaktır (AP, 1965, s. 17).

AP'nin Konut Politikası ile ilgili beyannamesi: mevcut gecekonduları yasallaştırmak; onlara elektrik, su, yol, otobüs, kanalizasyon gibi kentsel hizmetlerin sağlanması gerekmektedir. Şehirler yaşamak isteyenlere ucuz arazi sağlamalı, devlet ev yapmak isteyen vatandaşlara belli bir miktar para, malzeme ve teknik destek verecektir (AP, 1965, s. 18).

AP'nin Sağlık Hizmetleri ile ilgili beyannamesi: Sağlık hizmetlerinin halka ulaştırılabilmesi için hastane, klinik ve huzurevlerinin sayısı artırılacak, doktor, sağlık personeli, hemşire ve yardımcı gibi sağlık çalışanlarının sayısı artırılacaktır (AP, 1965, s. 19).

AP'nin Toprak Reformu ile ilgili beyannamesi: Tarımda üretim arttırılacak, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejimi düzenlenecek ve köylüye toprak verilecektir. Ancak köylüler sadece kuru toprak almakla yetinmemelidir. Bir çiftçinin kendisine verilen toprağı işleyebilmesi ve geçimini sağlayabilmesi için ucuz kredi, araç ve gereçlerle donatılması gerekir. Bu şekilde köylülerin elindeki arazilerin birkaç yıl içinde kaybolmaması için gerekli tedbirler alınacaktır. Modern tarım yöntemlerini

öğrenme hızını artırmak için eğitime önem vermek, toprak analiz laboratuvarlarını, gübre dozajını, dikim, dikim ve bakım teknolojisi sulama teknolojisi gösteri istasyonları, teknik aletlerin kullanımının öğretilmesi, model çiftlikler, köylüler ve çiftçiler için tarım sektöründeki köylülere ve üreticilere traktör, biçerdöver, saban, ekme makinesi, seçici, su makinesi ve modern tarım alet ve ekipmanları gibi ihtiyaç duyulan aletler ucuza sağlanacak. Devlet bu ürünlerin üretimine ve tarım aletleri sanayisinin gelişmesine büyük önem verecektir. Çiftçilerin istikrarlı bir gelir elde etmesini sağlamak ve fiyat dalgalanmalarından kaçınarak üretimi artırmak için üreticilere minimum fiyat garantisi verilecektir. Pamuk, üzüm, incir, fındık, pirinç, hububat, haşhaş, zeytin, zeytinyağı, zeytin, koza, meşe palamudu ve çay gibi iç tüketim, ihracat ve sanayi ürünlerinde garantili asgari fiyat yöntemi uygulanacaktır (AP, 1965, s. 20-21).

AP'nin Hayvancılık ile ilgili beyannamesi: Verimliliği yüksek meraların iyileştirilmesi, yem tarımının geliştirilmesi, hayvancılığın iyileştirilmesi, hayvan hastalıklarının kontrol altına alınması, hayvancılık ve hayvancılığın geliştirilmesi, ürün işleme sanayilerinin, hayvansal ürünlerin teşvik edilmesi için çaba gösterilecektir. Köylülerin ve toplulukların kredi, gıda, pazarlama ve organizasyon eksikliğinden kaynaklanan sorunlarının giderilmesi için hayvancılık kooperatiflerinin geliştirilmesine çalışılacaktır (AP, 1965, s. 22).

1969 Seçimlerini kazanan AP, 71 sayfalık bir seçim beyannamesi hazırlamıştır. Bu beyannamede sosyal politika ile ilgili ve Sosyal Hizmetler ana başlığı altında birçok alt başlığa ayrılan konular yer almıştır. Bunlar şunlardır:

AP'nin Maliye ve Vergi Politikaları ile ilgili beyannamesi: Maliye politikası, kalkınmanın daha sağlıklı ve hızlı olarak gerçekleşmesi, enflasyon, resesyon, deflasyon gibi sıkıntılardan uzak kalarak istikrar içinde gelişmesinin sağlanması, artan milli gelirin halk arasında adil olarak dağılımına yardımcı olacaktır (AP, 1969, s. 32).

AP'nin Ticaret Politikası ile ilgili beyannamesi: 1965 yılından bu yana devam eden pamuk, fındık, üzüm, incir, tütün, yer fıstığı, ayçiçeği, çeltik ve zeytinyağı alımına yönelik destekler önümüzdeki yıllarda da devam

edilecektir. Bu nedenle kalkınma ve dış pazarlar açısından bir kolaylaştırma politikası uygulanacaktır. Tarım ürünlerinin dolu, don, kuraklık, yağmur gibi afetlere ve hayvan ölümü, hastalık, hırsızlık ve kazalara karşı güvence altına alınması tavsiye edilecektir. Nüfusun gıda, giyim ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamının en iyi ve en ucuz yolu ile istikrarlı ve makul gıda pazarlaması teşvik edilecektir (AP, 1969, s. 35).

AP'nin Tarım Politikası ile ilgili beyannamesi: Tarım işletmelerini düzenli bir ekonomik birim haline getirmek, tarımda arazi kullanım haklarını düzenlemek, mülkiyet haklarını ve arazi tasarruf hakkını korunacaktır. Uygun koşullar ve ürünlerle kredileri değerlendirme, pazarlama, toprak ve su kaynaklarının verimli kullanımı, eğitim ve öğretim olanaklarının geliştirilmesi, tarımsal reformun temel dayanaklarıdır. Bu sebeple bahsi geçen unsurlar birleştirilerek daha kullanışlı hale getirilecektir. Tarıma kredi dağıtımında sosyal adalet ilkeleri vurgulanarak küçük tarım işletmeleri ekonomik birimlere dönüşmeye yönlendirilecektir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihtiyaç duyduğu üretim ihtiyaçları değerlendirilecek ve kooperatiflere kredi için öncelik verilecektir. Çiftçilere kimyasal gübre, yüksek verimli tohum ve sulama için kredi desteği devam edecektir. Küçük ölçekli çiftçiler için düşük faizli bir kredi sisteminin kurulmasına ve geliştirilmesine vurgu yapılacaktır. Tarımda mekanizasyona önem verilecek, tarımda kullanılan traktör, mibzer, pulluk ve motorlu pompa gibi takım tezgahlarının sanayisi geliştirilecek ve sayıları artırılacaktır. Çiftçilere tarım teknikleri öğretilecek. Salgın ve parazit gibi hastalıkların kontrol altına alınması için yeterli sayıda veteriner hekim ve sağlık çalışanının yetiştirilmesi ve yetiştiricilerin yetiştirilmesine çalışılacaktır. Ziraat meslek okulları ve veterinerlik okullarının sayısı artırılarak çiftçilere hizmet verilmeye çalışılacak, araç gereç üretimi ve kullanımı için gerekli kurs ve seminerlerin düzenlenmesi yaygınlaştırılacaktır. (AP, 1969, s. 37-39).

AP'nin Orman Politikası ile ilgili beyannamesi: Yeni ağaçlandırma, imar, yol yapımı ve erozyon kontrol faaliyetlerinin geliştirilmesi, çeşitli sanayi tesislerinin kurulması ile yeni bir işgücü yaratılacaktır. Ormancılık faaliyetlerinde öncelikle orman köylerinde yaşayan her aileden en az bir

kişinin istihdam edilme imkânı araştırılacak ve buna göre gerekli iş programı hazırlanacaktır. Karayolları ve Köy işleri Bakanlığı ile ortaklaşa bir çalışma yapılarak, dağ köylerinde ve ormanlarda alt yapı yapılmasına, ulaşım ve ulaşımın ucuza sağlanmasına ve ekinlerin ekilmesine öncelik verilecektir. Bu alanlarda yaşayan popülasyonların dar ve verimsiz arazilerinde ve koşullara bağlı olarak hayvancılığı teşvik edilecektir. Orman işçilerinin örgütlenmesi ve sosyal sigortaya kazandırılması çalışmaları yakında tamamlanacaktır. Verimsiz araziler yeniden ağaçlandırılacak. Halkın dinlenme ihtiyacına hizmet edecek bir mesire ormanı kurulacaktır. Bu sebeple bahsi geçen unsurlar birleştirilerek daha kullanışlı hale getirilecektir. Tarıma kredi dağıtımında sosyal adalet ilkeleri vurgulanarak küçük tarım işletmeleri ekonomik birimlere dönüşmeye yönlendirilecektir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ihtiyaç duyduğu üretim ihtiyaçları değerlendirilecek ve kooperatiflere kredi için öncelik verilecektir. Çiftçilere kimyasal gübre, yüksek verimli tohum ve sulama için kredi desteği devam edecek. Küçük ölçekli çiftçiler için düşük faizli bir kredi sisteminin kurulmasına ve geliştirilmesine çalışılacaktır. Tarımda mekanizasyona önem verilecek, tarımda kullanılan traktör, mibzer, pulluk ve motorlu pompa gibi takım tezgahlarının sanayisi geliştirilecek ve sayıları artırılacaktır. Çiftçilere tarım teknikleri öğretilenecektir. Salgın ve parazit gibi hastalıkların kontrol altına alınması için yeterli sayıda veteriner hekim ve sağlık çalışanının yetiştirilmesi ve yetiştiricilerin yetiştirilmesine çalışılacaktır. Ziraat meslek okulları ve veterinerlik okullarının sayısı artırılarak çiftçilere hizmet vermeye çalışılacak, araç gereç üretimi ve kullanımı için gerekli kurs ve seminerlerin düzenlenmesi yaygınlaştırılacaktır. (AP, 1969, s. 42).

AP'nin Bayındırlık Politikası ile ilgili beyannamesi: Ulaştırma sektörünün hedeflerine ulaşması için altyapının koordineli inşası ve işletilmesi sağlanacaktır. Turist rotaları, havaalanları ve limanlar, modern ve gelişim ihtiyaçlarını karşılamak için yönetilecek ve inşa edilecektir. Karayollarının bakım, onarım ve yapımına hız verilecek, yüksek kaliteli yollar yurdun kuytu köşelerine bağlanacaktır. Havalimanı inşaatlarına devam edilecektir (AP, 1969, s. 43-44).

AP'nin İmar ve İskân politikası ile ilgili beyannamesi: Kentsel alanların nazım plan ve imar planına göre istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamak için yeni yerleşim yerleri daha geniş çapta dağıtılacak ve arazi spekülasyonu önlenecektir. Bu amaçla şehir, sokak ve çevresinde toplu konut yapımına uygun sosyo-kültürel tesisler, modern, uygun fiyatlı siteler, sokaklar ve bu araziler konut ihtiyacı olan dar gelirli ailelere dağıtılacaktır. Konut politikasının temel amacı, yasal ve yasal yollardan ihtiyaç sahibi tüm ailelere konut sağlanacaktır. Bu amaçla çok sayıda toplu mesken kuruluşları ve kooperatifler teşvik edilecektir. Yapı maliyetleri düşürülecektir. Köylerinde ev yaptırmak isteyen halka kredi verilecek, ayni yardımda bulunulacaktır (AP, 1969, s. 42).

AP'nin Milli Eğitim, Kültür ve Sanat Politikası ile ilgili beyannamesi: Yetenekli, köylü, işçi, dar gelirli çocuklar parasız yatılı ve burslu okutulacaktır. İlkokuldan üniversiteye kadar öğrencilere yardım yapılacaktır. Eğitim üyelerinin sosyal ve ekonomik güvenliğinin sağlanması için “Milli Eğitim Mensupları Yardımlaşma Kurumu” kurulacaktır. Ülkenin farklı yerlerinde yeni üniversiteler ve yüksek okullar açılacaktır. İlkokul çağındaki bütün çocukların temel eğitimi gerçekleştirilecektir. Eğitimde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması için her türden okullar dengeli bir şekilde ülkenin her bölgesine yayılacaktır. Parasız yatılı ve burslu öğrenci sayısı artırılabilecektir. Ortaokullar en küçük kasabalara kadar götürülecektir (AP, 1969, s. 50).

AP'nin Sağlık politikası ile ilgili beyannamesi: Herkesin mümkün olan en geniş yelpazede sağlık hizmetlerinden yararlanmasını sağlamak, halkın erişimine açmak, halk sağlığı bilgilerini artırmak, koruyucu hekimliğe önem vermek, tedavi edici tıbbi bir faktör olarak onaylamak ve uygulamak, ihtiyaç sahiplerine, bakıma muhtaçlar, yetim, engelliler, çocuklar, yaşlı ve dar gelirli makul tedavi seçeneklerinin sunulması sağlanacaktır. Çalışan annelerin çocuklarının bakımı için kreş sayıları artırılabilecektir (AP, 1969, s. 57).

AP'nin Çalışma İş ve İşçiler ile ilgili beyannamesi: Sosyal adaletin ve sosyal güvenliğin temel şartını, herkesin kabiliyetine göre çalışacak bir işe sahip olmasına ve geçim seviyesine ulaştıracak bir gelir sağlamasına

bağlanmaktadır. En büyük eşitsizlik ve adaletsizliğin işsizlik olduğuna inanan Adalet partisi, plan hedeflerine uygun şekilde yeni istihdam imkanları meydana getirerek, işsize iş, vatandaşa refah sağlamak için büyük sanayileşme hamlelerine girmiş bulunmaktadır. İşçilerin sayısının artması ve emeklerin karşılıklarının alınmasıyla çekilen sıkıntıların her geçen gün biraz daha azalacak ve en kısa sürede refaha ulaşılacaktır. İşçi çocuklarına sosyal sigortalar fonundan getirilen tahsil bursu verme imkânı geliştirilecek ve daha çok sayıda işçi çocuğunun bundan yararlanması sağlanacaktır. Tarım İş Kanun Tasarısının kanunlaşması ile tarım ve orman işçileri sigorta kapsamına alınacaktır. Sosyal sigortaların alanı genişletilecek ve işsizlik sigortasının uygulanmasına çalışılacaktır. Esnaf ve zanaatkarlar da sosyal sigorta kapsamında olacaktır. Ayrıca Sağlık hizmetlerinden yararlanmanın yanı sıra sosyal konut kredilerini sosyal konut politikasına entegre ederek sosyal konut kredilerinden yararlanarak sahip olmalarını sağlayacaktır (AP, 1969, s. 59).

3.2 Demirel Hükümetlerinin Sosyal Politika Anlayışının Temelleri

3.2.1 Hükümet Planları

Bu başlıkta Adalet partisinin 1965'ten 1971 yılına kadarki sosyal politika ile ilgili hükümet planı anlatılacaktır. 1965 ve 1969 yıllarında seçimlerden sonra hükümet planları mecliste açıklanmıştır. 1965 AP'nin hükümet planını 252 kişi kabul etmiştir. 172 kişi reddetmiştir. 10 çekimser 2 boş pusula çıkmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 5).

Süleyman Demirel hükümet planını mecliste 03.11.1965 tarihinde okumuştur. Hükümet planında sosyal politika ile ilgili şunlar söylenmiştir; Tüm köylerin eğitim politikasına uygun okullara sahip olması ve ilköğretim kadrosuna yeterli öğretmen yetiştirilmesi için gerekli önlemler alınacaktır. Öğretmenlerin yaşam koşulları, maddi ve manevi gereksinimler yakından izlenecektir. Köydeki yetenekli çocukların okula devam edebilmesi ve devletin ihtiyaç sahiplerine ulaşabilmesi için ücretsiz yatılı öğrenci sayısı hızla artacaktır. Üniversite ve yükseköğrenim gençliğini hayat sıkıntısından kurtarmak, sağlıklı, rahat ve ucuz öğrenci yurtlarına kavuşturmak, yetişmekte olan gençliğin boş zamanlarını değerlendirmek, kütüphane ve kitap

meselelerini halletmek, maddi sıkıntısı olanların bursları arttırılacak ve mevcutları kifayetli hale getirilecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 16-18).

Basın politikası ile ilgili Basın mensuplarının sosyal güvenlik ihtiyaçlarına göre tedbirler alınacak ve işsizlik sigortası hayata geçirilecektir. Gazetecilik sektöründe işlerin dondurulması ve kaybedilmesi hem işverenler hem de profesyonel çalışanlar için zordur. Bu konuda önemli adımlar atılacaktır. İşsizlik sigortası sağlanacak ve yetim, dul, emekli, yaşlı ve engellilerin durumları titizlikle ele alınacaktır. Bu amaçla gerekli tedbirler alınacaktır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 18-24).

Ülkelerine geri dönen göçmenlere haklarını alabilmeleri için yardımlarda bulunulacaktır. Doğu ve güneydoğu bölgesindeki fakir bölgelerde yaşayan halkın daha refah bir yaşam sürmesi, onlara iş imkanları verilmesi için, alt yapı tesisleri ve sanayi yatırımları hızlandırılacaktır. Bu nedenle o bölgede yatırım yapılması için yatırım indirimi ve eğitim seviyeleri yükseltilecektir. Tarım iş kanunu çıkartılacaktır. Tarım işçileri sosyal sigortalar sistemi ve çalışma mevzuatı hükümleri kapsamına alınacaktır. İşçilerin teknik bilgilerini arttırmaları, daha yüksek kazanç elde edecek alanlara yönelmeleri, iş yerlerinde daha verimli çalışma metotları, devlet yardımıyla kurslar, stajlar ve eğitim faaliyetleri verilecektir. Çalışma Bakanlığı Teşkilat Kanunu ile Sosyal Sigortalar Teşkilat kanunları iyileştirilecektir. Emekli sandığına katılan çalışanlar ile sosyal sigortaya katılan çalışanlar arasındaki dengesizlik giderilecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 30-31).

Yoksul ve dar gelirli insanları kaliteli uygun fiyatlı kiralık evlerde sahiplenmeye veya yaşatmaya çalışacaktır. Bir ev inşa etmesi gereken kişilere bir miktar para, malzeme ve teknik destek sağlanacaktır. Gecekondu problemi ile ilgili olarak uzun ve kısa vadeli olmak üzere çeşitli tedbirler alınacaktır. Mevcut gecekonduları yasallaştırarak, elektrik, su, yol, otobüs ve kanalizasyon gibi belediye hizmetlerinden faydalandırılacaktır. Ucuz arsa temini sağlanacaktır. Buna karşılık oluşabilecek arsa spekülasyonunu önlemek için “Arsa Ofisi Kanunu” çıkartılacaktır. Köylerin sosyal, ekonomik ve teknik yönlerden hızla kalkınmaları için milli ekonomi ile köy ekonomisi birbirlerini destekleyici hale getirilecektir. Köylere yol, su ve elektrik

getirilmesi için gerekli olan malzeme, araç ve ekipmanlar sağlanacaktır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 36).

Tarımsal üretimi artırarak ve arazi kullanım haklarını modern yönetim ilkelerine uyarlayarak çiftçiler toprağa sahip olacaklardır. Toprak verilmesi ile toprağı işleyebilmesi için ucuz kredi, araç, gereç ve diğer imkanlarla donatılacaktır. Modern tarım aletleri ve diğer malzemeler yeterli sayıda ve ucuz olarak sağlanacaktır. Hayvancılıkta hayvanların hastalıkları ile mücadele, ıslah ve uygun beslenme ile zayıf önlenmeye çalışılacaktır. Doğu ve Güneydoğu sınırlarında hayvan değerinin düşmemesi için hayvan pazarları kurulacaktır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 38).

AP 1965 yılındaki hükümet planında sosyal politika ile ilgili olarak üstte de yazıldığı gibi ülkenin bütün kesimlerine işçi, memur, çiftçi ve esnafa yönelik sosyal politika planları belirlemiştir. Örneğin köylünün daha hızlı kalkınması için yol, su ve elektriğin sağlanacağını, modern tarım aletlerinin getirileceğini ve tarım kanunun çıkarılacağını hükümet planında belirtmiştir. Örneğin basın çalışanları için işsizlik sigortası kurulacağını, üniversite öğrencilerinin hayat derdinden kurtarmak için yurt ve kütüphane sayısını arttıracığını belirtmiştir.

1969 AP'nin hükümet planını 263 kişi kabul etmiştir. 165 kişi reddetmiştir. 22 boş pusula çıkmıştır. Süleyman Demirel hükümet planını mecliste 07.11.1969 yılında okumuştur. Hükümet planında sosyal politika ile ilgili şunlar söylenmiştir; Üniversite öğrencilerinin sosyal ve ekonomik şartların aksayan tarafları giderilecektir. Ücretsiz yatılı ve burslu öğrenci sayılarının artırılması ve bunlar çoğunlukla köylü, işçi, esnaf ve dar gelirli ailelerden oluşacaktır. Ortaokullar en küçük kasabalara kadar götürülecektir. Öğrenciler okuma, barınma, beslenme, dinlenme ve tedavi için daha uygun koşullardan yararlanacaklardır. Eğitim görevlilerinin sosyal ve ekonomik güvenliklerini sağlamak üzere “Milli Eğitim Mensupları Yardımlaşma Kurumu” kurulacaktır. Her yıl artan üniversite talebini karşılamak için üniversitelerde ve liselerde ikinci öğretim, ülkenin farklı bölgelerinde fakülte, üniversite ve yüksekokulların açılması, mevcut okulların kapasitelerinin

artırılması gibi konularda yeni yasalar eklenecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 439).

İlkokul çağındaki her çocuk okula kavuşturulacaktır. Kimsesiz çocukları yetiştirme yurtlarına alma imkânı sağlanacaktır. İlköğretim, orta ve yüksek öğrenim arasında bir ilişki kurulacak ve devamlı yenilenecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 441).

İşsizliği önlemek için, plan hedefleri doğrultusunda istihdam olanaklarını genişletmek için büyük sanayileşme önlemleri alınacaktır. Sosyal güvenlik alanı, tarım sektöründeki tüm işçileri ve her yaştan işçiye kapsayacak şekilde genişletilecektir. Çalışma ve çalışma koşulları düzenlenecek. Odak noktası, işçi sağlığı ile ilgili tüm önlemlerin tamamlanması, işçiler için konut fonunun artırılması ve işçilere kişisel konut için borç vermeye devam edilmesi olacaktır. İşçi çocuklarının SSK bursu ile okula gitme imkânları artırılabilecektir. Tarım İş Kanunu'nun yasalaşmasıyla birlikte tarım ve orman işçileri sigortalı olabilecektir. Sosyal sigorta risk alanları genişletilecek ve işsizlik sigortası hayata geçirilecektir. İşçi ve memur ayrımı kanunla kesinleştirilecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 442-443).

Bireylerin yaşamları için zaruri olan maddi ihtiyaçlarını gidermek, dar gelirli, yoksulları sıkıntıdan kurtarmak, korunmaya muhtaç çocuklara, engellilere, ihtiyarlara, el uzatmak, iktisadi bakımdan zayıf düşmüş halkın bu durumlarını gidermek için, ekonomik ve sosyal tedbirler alınıp geliştirilecektir. Milli gelirin bir kısmıyla da sosyal yardım ihtiyaçları karşılanacaktır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 443).

Köylere yol, su, elektrik, eğitim, sağlık, kredi ve tarım hizmetlerine öncelik verilecektir. Küçük sanayi tesisleri köylere götürülecektir. Bunun için de kredi, teçhizatlanma ve teknik yardım destekleri verilecektir. Sahil köylerdeki halkın denizle münasebetini kolaylaştırmak için küçük barınaklar, iskeleler, çekek yerleri yapmağa hızla devam olunacaktır. Köylerde gizli işsizliği önlemek ve atıl emeği değerlendirmek için el sanatları ve ev sanatlarının geliştirilmesinin yanı sıra köy topluluklarının kalkınması çalışmaları üzerinde durulacaktır. Bunun ile ilgili malzemeler için kredi ve pazarlama imkanları sağlanacaktır. Topraksız veya yeterli toprağı olmayan

köylüye hazine arazisi dağıtımına devam edilecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 445).

Hayvancılık kredilerini yeterli ve dengeli bir hale getirilecektir. Çiftçilerin daha iyi nakliye fiyatları alabilmeleri ve mahsullerinden daha iyi yararlanabilmeleri için kooperatif ve birlik şeklindeki kuruluşlar desteklenecek ve teşvik edilecektir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 447).

Esnaf ve sanatkarların Sosyal sigorta kapsamına alınacaklar ve sağlık hizmetlerinden yararlanacaklardır. Ayrıca Sosyal konut politikası tüccarlara da yaygınlaştırılacak ve kredilerden yararlanarak mülk sahibi olabileceklerdir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 448).

Toplu konut birimleri geliştirilecek ve dar gelirli aileler bunlardan yararlanacaktır. Evi olmayan aileler meşru ve hukuki yollardan ev sahibi yapılacaktır. Kişilerin ev ihtiyaçlarını giderebilmek için devlet bütçesinden faizlerin bir kısmı veya tamamı karşılanacaktır. Var olan gecekonduların yol, su, kanalizasyon ve elektrik gibi amme hizmetleri minimum sürede tamamlanamaya çalışılacaktır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 449).

Bütün halkın sağlık hizmetlerinden faydalanmaları için insanların sağlık bilgilerini iyileştirmek, koruyucu hekimlik oluşturmak, tedavi edici tıbbi kabul etmek ve geliştirmekle desteklenmek, dar gelirli yaşlılar ve aileleri için yoksul, yetim, engelli ve küçüklere ücretsiz tedavi olanakları sağlanacaktır. Aşamalı bir sağlık sigortası sistemi geliştirilecektir. Yoksul ve güçsüz kişilerin huzur içinde yaşlılıklarını geçirmeleri için huzurevleri oluşturulacaktır. Çalışan annelerin çocuklarının bakımı için kreş sayıları arttırılacaktır. Korunmaya muhtaç 0-6 yaş arasındaki çocuklar için hizmete açılan anaokullarının sayısı arttırılacaktır. Sosyal hizmetleri bir çatı altında toplamak için Sosyal Hizmetler Kurumu kurulacaktır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013, s. 464).

AP 1969 yılındaki hükümet planında sosyal politika ile ilgili olarak üstte de yazıldığı gibi ülkenin bütün kesimlerine işçi, memur, çiftçi, esnaf ve öğrenciye yönelik sosyal politika planları belirlemiştir. Örneğin: Parasız yatılı ve burslu öğrenci sayılarının arttırılması ve bunların çoğunlukla köylü, işçi, esnaf ve dar gelirli ailelerden oluşması, eğitim görevlilerinin sosyal ve

ekonomik güvenliklerini sağlamak üzere “Milli Eğitim Mensupları Yardımlaşma Kurumu” nun kurulması sağlanacaktır. Tarım İş Yasası tasarının yürürlüğe girmesi ile tarım ve orman çalışanları sigorta kapsamına alınmış olacak ve sosyal refah hizmetlerini bir çatı altında toplamak için de Sosyal Hizmetler Kurumu’nun kurulacağı ve bunun gibi planlar yapılmıştır.

3.2.2. Kalkınma Planları

Bu başlıkta AP’nin tek başına iktidarda olduğu 1965 yılından iki sene önce hazırlanmış olan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planındaki sosyal politika ile ilgili planlar yazılacaktır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 16 Ekim 1962 yılında 77 sayılı Uzun Vadeli Planın yürürlüğe konması ve bütünlüğün korunması hakkındaki kanun hükümlerine uygun olarak TBMM Plan Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde görüşülüp 21 Kasım 1962 yılında onaylanmış ve 3 Aralık 1962 tarihli ve 11272 sayılı Resmî Gazete de yayınlamıştır (Devlet Planlama Teşkilat, 1963, s. 2).

1. Beş Yıllık Kalkınma planında sosyal politika ile ilgili olanlar şunlardır;

- Herkes için ihtiyarlık ve sağlık sigortalarını kapsayan genel bir sosyal güvenlik düzeni kurulacaktır.
- Tam prim ödeyen serbest meslek sahipleri, tüccarlar ve sanatkârlar sosyal güvenlik programına dahil edilecektir.
- Her zaman işçi niteliği taşıyanlar için işsizlik sigortası kurulacaktır.
- Balıkçıların can ve mal güvenliğini sağlayacak tedbirler alınacaktır.
- Çevre sağlığı koşullarını iyileştirmek, halk sağlığı eğitimi, nüfus planlaması ve beslenme gibi konularda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile ilgili diğer kamu kuruluşları arasında iş birliği sağlayacak tedbirler alınacaktır.
- 10 binden fazla işçi olan şehirlerde özel işçi sağlığı dispanserleri kurulması sağlanacaktır.
- Kentin yoksun bölgelerinde ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik destek, yaşlı bakımı, engellilerin yeniden istihdamı ve mahkûmiyet sonrası yeniden işe alım gibi sosyal konular,

toplumun refahını sağlamak için çözülecektir. Bu hedeflerin yapılması için Koordinasyon Kurulları kurulacaktır.

- Hizmetlerin tek elden verilebilmesi için Sosyal Hizmetler Kurumu oluşturulacaktır.
- Gecekonduklar iyileştirilecektir. Belediye su, kanalizasyon ve yol yapacak ve buna gecekondu sahiplerini de dahil edecektir. Çok kötü şartlarda oturanların gecekondukları yıkılacak ve bu kişilerin konut sahibi olmaları sağlanacaktır. İyileştirme ihtiyacı olanlara kredi ve ayni destek sağlanacaktır. Gecekondukların yeniden inşa edilmesini önlemek için ucuz arazi sağlanacak, ucuz kiralar veya toplu konut inşaatı artırılabilecektir. Kendi evini yapma imkânı olanlar proje, teknik yardım yoluyla desteklenecektir.
- Okul büyüklüğü, öğretmen nitelikleri nüfus, sosyal, ekonomik yapı, kültürel gelenekler ve köy düzeyi gibi faktörler göz önünde bulundurularak dengeli bir şekilde belirlenecek ve bunun netleştirilmesi için tedbirler alınacaktır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 130-456).

16/10/1962 tarihli 77 numaralı Kanun gereğince T.B.M.M. Plan Karma Komisyonu ile Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca karara bağlanan İkinci Beş Yıllık (1968-1972) Kalkınma Planı, Millet Meclisi Genel Kurulunun 3/7/1967 tarihli 132. birleşiminde nihaî olarak karara bağlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1968, s. 1).

2. Beş Yıllık Kalkınma planında sosyal politika ile ilgili olanlar şunlardır;

- İstihdam sayısını artırmak ve işsizlik oranını azaltmak amacıyla, maliyetleri artırmadan her alanda emek yoğun projeler, sermaye tasarruflu projeler ve istihdam yaratmanın yanı sıra istihdam üzerinde büyük etkisi olan alanlara öncelik verilecektir.
- Tarım ve tarım dışı sektörlerde kapasitenin olmadığı alanlarda teşvikler yoluyla iş imkanları yaratılacaktır.
- İş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle iş görme kabiliyetini bir dereceye kadar kaybedenler yeniden işe alınabilmeleri için Rehabilitasyon merkezleri ile İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR)

birlikte çalışarak bu insanların geleceğini güvence altına almaya çalışılacaktır.

- İlköğretim dışında eğitimin her kademesinde yeterli imkâna sahip olmayan öğrencilerin yeteneklerine göre ve fırsat eşitliği ile yararlanmalarını sağlanacaktır.
- Ücretsiz yatılı ve burs şeklinde destek sağlanacaktır. Kredi hacmini artırırken, ilerideki ödeme koşulu olarak, yeterli imkâna sahip öğrencilerin sınırlı da olsa eğitim harcamalarına katılmaları sağlanacaktır. Köydeki ilköğretim okulundan mezun olacak farklı yatılı okullara alınacak öğrenci sayısı yıllık programlara göre belirlenecektir.
- Memurları, kamu iktisadi teşekküllerini, belediye ve özel idari kurumları kısa vadeli risklere karşı korumaya yönelik sigorta uygulanacaktır. Gelecekte tek bir sosyal sigorta planını kolaylaştırmak için Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından yönetilecektir.
- İşsizlik sigortası yaptırmak için çaba gösterilecektir. Bu sigortanın geliştirilmesi sürecinde ülkemizde ve sanayi toplumlarında işsizliğin farklı özellikleri dikkate alınacaktır.
- Devlet Memurları Kanunu kapsamındaki hizmetler sağlanacaktır. Bu haklar, kamu iktisadi teşekküllerinin yetkililerine, doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyelere ve özel idarelere de verilecektir.
- İşçilerin karşılaştıkları iş kazası ve meslek hastalığına yakalanan ortaokul ve üzeri öğrenciler, iş kazası ve hastalık sigortasına hak kazanacaktır.
- Sağlık eğitiminin sağlık çalışanlarına ve halka uygulanmasına ilişkin esasları belirleyecek, ilgili araştırmaları yapacak ve sürekli üretilen eğitimleri sağlayacak bir Halk Sağlığı Eğitim'i enstitüsü kurulacaktır.
- Sağlık evlerinin halk tarafından sağlanması esastır. Gönüllü katılım teşvik edilecek ancak imkanları kısıtlı köylerde bu evler Sağlık ve Sosyal Destek Bakanlığı tarafından yapılacaktır.

- Çocuklara sunulan sosyal hizmetlerden, rehberlik ve sosyal destek faaliyetlerinde, okul çağındaki çocuklarla rehber öğretmenler tarafından yapılacak istişarelerde, aile birlikleri, danışma merkezleri ve ruh sağlığı hizmetlerinin desteği kullanılacaktır. Engelli veya az gelişmiş çocuklar için özel eğitim tesisleri açılacaktır.
- Topraksız ve az topraklı çiftçinin yeterli bir toprağı ekebilmelerini sağlamak için tarım reformu anlayışı içinde bu çiftçilerin topraklandırılması ve kiracılık müessesinin düzenlenmesi, arazi birikimi sağlanacaktır.
- Tarım kredilerinin miktarı, dağıtım şartları ve düzeni üretimin artırılmasına ve sosyal hedeflere ulaştırılması sağlanacaktır.
- Köye hizmet veren kuruluşlar arasında iş birliği ve köydeki çevre sağlığı koşullarının iyileştirilmesine katkıları sağlanacaktır.
- Halkın konut ihtiyacını karşılama gücü desteklenecek, konut projeleri, ticari yapılar, hamam, çamaşırhaneler iklim, sosyal koşullar, çevrenin ekonomisine ve yapı malzemelerine göre hazırlanacak ve ana müteahhit teknik yardımını ilgiliye teslim edecektir.
- Orman köylerinin geliştirilmesi için orman köylerine verilen krediler, geçerli ve pratik bir kararname ile ilişkilendirilecektir. Köy ve mezralarda nüfusun tarımdan tarım dışı alanlara kaydırılması için mesleki eğitim programlarının düzenlenmesine öncelik verilecektir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1968, s. 121-258).

1. ve 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sektörlere göre yatırımlar artmış veya azaltılmıştır. Tablo 17’de ne kadar artıp azaldığı gösterilmiştir.

Tablo 17: Yatırımların Sektörlere Göre Dağılımı

	1963- 1967		1967- 1972	
Sektör	Planlana % Yüzde	Gerçekleşen % Yüzde	Planlana % Yüzde	Gerçekleşen Yüzde
Tarım	17.7	13.9	15.2	11.1
Madencilik	5.4	5.6	3.7	3.3
İmalat Sanayi	16.9	20.4	22.4	26.8
Enerji	8.6	6.5	8	9.0
Ulaştırma	13.7	15.6	16.1	16.
Konut	20.3	22.4	17.9	20.1
Eğitim	7.1	6.6	6.7	4.7
Sağlık	2.3	1.8	1.8	1.5
Turizm	1.4	1.3	2.3	2.1
Diğer hizmetler	6.6	6.0	5.9	5.4
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: (Devlet Planlama Teşkilatı, 1968, s. 297), (Kepenek & Yentürk, 2000, s. 167)

Tabloda yatırımların sektörel dağılımı gösterilmektedir. Sektörlere göre yatırım tahsisinin planlanan değeri ve fiili değeri, planlama döneminde önemli ölçüde değişmemiştir. En önemli göstergelerden biri, planlanan yatırım oranının bir önceki planlanan gerçekleşmeye yakın olmasıdır. İkinci plandan bu yana planlanan yatırım oranı planın gerçekleşmesine yakın olmuştur. Bu, bölümlere ayrılmış alt sektörler incelendiğinde daha da belirgindir. Dolayısıyla planın, yatırımların tahsisi gibi en temel ve belirleyici konularda ekonomiye yön vermediği, ekonominin kendi gelişimini takip ettiği açıktır. Yani yatırım planlaması açısından plan ekonomiye değil, ekonomi plana yön vermektedir. Yatırım planlarının sayısal gelişimi bu yargıyı doğrulamaktadır.

Plan döneminde, plan hedeflerini sürekli aşmak için yatırım yapan sektörler, ulaşım ve konut sektörleriydi. Kısa vadeli kâr büyümesi olan bu özel sektör ağırlıklı endüstrilerin yatırım için cazip olması kendi mantığı içinde doğaldır. Toplum içinde de yatırım payı en yüksek sektörler arasındadır. Sanayide yatırımlar hedefi aşmışken tarımda altında gerçekleşmiştir. Madencilik sadece birinci plan döneminde artmıştır. Enerji ikinci plan döneminde gerçekleşme oranı artmıştır (Kepenek & Yentürk, 2000, s. 167)

Eğitim ve sağlık hizmetlerinde kamu kesimi egemendir. Fakat bu sektörlerde giderek azalan oranda yatırım ayrılmasına karşın, plan dönemlerinde hedeflerine ulaşamamıştır. Özetle, planlı dönemde yatırımların sektörel dağılımı oranı önemli sayılabilecek farklılıklar göstermektedir. Yatırım planlaması yönünden ekonominin bir bakıma kendiliğinden olan gelişimini izledikleri, yatırımları yönlendiremedikleri sonucuna varılabilmektedir.

3.3. Demirel Hükümetleri Döneminde Uygulanan Sosyal Politikalar

3.3.1. Çalışma Hayatıyla İlgili Düzenlemeler

Bu bölümde AP'nin 1965'ten 1971 yılına kadar parti programlarında, seçim beyannamelerinde ve hükümet programlarında yapmayı vaat ettiği ve yaptığı çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeler anlatılmıştır.

1967 yılında kabul edilen ancak Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen 931 sayılı İş Kanunu, tarım ve ev işleri ile uğraşanlar dışındaki tüm çalışanları kapsamı altına almaktadır. Bununla beraber çalışma saatlerini iyileştirmekte, kadınları ve genç işçileri korumakta ve asgari ücretlerin bütün ülkede uygulanmasını sağlamaktadır (Hiç, 1973, s. 190), (Kepenek, 1984, s. 372).

931 sayılı kanun ile kapıcı ve kaloriferciler iş kanunu kapsamına alınmıştır. 1967 yılında ilan edilen Deniz İş Kanunu ile 8 saat çalışma süresi, hafta ve bayram tatili, yıllık ücretli izin ve diğer sosyal haklar sağlanmıştır. 1967 yılında ilan edilen 930 sayılı tasarruf bonoları kanunu ile işçilerin 1.200 TL'ye kadar kazançlarına tasarruf bonusu muafiyeti getirilmiştir. 980 sayılı

vergi indirimi kanunu ile işçi ve memurlara ayda ortalama 15.400 TL gelir artışı sağlanmıştır (Kılıç, 1973, s. 103-104).

CHP’li milletvekillerin önerisi sonucu AP, CHP ve GP’nin oylarıyla kabul edilen 1317 sayılı yasa 274 sayılı Sendikalar Kanunu’nu değiştirerek marjinal tabela sendikalarını kapatmayı amaçlasa da sendika kurma hakkını önemli ölçüde kısıtladığı ve sendika özgürlüğünü yok ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Mahiroğulları, 2016, s. 262).

1317 sayılı yasa ile yapılan düzenlemeler içinde “bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulunduğu iş kolunda çalışan sigortalı işçilerin en az üçte birini temsil etmesi gerekir” kuralı yeni sendikaların kurulmasını ve varlığını sürdürmesini imkansızlaştırması nedeniyle eleştirilmiştir. (Talas, 1992, s. 168)

Esnafa yönelik mesleki kredi tutarı 1965 yılında 312 milyon TL’den 1971 yılında 1,46 milyar TL’ye yükseltilmiştir. Esnaf Kefalet kooperatiflerinin sayısı 1965 yılında 236 iken 1970 yılında 470’e üye sayıları da 100 binde 200 bine yükselmiştir (Kılıç, 1973, s. 110).

1965-1971 AP hükümeti döneminde ücret gelişimi üzerine yapılan araştırma, reel ücretlerde genel bir artış olduğunu göstermektedir. Bu dönem için farklı reel ücret hesaplamalarının bazı sonuçları şöyledir: 1951’e dayanan SSK ücret verileri ve DPT toptan eşya fiyat endeksi kullanılarak yapılan hesaplamalarda, 1965-1970 yılları arasında reel ücret endeksi 160,9’dan 189,6’ya yükselmiştir (Hiç, 1973, s. 201), (Öztürk, 2022, s. 83).

1965 yılında büyük bir imalat işletmesinin ortalama aylık ücreti 539 TL iken, 1970 yılında 1.120 TL’ye yükselmiştir. Küçük işletmelerde 451 TL’den 778 TL’ye yükselmiştir. İmalatta ortalama net ücret 1965’te 530 TL’den 1970’te 841 TL’ye yükseldi. Bu dönemde bordro gelir vergisi oranı %16,2’den %21,5’e yükselmiştir. Gelir vergisindeki artış nedeniyle net ücretlerin büyüme hızı brüt ücretlerden daha düşüktür (Bulutay, 1995, s. 298-304), (Öztürk, 2022, s. 84).

Planlama dönemi aslında çok partili bir demokrasi olduğundan, AP hükümeti de dahil olmak üzere hükümetler farklı kanallardan toplumun tüm

kesimlerine fayda sağlayan politikalar izlemiştir. Toplu iş sözleşmesi ve yüksek istihdam ücreti politikalarıyla işçilere yüksek ücretler sağlanırken, tarım üreticilerine yönelik destek kapsamı genişletilmiş, taban fiyatlar yüksek tutulmuş, kur ve faiz oranları düşük tutulmuştur. Sanayiciler ve tüccarlar, KİT ürünleri düşük fiyatlarla satılmıştır (Öztürk, 2022, s. 84).

1965-1970 yıllarında maaş ve ücret gelirlerinin toplam gelir içindeki oranı ise %27'den %31,5'e kar, faiz ve rant gelirleri ise %37,1'den çok sınırlı bir artışla %37,4'e yükselmiştir. Maaş ve ücret gelirlerinin tarım dışı gelirdeki payı ise aynı yıllarda %42'den %45'e çıkmıştır. Bu dönemde ücret gelirlerinin payının artmasında kentsel işgücü artışının yanı sıra grev hakkı içeren toplu sözleşme sisteminin de etkisi bulunmaktadır (Sönmez, 1990, s. 114), (Güven, 1996, s. 50).

AP döneminde reel ücretler düzenli olarak artış gösterse de ücretlilerin sanayi katma değeri içindeki payında düşüş görülmüştür. Şöyle ki, 1963-1964 yıllarında %31 olan ücretlilerin sanayi katma değeri içindeki payı 1972 yılında %25'in altına düşmüştür (Sönmez, 1990, s. 83).

AP'nin kalkınmaya enflasyonist bir yaklaşım benimseyerek, reel ücretleri düşük tutarken özel işletmelerin karlılığını artırdığı ve sosyal adaleti baltaladığı iddia edilmektedir. Ancak 1969 seçim sonuçlarına göre, burjuva ve görünürdeki öğrenci işçi eylemine rağmen işçi sınıfının büyük ölçüde AP'yi desteklediği anlaşılmaktadır. 1965 ve 1968 yılları arasında üretim ve yatırımdaki spesifik büyüme rakamları, bu desteğin şaşırtıcı olmadığını göstermektedir.

3.3.2. Sosyal Sigortalar Alanında Düzenlemeler

1965 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasasında yapılan değişikliklerle emeklilik yaşı erkekler için 60'tan 55'e kadın işçiler için 55'ten 50'ye düşürülmüştür (Kılıç, 1973, s. 104).

1950 ve 1969 yılından önce aylık bağlananların emekli aylıkları da yeni maaş bağlama oranına göre yükseltilmiştir. 899 sayılı kanun ile yer altında çalışan işçilerin emeklilik yaş sınırları 60'tan 50'ye indirilmiştir (Sezgin, 1973, s. 31-32).

İşçilerin geçmişe dönük sigorta borçlanmasına imkân sağlanmıştır. 30 yıl için 12 aylık Emekli ikramiyesi önce 15 aya daha sonra 30 aya çıkarılmıştır (Sezgin, 1973, s. 31).

Ücretsiz sağlık bakım ve tedavi alacak şekilde işçi ve işçi emeklilerinin eş, çocukları, sorumlu oldukları anne babaları sağlık sigortası kapsamına alınmıştır. Sağlık sigortasına sigortalı işçinin eş ve çocuklarının dahil edilmesi sonucunda 1965 yılında ilk defa 98 bin sigortalı işçinin ailesi sağlık ve bakım hizmeti almış bu sayı 1972 yılında 1,45 milyon işçi ailesine ulaşmıştır (Öztürk, 2022, s. 79), (Sezgin, 1973, s. 30).

AP çocuklara yönelik ve tüm nüfusa yönelik toplu kızamık aşısı programı uygulamaya başlamıştır. Verem hastalığı ile mücadele kapsamındaki aşı ve diğer tedavi çalışmaları neticesinde verem hasta sayısı 800 binden 200 bin seviyesine düşmüştür. Trachoma ile ilgili halk sağlığı çalışmaları neticesinde trachomalı hasta sayısı 750 binden 350 bine inmiştir (Kılıç, 1973, s. 35).

SSK'ya bağlı hastane sayısı 33'ten 47'ye senatoryum sayısı 2'den 3'e sağlık istasyon sayısı 33'ten 61'e ve dispanser sayısı 24'ten 34'e yükselmiştir. Evlendikten sonra işten ayrılan kadın işçilere yaşlılık primlerinin iade edilmesi sağlanmıştır. (Kılıç, 1973, s. 110).

1969'da Avukatlık Yasası ile avukatlar zorunlu topluluk sigortası sözleşmeleri yoluyla sosyal sigortalar kapsamına alınmıştır. 2100 sayılı yasayla tarım işlerinde, ev hizmetlerinde ücretle ve sürekli çalışanlar da Sosyal Sigortalar Yasası kapsamına alınmıştır. Bu genişleme ile sigortalı kişi sayısı 1955'te 533.216'dan 1965'te 921.458'e çıkarken 1973'te ise bu sayı 1.649.079'a ulaşmıştır (Kurumu, 1978, s. 26-28).

Sigortalı çalışan, bağımlı, emekli, primsiz ödemelerden yararlananların toplam nüfusa oranı sosyal sigorta kapsamına oranı 1960 yılında %5,8 iken 1965 yılında %20,29, 1970 yılında %25,75 ve 1975 yılında %46,48 olmuştur (Bayri, 2013, s. 34)

1950 yılında çıkan Emekli Sandığı yasası bazı değişikliklere uğramıştır. Bunlardan en önemli olan değişiklik 1969 yılında emeklilik aylığı oranını

%50'den %70'e çıkaran 1101 Sayılı Kanun olmuştur. Bu kanun ile emekli, dul ve yetim aylıkları arasındaki farkı kalkmıştır (Talas, 1992, s. 188).

02.09.1971 yılında 1479 Sayılı Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu kısaltılmış adıyla BAĞ-KUR kurulmuştur. Bu yasa muhtıra öncesi AP tarafından hazırlanmıştır. Fakat AP'nin iktidardan düşmesi sonrasında yasalaşmıştır. BAĞ-KUR'a giriş zorunlu değildir. BAĞ-KUR kapsamına giren sigortalı kişilere malullük, yaşlılık, ölüm ve sağlık sigortası yardımı yapılmaktadır. Bunun yanında cenaze masraflarını karşılamak için toptan ödeme ve sosyal yardım zammı verilmektedir (Talas, 1992, s. 200).

AP'nin sosyal sigorta sisteminden emekliliğe hak kazanmak için gereken asgari yaşta erken emekliliği ve prim ödeme koşullarını kolaylaştırmaya yönelik düzenlemeleri de popülist politikalar olarak eleştirilmiştir (Öztürk, 2022, s. 87). Sağlık hizmeti yatak ve personel sayısındaki artış ve sağlık hizmetlerinin sosyalleşmesi kapsamına alınan il sayısındaki artışa rağmen, personel, yatak ve ekipman sayısındaki bölgeler arası eşitsizlikler hizmet kalitesini belirlemede, sağlık hizmetlerinin tek kaynaktan sağlanması ve tüm program dönemi başta olmak üzere AP hükümetinin sağlık politikasının bazı noktaları eleştirilmiştir (Kepenek, 1984, s. 312).

AP koalisyonunda ve iktidardayken çıkarmış olduğu yasalar ile sosyal sigortalar alanını düzenlemeye ve çalışanlara sosyal sigorta haklarını vermeye çalışmıştır. Diğer vaat ettiği sosyal sigortalar alanı ile ilgili düzenlemeleri muhalefettin reddetmesi, her an askeri müdahale olma korkusu ve bazılarının yapılmasına sıra gelmeden 1971 yılındaki askeri muhtıra nedeniyle gerçekleştirememiştir.

AP'nin sosyal politika ile ilgili meclise getirdiği fakat meclisten onay alamadığı bazı kanun teklifleri şunlardır;

Aydın Milletvekili İsmet Sezgin ve Bursa Milletvekili Kasım Önadım Çırak, kalfa ve ustalık kanun teklifini meclise, sanayi, ticaret, adalet, milli eğitim, çalışma ve plan komisyonlarına sunmuş fakat kabul edilmemiştir (Millet Meclisi Tutanakları, 1969, s. 128).

Isparta Milletvekili Ali İhsan Balım ve 3 arkadaşıyla birlikte Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına mensup olup hususiyet arz eden yer ve hizmetlerde görevlendirilen sağlık personeline ödenek verilmesi için 472 sayılı kanuna bir madde eklenmesi için kanun teklifi vermiştir. Fakat teklif kabul edilmemiştir (Millet Meclisi Tutanakları, 1966, s. 558).

Uşak Milletvekili Fahri Uğrasızoğlu 18 yaşını doldurmadan Devlet hizmetinde ücretli kadrolarda çalışanların hizmet sürelerinin, borçlanmak suretiyle fiili emeklilik hizmetlerine eklenmesi için Emekli Sandığı Kanunu'na kanununa ek kanun teklifi vermiştir. Fakat ek kanun teklifi kabul edilmemiştir (Millet Meclisi Tutanakları, 1966, s. 341).

3.3.3. Sosyal Refah Politikaları ve Sosyal Yardımlar

AP, 1966-1970 yılları arasında meydana gelen yedi büyük depremde ve sel gibi diğer doğal afetlerde vatandaşların tamamına kış gelmeden mesken sağlanmıştır (Kılıç, 1973, s. 8).

1968 yılında, Millî Mücadele ve benzeri önemli vazifelerde bulunmuş olanlara yönelik sosyal yardımlar 1005 sayılı Kanun ile düzenlenmiş ve Millî Mücadele'ye katılmış ve istiklal Madalyası almış olanlara ve Kore Savaşı'na fiilen katılmış Türk vatandaşlarına aylık bağlanmaya başlanılmıştır (Arıcı, 1999, s. 309).

AP hızlıca artan gecekondulaşmayı kontrol altına almak ve halka sağlıklı konutlar verebilmek için 1965 yılında Kat Mülkiyeti Yasası çıkartmıştır. Bu yasaya göre Bir arsa üzerine birden fazla ev inşa etmek, müteahhitler ve kooperatifler yardımıyla çok katlı binalar inşa etmek mümkündür. Bunun yanında gecekonduları resmileştirmek için 1966 yılında 775 sayılı Af Yasası çıkarılmıştır. Af Yasası ve Kat Mülkiyet Yasasının çıkartılması ile köy konut yatırımları, şehir konut yatırımları yapılmıştır. 1965'te 238 tane köy için konut, 1562 tane şehir için konut, 1967'de 274 tane köy için konut ve 1902 tane şehir için konut yapmıştır. Bu dönemde toplam 348.420 tane konut yapmıştır. (Şenyapılı, 1998, s. 112).

AP 2. Beş Yıllık Kalkınma Planında konut politikası ile ilgili halktan kendisinin konutlarını yapmalarını ve yapanlara destek sağlayacağını

söylemiştir. Fakat halk konut yerine gecekondü sayısını arttırmıştır. Konut üretimi yavaşlamış, gecekondulaşma ise hızlanmıştır (Keleş, 2004, s. 77).

Tablo 18 :1968-1972 Yılları Arası Konut Sayısı

Yıl	Konut Sayısı
1968	141.400
1969	174.100
1970	184.000
1971	194.600
1972	205.900
Toplam	900.000

Kaynak (Devlet Planlama Teşkilatı, 1968, s. 282)

1968'den 1972'ye kadar toplam 900.000 konut inşa edilmiştir. 1960 yılında %25 olan kentleşme oranı 1970 yılında %33,5'e yükselmiştir. Ancak bu süreçte, 1960'ta 240.000 olan gecekondü sayısı 1970'te 600.000'e yükselmiştir. Sonuç olarak, kentsel nüfusun büyük bir bölümünün altyapısız gecekondülerde yaşadığı ikili bir kentsel yapı oluşmuştur. Bu durum, kentleşmeyle birlikte artan konut talebinin sosyal konutlardan çok gecekondü mahallelerinden karşılandığı şeklinde değerlendirilmiş ve uzun vadede belediye hizmetleri ve altyapı ulaşım maliyetlerini artıracak bir politika olarak eleştirilmiştir (Güven, 1996, s. 45).

AP “herkes için eğitim” konusunda seçim beyannamesinde herkes için eğitim hedefini koymuştur. Bu tabloya göre hedefine kısmi olarak ulaşmıştır.

Tablo 19: İlk, Orta ve Lise Eğitiminde Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

	1964-1965	1970-1971
İlkokul Sayısı	29.423	37.500
İlkokul Öğretmen Sayısı	81.306	137.416
İlkokul Öğrenci Sayısı	3.743.475	5.053.000
Ortaokul Sayısı	762	1.714
Ortaokul Öğrenci Sayısı	365.987	851.600
Lise Sayısı	164	422

Lise Öğrenci Sayısı	92.308	259.300
Genel Ortaöğretim Öğretmen Sayısı	10.206	19.500

Kaynak: (Kılıç, 1973, s. 27-29)

Bir diğer kaynağa göre 1965-1966 döneminde 3863 ilkokul, 943 ortaokul, 240 genel lise, 786 mesleki ve teknik okul ve 96 yüksek öğrenim okulu bulunmaktayken, 1970-1971 döneminde 38227 ilkokul, 1842 ortaokul, 518 genel lise, 913 meslek ve teknik lise ve 152 yüksek öğrenim okulu bulunmakta olduğunu belirtmiştir (Kaya O. M., 2004, s. 145).

Yatılı bölge okul sayısı 1964-1965 döneminde 23 iken 1969-1970 yılında 42 olmuştur. Bu okullarda okuyan öğrenci sayısı da aynı dönemlerde sırasıyla 3750 ve 18000'dir. 1970 yılında 25 yatılı bölge okulun inşaatı devam ederken, 1971 yılı programında 10 yatılı bölge okulu bulunmaktadır (Kılıç, 1973, s. 28).

1965 yılında özel öğrenim kurumu sayısı 7 iken, 4 yeni okul programa dahil edilmiş ve 1 okul hizmete açılmıştır. 1965 yılında lise dengi teknik okul (Erkek Sanat Enstitüsü) sayısı 112 iken, 1971 yılında bu sayı 183 olmuştur. 1965 yılında kız teknik öğretmen alanında faaliyet gösteren kız enstitüsü sayısı 122, kız orta sanat okul sayısı 113 ve akşam kız sanat okulu sayısı 214 iken, 1970-1971 döneminde bu kurumların sayıları sırasıyla 138,169 ve 357 olmuştur. 1965 yılında 26 olan imam hatip ortaokul sayısı 27'e yükselmiştir (Kılıç, 1973, s. 22-30).

1965-1971 yılları arasında 16 ilköğretim okulu ve 3 Eğitim Enstitüsü açılmıştır (Kılıç, 1973, s. 31).

Bütün öğretim kademelerindeki yatılı ve burslu öğrenci sayısı 1965 yılında 55.303 iken 1971 yılında 112.000 olmuştur. Yüksek öğretim kredi ve yurtlar kurumu tarafından kredi verilen öğrenci sayısı 1965 yılında 4500 iken 1971 yılında 13800'e yurtlardaki yatak kapasitesi ise 8213'ten 15.818'e yükselmiştir. 1969 yılında 280 çocuklarına yüksek öğretim bursu başlatılmıştır (Kılıç, 1973, s. 110).

Bu sayısal artışlar ile ilköğretimde okullaşma oranı 1964-1965 döneminde %77 iken, 1969-1970 döneminde %92'ye çıkmıştır (Kılıç, 1973, s. 29). Kepeneğe göre ise 1964-1965 döneminde okullaşma oranlarının ilköğretimde %73,7 orta okul seviyesinde %17,4 lise seviyesinde %5,4 ve yüksek öğrenim seviyesinde %4,3 iken 1970-1971 döneminde %86,4; %31, %21,3 ve %6,1 olduğunu belirtmektedir. Bu verilere göre nicel artış oranı nüfus artış oranının üzerinde seyretmiştir (Kepenek, 1984, s. 307).

Bu artış oranlarına karşın eğitim niteliği yönünden eşitsizliklerin giderilememesi dönemin eğitim politikalarına yapılan en büyük eleştiri olmuştur.

AP programındaki hedefine ulaşmak için 11 Aralık 1965 tarihinde İlkokullar Yönetmeliği, 31 Ocak 1966'da İlköğretim Okulu Mezunlarına Ait Stajyerlik Yönetmeliğini getirmiştir. 9 Nisan 1966 tarihinden itibaren okullara, milli eğitim kurumlarına, kütüphanelere kitap ve süreli yayınlar gönderilmeye başlanmıştır. AP üniversite öğrencilerinin yaşam şartlarının iyileşmesi için de programında hedefler koymuştur. Fakat üniversitelerdeki kutuplaşmalar ve 15-16 Haziran olayları hedeflerin gerçekleşmesine izin vermemiştir (Başar, 1999, s. 79).

AP kırsal kalkınma ile ilgili olarak şunları yapmıştır:

AP, tabanının önemli bir kısmını kırsal bölgelerde yaşayan vatandaşların oluşturması nedeniyle köyün sorunlarını çözmeyi öncelikli bir politika olarak belirlemiştir. Bu amaçla da 1965 yılında Yol Su Elektrik (YSE) kurumunu kurmuştur (Kaya O. M., 2004, s. 96).

AP'ye göre Toprak reformunun sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için hangi toprakların kimlere ne miktarda dağıtılacağı kesinleştirilmeli ve toprak dağıtımının kamulaştırma yoluyla yapılacaksa toprağı elinden alınanın hakkının nasıl ödeneceği belirlenmelidir. Gayrimenkulün piyasa değerinin ne şekilde belirleneceği de ayrı bir sorundur (Bozbeyli, 1969, s. 190)

AP'ye göre toprak reformu için öncelikle Türkiye'de mülkiyet sorununun çözülmesi gerekmekte olup henüz gerekli kadastro işlemleri dahi yapılmamıştır (Bozbeyli, 1969, s. 195). Ayrıca mevcut hukuk sistemi ile

toprak sahiplerinden toprağın alınması da mümkün değildir. Yine o günkü hesaplamayla Türkiye’de ekilip biçilebilen 240 milyon dönüm toprağın 10 milyonu dağıtılabilecek nitelikte olmasına karşılık, bu miktar 500 bin topraksız aile için yeterli olmadığı gibi bu ailelere her yıl yenileri eklenmektedir (Bozbeyli, 1969, s. 200). Bu nedenle bu şartlar altında yapılacak toprak reformunun başarıya ulaşabilmesi için ziraat reformunun yapılması düşüncesi ileri sürülmüştür. Aksi takdirde sadece toprağın dağıtılmasının bu günkü durumu ağırlaştırmaktan başka bir netice vermeyeceği ifade edilmiştir (Bozbeyli, 1969, s. 201).

Tarımsal destekleme alımı kapsamındaki ürün çeşitleri arttırılırken, tarımsal destekleme için ayrılan fon tutarı 1964-1965 döneminde 630 milyon TL iken, 1970-1971 döneminde 3 milyar 170 milyon TL olmuştur (Kepenek, 1984, s. 242).

1965 yılında 55 bin olan traktör sayısı iki kat artarak 1970 yılında 106 bin olmuştur (Kepenek, 1984, s. 242).

Orman işlerinde çalışan köylülere ödenen yıllık ücret tutarı 1965 yılında 432 milyondan 1970 yılında 750 milyona çıkmıştır. Yıllık ortalama ücret üzerinden 6 aylık çalışmaya göre hesaplandığında aynı yıllarda iş gücü sayısı 111 binden 118 bine çıkmıştır (Hiç, 1973, s. 200).

Bu yatırımların olmasına rağmen AP hükümetleri sanayiye öncelmesi nedeniyle tarım sektörü yatırım ve teşviklerde sanayi sektörünün üçte birinden daha düşük pay almıştır. Bunun sonucunda 1969 istatistiklerine göre tarım dışı sektöründe çalışan başına gelir 3.825 TL iken tarım sektöründe bu rakam 1.637 TL, yine tarım sektöründe çalışan başına gelir 3.825 TL iken sanayi sektöründe 11.765 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler tarım sektörünün amaçlandığı şekilde milli gelir içinde artmadığını göstermektedir (Kaya O. M., 2004, s. 98).

AP tarımın gelişmesi için çok sayıda kooperatif kurdurtmuştur. Fakat nitelik olarak zayıf kalması sebebiyle eleştirilmiştir. Her köye kooperatif kurmak yerine uzmanlık alanına göre belirli bir bölgeye yönelik daha güçlü kooperatif yapısının kurulamadığı ve köylünün güçlendirilemediği ifade edilmektedir (Güven, 1996, s. 37).

AP sosyal refah politikaları ve sosyal yardımları yukarıda belirtildiği şekilde yapmıştır. Seçim beyannameleri, parti programları ve kalkınma planlarının belli bir kısmını gerçekleştirmiştir. Geri kalan vaatlerini ve planlarını gerçekleştirmek için uygun bir zemin ve zaman bulamadığından dolayı gerçekleştirememiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 2. Abdülhamid döneminde başlayan modern anlamda sosyal politika uygulamaları, cumhuriyet döneminde de yeni devletin belirlediği öncelikler doğrultusunda gelişimini sürdürmüştür.

Tek parti dönemi olan 1923-1945 yılları arasında devlet Umumi Hıfzıssıhha Yasası, 1936'da 3008 sayılı ilk İş Yasası, 1945 yılında 4792 sayılı ilk İşçi Sigortalar Kanunu ve 1935'te Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu kurulmuştur.

Çok partili hayata geçiş yılları olan 1946 ile 1950 yılları arasında Türkiye sosyal politika ile ilgili uygulamalar yapmaya devam etmiştir. Bu dönemde devlet artık sosyal politikaların bir bakanlık ile yürütülmesini gerekli görüp 1946 yılında 4841 sayılı Kanun ile Çalışma Bakanlığı'nı kurmuştur. Bakanlık kurulmasıyla birlikte Sendikalar Kanunu çıkarılmıştır. 1949 yılında Emekli Sandığı kurulmuştur. Devlet eliyle yapılan sosyal sigortalar ile ilgili düzenlemelerin ardından özelde de sigorta kurumları kurulmaya başlanmıştır.

1950 yılında yapılan seçim ile iktidara gelen DP 1960 darbesine kadar Türkiye'yi yönetmiştir. Merkez sağ partisi olan DP gelenek haline gelen sosyal politika alanında kanunlar çıkarmıştır. Köylülere destek için 1950 ile 1954 yılları arasında traktör ve biçerdöver sayısını arttırmıştır.

1960 yılında gerçekleştirilen darbenin ardından 1961 Anayasası yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasası'nın 2. ve 41. Maddelerinde sosyal devlet kavramı yer almıştır. 1961 yılında yeni siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır.

Bu dönemde Ragıp Gümüşpala başkanlığında DP'nin misyonunu sürdürme amacıyla AP kurulmuştur. AP'nin temel ilkeleri, seçim beyannameleri, seçim vaatleri, parti programları bu misyona göre belirlenmiştir. Genellikle işçi, memur ve diğer alt kesimlerden yana bir profil çizmiştir. Bu sebeple de sosyal politikayı partinin temel ilkelerinden biri haline getirmiştir.

AP ilk seçimlere 1961 yılında girmiştir. Fakat tek başına 1965 yılına kadar iktidar olamamıştır. 1961 ile 1965 yılları arasındaki 4 koalisyondan iki tanesinde bulunmuştur. Diğer iki koalisyon döneminde de varlığını

hissettirmiştir. Hatta 3. Koalisyon döneminin dağılmasına sebep olmuştur. AP bulunduğu 1. ve 4. Koalisyon dönemlerinde sosyal politika ile ilgili alınan kararlarda öncü olmuştur. Çalışma Bakanlığının kurulması, işçilere grev hakkı verilmesi, Sosyal Sigortalar Kanunu çıkartılması, Devlet Personel Sendikalar Yasasının çıkartılması, Kat Mülkiyet Kanunu çıkartılmasını sağlamıştır.

AP 1965 ve 1969 seçimlerinde tek başına iktidar olma çoğunluğunu sağlamıştır. Bu iki dönemde de tek başına iktidar olan AP'nin seçim vaatleri, seçim beyannameleri, parti programları sosyal politika açısından önem arz etmektedir. Seçim vaatlerinde sosyal politika açısından en çok vurguladığı asgari bir yaşam hattı çizileceği herkesin bu hattın üstünde olması için gerekli adımların atılacağı vaat edilmiştir. Her köye bir okul, çiftçiye tarım desteği, işçinin sosyal haklarının verilmesi, çalışma saatlerinin herkes için aynı olmasının sağlanması, köylere ucuz elektrik verilmesi, bakıma muhtaç olanlar, yaşlılar, engelliler, dar gelirli vatandaşları için parasız tedavi imkanların sağlanması ve çalışan herkesin sosyal sigortalar kapsamına girmesi sağlanacaktır diye vaatlerde bulunmuştur.

AP bu vaatlerinin gerçek olduğunu halka anlatabilmek için 1965 ve 1969 seçim beyannamelerinde sosyal hizmetler ana başlığı altında birçok alt başlıklar halinde politikalarını yazmıştır. Bu alt başlıklar; eğitim, basın, sosyal adalet, sosyal güvenlik, çalışma iş ve işçi meseleleri, konut, sağlık, tarım ve hayvancılıktır.

Bu alt başlıklarda özet olarak AP vatandaşa maksimum bir fayda sağlanması için beyannamede bulunmuştur. Bu beyannamelerden ve seçim vaatlerinden sonra AP iktidar olmuştur. 1969'da tekrar seçilmesinin nedenlerinden bir tanesi AP'nin vaatlerinin birçoğunu gerçekleştirmiş olmasıdır.

AP iktidara geldikten sonra mecliste okuduğu hükümet planlarında da beyannameler ile uyumlu planlardan bahsetmiştir. Bunlardan sosyal politika alanında öne çıkanlardan bazıları şunlardır; İşçilere işsizlik sigortası verileceği, emekli sandıklarının kurulacağı, gece konu sorunun çözülmesi için kanun çıkartılacağı, köylüye tarım aletleri verileceği, okul sayılarının

arttırılacağı, kimsesiz çocuklar için Sosyal Hizmetler Kurumu kurulacağı, toplu konut bölgelerin yapılıp konut sayılarının artırılacağı, sağlık personellerin sayısının arttırılacağı ve topraksız çiftçilerin topraklandırılacağıdır.

AP, 1967 yılında çıkarılan 931 sayılı İş Kanunu ile kapıcı ve kalorifercileri iş kanunu kapsamına almış ve Deniz İş Kanunu ile 8 saat çalışma süresi, hafta ve bayram tatili, yıllık ücretli izin ve diğer sosyal haklar sağlanmıştır. 1967 yılında 930 sayılı tasarruf bonoları kanunu, 980 sayılı vergi indirim kanununu çıkartmıştır. Bu kanunlar ile memurlar ayda ortalama 15.400 TL gelir artışı sağlanmıştır. Esnaf kefalet kooperatif sayısı 1965 yılında 236 iken 1970 yılında 470'e üye yükselmiştir.

1965-1971 AP hükümeti döneminde ücret gelişimi üzerine yapılan araştırma, reel ücretlerde genel bir artış olduğunu göstermektedir. Bu dönem için farklı reel ücret hesaplamalarının bazı sonuçları şöyledir: 1951'e dayanan SSK ücret verileri ve DPT toptan eşya fiyat endeksi kullanılarak yapılan hesaplamalarda, 1965-1970 yılları arasında reel ücret endeksi 160,9'dan 189,6'ya yükselmiştir. Toplu iş sözleşmesi ve yüksek istihdam ücreti politikalarıyla işçilere yüksek ücretler sağlanırken, tarım üreticilerine yönelik destek kapsamı genişletilmiş, taban fiyatlar yüksek tutulmuş, kur ve faiz oranları düşük tutulmuştur. Sanayiciler ve tüccarlar, KİT ürünleri düşük fiyatlarla satılmıştır.

1965 yılında 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasasında yapılan değişikliklerle emeklilik yaşı erkekler için 60'tan 55'e kadın işçiler için 55'ten 50'ye düşürülmüştür. 1965 yılında ilk defa 98 bin sigortalı işçinin ailesi sağlık ve bakım hizmeti almış bu sayı 1972 yılında 1,45 milyon işçi ailesine ulaşmıştır. SSK'ya bağlı hastane sayısı 33'ten 47'ye sanatoryum sayısı 2'den 3'e sağlık istasyon sayısı 33'ten 61'e ve dispanser sayısı 24'ten 34'e yükselmiştir.

1969'da Avukatlık Yasası da avukatları zorunlu topluluk sigortası sözleşmeleri yoluyla sosyal sigortaların kapsamına almıştır. 2100 sayılı yasayla tarım işlerinde, ev hizmetlerinde ücretle ve sürekli çalışanlar da Sosyal Sigortalar Yasası kapsamına alınmıştır. Bu genişleme ile sigortalı kişi sayısı 1955'te 533.216'dan 1965'te 921.458'e çıkarken 1973'te ise bu sayı

1.649.079'a ulaşmıştır. Sağlık hizmeti yatak ve personel sayısındaki artış ve sağlık hizmetlerinin sosyalleşmesi kapsamına alınan il sayısındaki artışa rağmen, personel, yatak ve ekipman sayısındaki bölgeler arası eşitsizlikler, bazı yerlerde hizmet kalitesinin düşük olması ve sağlık hizmetlerinin tek kaynaktan sağlanması sebebiyle muhalefetin sağlık politikalarında AP hükümetini eleştirmesine neden olmuştur.

AP hızlıca artan gecekondulaşmayı kontrol altına almak ve halka sağlıklı konutlar verebilmek için 1965 yılında Kat Mülkiyeti Yasası çıkartmıştır. Bunun yanında gecekonduları resmileştirmek için 1966 yılında 775 sayılı Af Yasası çıkarılmıştır. Af Yasası ve Kat Mülkiyet Yasasının çıkartılması ile köy konut yatırımları, şehir konut yatırımları yapılmıştır. 1965'te 238 tane köy için konut, 1562 tane şehir için konut, 1967'de 274 tane köy için konut ve 1902 tane şehir için konut yapmıştır. Bu dönemde toplam 348.420 tane konut yapmıştır. Bu durum, kentleşmeyle birlikte artan konut talebinin sosyal konutlardan çok gecekondulu mahallelerinden karşılandığı şeklinde değerlendirilmiş ve uzun vadede belediye hizmetleri ve altyapı ulaşım maliyetlerini artıracak bir politika olarak eleştirilmiştir.

1964-1965 döneminde okullaşma oranlarının ilköğretimde %73,7 orta okul seviyesinde %17,4 lise seviyesinde %5,4 ve yüksek öğrenim seviyesinde %4,3 iken 1970-1971 döneminde %86,4; %31, %21,3 ve %6,1 seviyesinde olmuştur. Bu verilere göre nicel artış oranı nüfus artış oranının üzerinde seyretmiştir. Bu artış oranlarına karşın eğitim niteliği yönünden eşitsizliklerin giderilememesi dönemin eğitim politikalarına yapılan en büyük eleştiri olmuştur.

AP tabanının önemli bir kısmını kırsal bölgelerde yaşayan vatandaşların oluşturması nedeniyle köyün sorunlarını çözmeyi öncelikli bir politika olarak belirlemiştir. Bu amaçla da 1965 yılında Yol Su Elektrik (YSE) kurumunu kurmuştur. Tarımsal destekleme alımı kapsamındaki ürün çeşitleri arttırılırken, tarımsal destekleme için ayrılan fon tutarı 1964-1965 döneminde 630 milyon TL iken, 1970-1971 döneminde 3 milyar 170 milyon TL olmuştur. 1965 yılında 55 bin olan traktör sayısı iki kat artarak 1970 yılında 106 bin olmuştur.

Bu yatırımların olmasına rağmen AP hükümetleri sanayiye öncelmesi nedeniyle tarım sektörü yatırım ve teşviklerde sanayi sektörünün üçte birinden daha düşük pay almıştır. Bunun sonucunda 1969 istatistiklerine göre tarım dışı sektöründe çalışan başına gelir 3.825 TL iken tarım sektöründe bu rakam 1.637 TL, yine tarım sektöründe çalışan başına gelir 3.825 TL iken sanayi sektöründe 11.765 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler tarım sektörünün amaçlandığı şekilde milli gelir içinde artmadığını göstermektedir.

Bunlara ek olarak AP'nin mecliste sosyal politika ile ilgili gündeme getirdiği 3 teklif reddedilmiştir. Bunlar; çırak, kalfa ve ustalık kanunu, önemli yerlerde görev alan sağlık personellerine ödenek verilmesi ve 18 yaşını doldurmadan çalışanların hizmet sürelerinin emekliliğe eklenmesidir.

Son olarak AP seçim vaatlerinde, beyannamelerinde, seçildikten sonra yaptığı hükümet planlarında ve kalkınma planlarındaki sosyal politika ile ilgili konuların çoğunluğunu yerine getirmiştir. Sosyal politikaları uygulama konusunda başarı elde ettiği söylenebilir. Alt gelir gruplarından oy alarak iki dönem üst üste iktidara gelmesi buna kanıt olarak ileri sürülebilir. AP çıkartmak istediği bazı kanunları çıkartamamıştır. Bazı öngördüğü politikaları hayata geçirememiştir. Bununla birlikte anayasada ve kalkınma planlarında öngörüldüğü şekilde AP geniş anlamda sosyal politikada hayata geçirdiği uygulamalarla kendinden sonraki hükümetler tarafından baz alınacak sağlam bir temel oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi .
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*. İstanbul: Hill yayıncılık.
- Akdur, R. (2022, Şubat 7). *Türkiye'de Sağlık Politika ve Hizmetleri*. Yeni Türkiye 4(23-24):1984-1995, Ankara 1998 : <https://www.recepakdur.com/media/1445/36-akdur-r-tu-rkiyede-saglik-politika-ve-hizmetleri-yeni-tu-rkiye-4-23-24-1984-1995-eylu-l-aralik-1998.pdf> adresinden alındı
- Akis. (1961, Şubat 6). 20(345).
- Akis. (1962, Eylül 1). Devlet Planlama Teşkilatı Çalışıyor, Plan ve İmkan. 22(387).
- Akis. (1963, Ekim 5). Lokomotifler. 28(484), 12.
- Akis. (1965, Mart 5). Radyo. 32(559).
- Akkaş, S. (1989). Adalet Partisi ve İdeolojisi. *A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 53.
- Akyol, T. (1988, Şubat 13). Sağın Kalın Çizgileri AP ve Sonrası. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- AP. (1961). *Adalalet Partisi, Tüzük ve Program*. Ankara: Orjinal Matbaa.
- AP. (1965). *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi* (21 b.). Ankara: Doğuş Matbaacılık, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı.
- AP. (1965). *Yazdıkları ve Söyledikleri / Süleyman Demirel*. Ankara: Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı.
- AP. (1969). *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi* (38 b.). Ankara: Doğuş Matbaacılık.
- Ar, K. N. (2013). *Türkiye'de Çalışma İlişkileri*. Bursa: Ekin Basımevi.
- Arar, İ. (1968). *Hükümet Programları 1920-1965*. İstanbul: Burçak Yayınevi.

- Arıcı, K. (1999). *Sosyal Güvenlik Dersleri*. Ankara: Sargın Ofset.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Artan, T. (2012). *Yerel Yönetimlerde Sosyal Hizmetler*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Avner, L. (1991). *The Justice Party, 1961-1980 Political Parties and Democracy in Turkey*. (M. H. Landau, Dü.) New York: Tauris&Co Ltd Publishers.
- Başar, E. (1999). *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri 1960 - 1971*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Batur, B. (2011). Sosyal Devlet Bağlamında Sosyal Politika ve Projelerin Sosyolojik Bir İncelemesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Bayri, O. (2013). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsamı Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 18-60.
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Belek, İ. (2009). *Sağlığın Politik Ekonomisi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Bozbeyli, F. (1969). *Kalkınma ve Planlama Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri - Belgeler*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Bulutay, T. (1995). *Employment, Unemployment And Wages in Turkey, International Labour Organization, State Institute Statistic*. Ankara: Printing Division.
- Cem, İ. (1979). *Türkiye'de geri kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cumhuriyet. (196, Ocak 8). İnönü Küçük Partiler de Yaşamalı Dedi. (14.527).
- Cumhuriyet. (1961, Şubat 4). İstanbul.
- Cumhuriyet. (1961, Eylül 30).
- Cumhuriyet. (1961, Kasım 16).

Cumhuriyet. (1961, Kasım 13). AP ve YTP, İnönü'nün CHP'den istifasını istedi. (13.390).

Cumhuriyet. (1962, 01 23).

Cumhuriyet. (1962, 1 18).

Cumhuriyet. (1962, Haziran 3). *Bölükbaşı ve 29 Arkadaşı Kesin Olarak CKMP'den istifa Ettiler*(13.587), 1-7. Cumhuriyet.

Cumhuriyet. (1962, Mart 29). 147'lilerin Üniversitelere Dönmelerini Sağlayan Kanun Dün Kabul Edildi. (4252).

Cumhuriyet. (1962, Haziran 17). CKMP'nin Şartları. (13.601).

Cumhuriyet. (1962, Haziran 2). Gürsel, Dün Yeni Hükümeti Kurma Görevini Tekrar İnönü'ye Teklif Etti. (13.586), 1-5. Cumhuriyet.

Cumhuriyet. (1962, Haziran 25). Liderlerin İmzaladığı Protokol. (13.609).

Cumhuriyet. (1962, Eylül 8). Meclis Genel Siyasi Affı Kahir Çoğunlukla Reddetti. (13.684).

Cumhuriyet. (1962, Haziran 25). Parti Meclis Gruplarında Protokolü Gece Tasdik Ettiler. (13.609), 1-5. Cumhuriyet.

Cumhuriyet. (1962, Haziran 9). YTP, Koalisyon Şartlarını Başbakana Dün Bildirdi. (13.593).

Cumhuriyet. (1963, Kasım 2). AP Seçim Beyannamesi Dün Açıklandı. (14.099).

Cumhuriyet. (1963, Ocak 12). Makarios Belediyeler Konusunda Dışarıdan Müdahale Kabul Etmiyor. (13.810).

Cumhuriyet. (1964, Temmuz 4). Lokomotif Yolsuzluğu Davası Dün Sonuçlandı, Sanıklar Beraat Ettiler. (14.339).

Cumhuriyet. (1965, Şubat 10).

Cumhuriyet. (1965 , Ağustos 3). YTP .

Cumhuriyet. (1965, Temmuz 21). AP'nin sembolü tartışma konusu oldu.

Cumhuriyet. (1965, Mayıs 24). CHP'li Gençlerin Bildirisi.

- Cumhuriyet. (1965, Haziran 17). Demirel Artvin'de "Halka sırtımızı dönmeyeceğiz" dedi". (14683).
- Cumhuriyet. (1965, Şubat 15). Demirel'in Cumhuriyet'e Demeci. (14543).
- Cumhuriyet. (1965, Ocak 13). Demirel'in Konuşması. (14531).
- Cumhuriyet. (1965, Haziran 21). Feyzioğlu İstanbul'da.
- Cumhuriyet. (1965, Temmuz 29). İsmet İnönü Konuşuyor.
- Cumhuriyet. (1965, Ağustos 10). Miras Hukuku Değişmeli.
- Cumhuriyet. (1965, Nisan 25). MP Bu Defada Ürgüplüye Çattı. (14.625).
- Cumhuriyet. (1965, Temmuz 24). Seçimleri Bekliyen Türkiye.
- Cumhuriyet Senatosu. (1963, Temmuz 3). Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. *Seksenbeşinci Birleşim*, 12(161), 538. Ankara.
- Çağlar, D. (1973). Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12-59.
- Çakmak, F. (2013). 27 Mayıs’tan 12 Eylül’e İzmir. *İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih*, 25.
- Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1955)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çetin, V. (2017). Demokrat Parti ve İşçi Hakları (1946-1960). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 82.
- Çiçek, Ş. (2012). *Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Politikaları "Batı Akdeniz Örneği"*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- Çiçek, Ş. E. (2012). *Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Hizmet ve Sosyal Yardım Politikaları : “Batı Akdeniz Örneği”*. Ankara: Korza.
- Dağlı, N., & Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve Programları*. Ankara: TBMM yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Devlet Planlama Teşkilat, T. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, T. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- Dilik, S. (1943). Atatürk Döneminde Sosyal Politika. *Siyasal Bilgiler Fakülte Dergisi*, 94-96.
- Duru, O. (1965, Şubat 20). Muhalefetin Birleşmesinin Nedenleri. (14.568). Cumhuriyet.
- Ecet, G. (1962, Haziran 3). Partilerin Durumu ve Tutumu. (13.587). Cumhuriyet.
- Feyzioğlu, T. (1962, Eylül 15). Türkiye Avrupa'nın Ayrılmaz Parçasıdır. (14.051). Cumhuriyet.
- Fişek, G., Özşuca, Ş., & Şuğle, M. A. (1998). *Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi 1946-1996*. İstanbul: cem web ofset .
- Forum. (1965, Ekim 15). Bir Seçim Sonucunun Nedenleri. 18(277).
- Forum. (1965, Haziran 15). Otorite Buhranı. 14(269).
- Forum. (1965, Mart 1). Yeni Hükümet. 17(262).
- Gümüş, T. (2010). *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü*. İstanbul: On iki Levha Yayıncılık.
- Güven, S. (1996). *Türkiye'de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Güven, S. (1996). *Türkiye'de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Hale, W. (1994). *Turkish Politics and Military*. Londra: Routledge.
- Hiç, M. (1973). Türkiye'de Ücretlerin Seyri ve Uygulanması Gerekli Ücret Politikası. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 187-220.

- Huber, E. R., & Ansay, T. (1970). Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3.
- Hürriyet. (1963, 23 Mart). İstanbul.
- Hürriyet. (1965, Mart 10). Hükümet'in Yapacağı işler 34 Madde içinde ilan Edildi. (6056).
- Hürriyet. (1965, Şubat 19). S. H. Ürgüplü Kabinesi Son Şeklini Aldı. (6037).
- Hürriyet. (1969, Eylül 22). Yaptıklarımız Yapacaklarımızın Teminatıdır.
- Hürriyet. (1969, Eylül 16). Yeni Türkiye Partisi'nin Seçim Vaatleri.
- Hüsrev Tokin, F. (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- İcra, B. (1992). *Demokrat Parti Tüzük ve Programı Demirkırat Alfabesi*. Ankara: Güner Ofset.
- İnan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi*. Ankara: TTK.
- İpek, E. (2016). Sosyal Yardımlar ve Hizmetler Bağlamında Sosyal Politikaların Yerelleşmesi. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 63.
- İpekçi, A. (1962, Ocak 30). Çalışma Meclisi. (4196). Milliyet.
- İşçi Sigortaları. (1953). *Çalışma Vekaleti Dergisi*, 3-5.
- Kaftancı, H. (2010). Sosyal Devlet. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 76-77.
- Kanca, O. C. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo Ekonomik Politikalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6.
- Karatay, A. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kaya, E. (2009). Yoksullukla Mücadelede Avrupa'nın ve Türkiye'nin Sosyal Yardım Modeli. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma.
- Kaya, H. (2014). Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala. *Ankara Üniversitesi Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü*, 235.
- Kaya, O. M. (2004). Türk Siyasal Hayatında AP (1961-1971). *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Keleş, R. (2004). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kepenek, Y. (1984). *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi* (2 b.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Kepenek, Y. (2016). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Kılıç, S. (1973). *Milletin Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971*. Ankara: Doğu Ltd. Şti Matbaası.
- Kipal, U., & Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*. İstanbul: Kaynak.
- Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M., & Ödekan, A. (2008). *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Komisyon. (1981). *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Komşuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.
- Koray, M. (2005). *Sosyal Politika*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kurumu, S. S. (1978). *Sosyal Sigortalar Kurumu 1977 Yılı Çalışma Raporu*. Ankara: Sosyal Sigortalar Kurumu.
- Kut, S. (1988). *Sosyal Hizmet Mesleği: Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*. İstanbul: Sosyal Hizmetler Uzmanlığı Derneği.

- Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mahiroğulları, A. (2016). *Türk Sendikacılık Tarihi*. Sivas: Özlem Kitabevi.
- Makal, A. (2002). *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*. Ankara: İmge yayınları.
- Makal, A. (2002). *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mihçioğlu, C. (1968). *Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Mihçioğlu, C. (1968). *Türkiye'de Kamu Personeli Sendikaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Millet Meclisi Tutanakları. (1966, Ocak 12). Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 2(341). Ankara.
- Millet Meclisi Tutanakları. (1966, Aralık 14). Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 9. Ankara.
- Millet Meclisi Tutanakları. (1969, Mayıs 5). Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 36, 128. Ankara.
- Milliyet. (1960, Ekim 28). Üniversite'de Tasfiye. (3747).
- Milliyet. (1961, Kasım 16). Bayar, İnönü'nün Desteklenmesini istemiş. (4121).
- Milliyet. (1961, Kasım 4). İkili mi? Üçlü mü? (4109).
- Milliyet. (1962, Ekim 17-18). Af kesinleşti. Tahliyeler Başlıyor. (44451-4452), 1-7.
- Milliyet. (1962, Ocak 20). Memur Zammı Geri Kaldı. (4186).
- Milliyet. (1963, Aralık 25-26).
- Milliyet. (1963, Aralık 1-3). İnönü istifasını Dün Verdi. (4854).
- Milliyet. (1963, Nisan 26). Türkler Davayı Kazandı. (4639).
- Milliyet. (1966, Haziran 23). Dünder Seyhan'ın Hatıraları, Gölgedeki Adam.
- Milliyet. (1969, Eylül 20). CHP Çalışanların Haklarını Güven Altına Alacak.

- Milliyet. (1969, Ağustos 12). Güven Partisi Kampanyayı Doğu'da açtı.
- Milliyet. (1969, Eylül 20). Köylüye Dönük Düzen.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Ankara: TBMM Basınevi.
- Osma, Ş. (1966). *"Adalet Partisinin Kuruluşu ile İlgili İlk Büyük Kongre Çalışma Raporu" AP'nin Doğuşundan Bugüne*. Ankara: Bilgi.
- Özbek, N. (2006). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Emeklilik Gözetim Merkezi Yayınları.
- Özel, M., & Eren, V. (2008). *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu yönetimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Öztürk, Ş. (2022). Adalet Partisi'nin Sosyal Politika Yaklaşımı ve Uygulamaları. M. Demir içinde, *Türkiye'de Merkez Sağ Partilerin Sosyal Politikaları* (s. 73-88). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Sanal, T. (2002). *Türkiye'nin Hükümetleri*. Ankara: Sanal Bilgi Yayınevi.
- Savcı, B. (1963, Mart 1). Siyasi Af Meselesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 18, 391.
- Sayan, S. (1980). *Parlementer Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- Sayarı, S. (1980). *Parlamentar Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Serter, N. (1994). *Devlet Görevlerindeki Gelismelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Sezgin, İ. (1973). *Buhran Dönemi Bütçeleri ve Adalet Partisi*. Ankara: Doğuş Ltd. Şti. Matbaası.
- Sönmez, M. (1990). *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, H. (1995). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şenyapılı, T. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılı, Gecekonduunun 50. yılı, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- T.C. Başbakanlık, D. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı , D. (2009). *Türkiye’de Sosyal Yardımlar ve Sosyal Hizmetler Alanındaki Yasal ve Kurumsal Yapının İncelenmesi, Aile, Çocuk, Özürlü, Yaşlı ve Diğer Kisilere Götürülen Sosyal Hizmetlerin ve SosyalYardımların Genel Olarak Degerlendirilmesi* .
- T.C., R. (1936). 3008 Sayılı İş Kanunu. 15 Haziran 1936.
- Talas, C. (1976). *Sosyal Ekonomi*. Ankara: S yayınları.
- Talas, C. (1992). *Türkiyenin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*. Ankara: Bilgi.
- TBMM. (1954). D.9 C.19. *Tutanak Dergisi*, 313-315.
- TBMM. (1954). *Zabıt Ceridesi*. Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1950). Devre: IX . *TBMM Basımevi*, Cilt 1.
- Tercüman. (1964, Ağustos 18). Bu konuda Şinasi Osm, Gürsel'e mektup yazmışur.
- Toker, M. (1992). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*. Ankara : Bilgi.
- Tokgöz, E. (1997). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004)*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Tokin, H. F. (1965). *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tokol, A. (2000). *Sosyal Politika*. bursa: Rota Ofset Matbaacılık ve Ambalaj San. A.ş.
- Tosun, T. (1999). *Merkez Sağ ve Solda Parçalanma*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Tuna, O., & Yalçıntaş, N. (1997). *Sosyal Siyaset*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Turgut, M. (2000). *Hatıra Neviinden Notlar*. İstanbul: Boğaziçi.
- Ulus. (7, Ocak 1965). Seçim Kanunu Tasarı Değişikliği.

- Ülman, H. (1961). Nato ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 155-156.
- Üstünel, B. (1965, Eylül 3). Toplumcu TİP. *Milliyet*.
- Wikipedia*. (1969, Kasım 3). Ağustos 26, 2021 tarihinde 31. Türkiye Hükümeti:
https://tr.wikipedia.org/wiki/31._T%C3%BCrkiye_H%C3%BCk%C3%BBmeti adresinden alındı
- Yalçın, D. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalçıntaş, N. (2022, Ocak 31). *Dergipark*. Dergipark:
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9479> adresinden alındı
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.
- Yüksek Seçim Kurulu Seçim Arşivi*. (1969, Ekim 12). Ağustos 26, 2021 tarihinde Milletvekili Genel Seçim Arşivi: <https://ysk.gov.tr/tr/12-ekim-1969-xiiii-donem-milletvekili-genel-secimi/80058> adresinden alındı
- Zaim, S. (1956). *Türkiye Fikir İşçileri ve İstihdam Şartları*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.